ƏQLİ MÜLKİYYƏT

Xüsusi buraxılış 2023/ №5

Heydər Əliyev 100

№5 / 2023

ƏQLİ MÜLKİYYƏT

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ
THE INTELLECTUAL PROPERTY

REDAKSİYA HEYƏTİ

Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyi İdarə Heyətinin sədri,
prof. **KAMRAN İMANOV**

Президент Евразийского Патентного Ведомства (ЕАПВ)
ГРИГОРИЙ ИВЛИЕВ

Академический директор Научно-образовательного центра ИС и цифровой экономики,
проф. ИВАН БЛИЗНЕЦ

Руководитель Секции стран Кавказа, ЦА и Восточной Европы ВОИС
ИЛЬЯ ГРИБКОВ

Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyi İdarə Heyəti sədrinin müavini
SƏNAN TAPDIQOV

Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyi Aparatının rəhbəri
XUDAYƏT HƏSƏNLİ

Əqli Mülkiyyət Hüquqlarının Təminatı Mərkəzinin direktoru
NƏCƏF QULİYEV

Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyi sədrinin müşaviri
GÜLNARƏ RÜSTƏMOVA

Baş redaktor
ƏDALƏT İSMAYİLOV

HEYDƏR ƏLİYEV

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimsən,
Ayrılarmı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan?!

Heydər Əliyev irsi Azərbaycanın ən dəyərli əqli mülkiyyətidir

KAMRAN **İMANOV**

Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyi İdarə Heyətinin sədri

Ulu Öndər fenomenini, Heydər Əliyev böyüklüyünü, onun bütün sahələrə aid gördüyü işləri olduğu kimi tam şəkildə şərh etməkdə biz – onun müasirləri acizik və yalnız illər, qərinələr ötəndən sonra bu tarixi şəxsiyyətin vətəni, xalqı qarşısındakı xidmətlərinin əsl qiymətini zaman özü verəcək. Lakin o da bir həqiqətdir ki, Ümummilli liderimizin gələcəyimizə olan səxavəti özünü bütövlükdə yaşadığı zamana həsr etmək idi. Tarixin hökmü tarixi şəxsiyyətlərin çətinliklər və problemlər barədə izahını yox, çətinliklər və problemlər üzərində qələbəsini tanıyır. Dövlətçiliyimizin, müstəqilliyimizin mürəkkəb anlarında, ən çətin məqamlarında...

Geniş mənada mədəniyyəti və mədəni irsi, hüququ və hüquqi ənənəni qısa müddətdə yaratmaq mümkün olmasa da, ona yalnız Heydər Əliyev kimi bir dühanın qayğısı və himayədarlığı sayəsində varis çıxmaq, qoruyub saxlamaq və zənginləşdirmək nəsib oldu. Odur ki, keçmişi izah etmək üçün ilahi vergidən, bu günü anlamaq üçün istedaddan, gələcəyi görmək üçün dahilikdən daha artıq nemətlər varisi olan Heydər Əliyev dövlətimizin digər istiqamətləri ilə yanaşı, əqli mülkiyyət sahəsinin gələcəyinin cizgilərini çəkmişdi. Mümkün əməllərin ictimai təsirini öncədən dəyərləndirmək bacarığı siyasi uğurların bünövrəsini qoyur. Millətin böyüklüyünün onun ayrı-ayrı şəxsiyyətlərinin böyüklüyünü təşkil edən keyfiyyətlərdən ibarət olmasını, tarix boyunca xalqın intellektinin ən dəyərli sərvət, əqli yaradıcılığın isə bu xəzinənin tükənməz mənbəyi olmasını görən dahi Öndərimiz müəllif hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması, sərəncamçılığı və təmin edilməsi, bir sözlə, dövlətin bu sahədəki siyasətini ön plana çəkdi. Çünki Heydər Əliyev millətin ən dəyərli varidatı olan intellektin böyüklüyünü, onu təşkil edən keyfiyyətlər sırasında millətin nümayəndələrinin yaradıcılığını və yenilikçiliyini görürdü. Şəxsiyyətlərimizə böyük hörmət və ehtiramla yanaşan Ulu Öndər yaradıcılığı və yenilikçiliyi təbii, insan resursları kimi qiymətləndirir, onlara əqli nəticələrin mənbəyi kimi baxaraq, yalnız fərdlərin müvəffəqiyyətləri kimi deyil, ilk növbədə milli intellekt sisteminin xəzinəsini zənginləşdirən alət kimi tanıdırdı.

Zəngin mədəni irsimizi, adət-ənənələrimizi qoruyub saxlamağı, ənənəvi mədə-

> Heydər Əliyev millətin ən dəyərli varidatı olan intellektin böyüklüyünü, onu təşkil edən keyfiyyətlər sırasında millətin nümayəndələrinin yaradıcılığını və yenilikçiliyini görürdü.

ni nümunələrimizi (folkloru) və ənənəvi biliklərimizi gələcək nəsillərə çatdırmağı Ulu Öndər müqəddəs borcumuz kimi görərək, onu torpaqlarımız kimi qorumağı, keşiyində durmağı tövsiyə edirdi. Çünki Heydər Əliyev bu növ qeyri-ənənəvi əqli mülkiyyət nümunələrində Azərbaycan millətinin həm təbii-bioloji, həm də yaradıcı-mənəvi gücünün milli təbiət və torpağa bağlılığını görürdü. Çünki mədəni ənənələrimizdə Heydər Əliyev dühası "Azərbaycan ruhunun arxeologiyasını", hər birimizin və bütövlükdə etnosumuzun özünüdərketmə və özünə məxsusluğunun qüdrətli alət olmağını duyurdu, müvafiq mədəniyyətə mənsubluğun əlaqəsini görürdü.Heydər Əliyev tərəfindən daim səsləndirilən milli təfəkkür və fərdi təəssübkeşlik, etnik dərketmə və fərdi səciyyə, mənəvi dəyərlər və fərdi davranış qaydaları – Ulu Öndərin dahi düşüncəsinə görə, bütün bunlar, milli keyfiyyətlərimiz doğma yurdla, əcdadlarımız və Ana vətənimizlə qırılmaz tellərlə bağlılığının nümayişidir, təbii relyef, torpaq, ərazi və mühitlə şərtlənir, dərk olunan torpaq – təbiətdən qaynaqlanır.

Çünki dahi Öndərin düşüncələrinə əsasən, həmin etnoloji və tarixi-etnoqrafik üzvi əlaqələr: "insan – yaşadığı coğrafi məkan", "doğma torpaq – bədii şüur", "yaradıcı təfəkkür – təbiət" bizə məxsus olan qeyri-maddi mədəni irsimizdə, yeni yaradıcılıq nümunələrində öz əksini tapır.

Odur ki, Heydər Əliyevə görə, folklorumuzun və mədəni adət-ənənələrimizin qocalmaq təhlükəsi yoxdur, bunlar bizim canlı və daim yeniləşən tariximizdir, bizim elə bir keçmişimizdir ki, onsuz bu günümüzün gələcəyi yoxdur. Çünki Heydər Əliyev dühası mədəni ənənələrimizdə keçmişimizin tərəqqisini görürdü və bugünkü tərəqqimizi gələcəyin ənənəsinə çevirməyə yönəldirdi. Çünki xalqını dərindən sevən və onunla fəxr edən Heydər Əliyev bunları mədəniyyətimizin canı, Azərbaycan canının mədəniyyəti kimi təsvir edirdi.

Əqli mülkiyyəti keçmiş və gələcək irsimizin qoruyucu və həvəsləndirici aləti kimi görən dahi Öndərimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra ölkəmizdə müəllif-hüquq institutunun bünövrəsi qoyuldu və formalaşdı. Əslində mədəni irsin qorunub saxlanması, yayılması və zənginləşdirilməsi Öndərimizin geniş dünyagörüşünün təzahürü idi. Məhz "milli-mənəvi dəyərlərimizi qoruyub saxlayaq" - deyən və bu prinsipi azərbaycançılıq məfkurəsinə daxil edən Ümummilli liderimizin təşəbbüsü ilə 1993-cü ildə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı statusunda Müəllif Hüquqları Agentliyi yaradıldı, 1996-cı ildə müstəqil Azərbay-

canın ilk əqli mülkiyyət üzrə «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunu qəbul olundu və beləliklə, Azərbaycanın əqli mülkiyyət sisteminin beynəlxalq səviyyəyə ucalmasına yol açıldı.

Qanunun bir incə məqamı da ondan ibarətdir ki, ictimai varidat sayılan qeyri-maddi mədəni irsimizin inciləri – ənənəvi mədəni nümunələr (folklor nümunələri) və ənənəvi biliklərin hüquqi qorunmasına şərait yaradıldı. Ulu Öndərin tövsiyələri sayəsində Avropa məkanında ilk dəfə olaraq Agentlik tərəfindən hazırlanmış «Azərbaycan folkloru nümunələrinin qorunması haqqında» Qanun layihəsi Milli Məclisdə 2003-cü ildə qəbul edildi və Heydər Əliyev tərəfindən imzalandı. 2002-ci ildə «İnteqral sxem topologiyalarının hüquqi qorunması haqqında» Qanun qüvvəyə mindi, sadalanan qanunların icrasını təmin edən mükəmməl mexanizmlər yaradıldı.

Odur ki, Ulu Öndər milli əqli mülkiyyət sistemimizin Müəllifi və Yaradıcısıdır. Odur ki, Heydər Əliyevin uzaqgörən fikir və düşüncələri bizim bugünkü cəmiyyətimizin ictimai rəy və varidatına çevrilib.

Xalqımızın tarix boyu yetişdirdiyi bu ən qüdrətli şəxsiyyətin bütün istiqamətlərdə gördüyü əvəzsiz işlərdən biri Azərbaycanın formalaşmış və xarici dövlətlər tərəfindən tanınmış milli əqli mülkiyyət sistemidir. Odur ki, Heydər Əliyevin irsi Azərbaycanın ən dəyərli əqli mülkiyyətidir.

Heydər Əliyevin uzaqgörənliyinin nəticəsidir ki, Azərbaycan Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının Bern Konvensiyası, Cenevrə Konvensiyası, Roma Konvensiyası, İnternet müəllif-hüquq müqavilələrində və digər mötəbər beynəlxalq təsisatlarda və qurumlarda fəal iştirak edir, ÜƏMT-nin diplomatik konfranslarında rəhbər orqanlara seçilir. Heydər Əliyev müəllif-hüquq qanunvericiliyinin əsas prinsiplərini formalaşdıraraq yaxşı görürdü ki, sovet dövründən qalmış qanunvericiliyin reallıqları yeni siyasi və iqtisadi şəraiti tənzimləməyə qadir deyildir.

Çünki Heydər Əliyev dühası sovet müəlliflik hüququnu inzibati-amirlik sisteminə xidmət edən, müəlliflərin xeyrindən daha çox onların mənafeyinə zidd olan “əsərlərdən istifadə hüququ”, yaradıcılığa sipər çəkən amil kimi təsəvvür edirdi. Ulu Öndər yaradıcılıq sərbəstliyi və dövlət müdaxiləsi arasında olan qeyri-bərabər vəziyyəti uçuraraq, “müəllif öz

> Heydər Əliyev qeyri-ənənəvi əqli mülkiyyət nümunələrində Azərbaycan millətinin həm təbii-bioloji, həm də yaradıcı-mənəvi gücünün milli təbiət və torpağa bağlılığını görürdü.

əsərinin sahibkarı yox, ancaq müəllifidir” prinsipinin dağıdılmasının təşəbbüskarı oldu. Onun göstərişləri nəticəsində sovet müəllif hüququnun iki ən vacib – “əmlak hüququnun verilə bilməməsi” və “qonorarın ödənilməsi və ya ödənilməməsi şərti ilə əsərlərdən sərbəst istifadə” ehkam-postulatı rədd edildi. Əgər müəlliflik hüququnun birinci sovet ehkamı müəllifə məxsus olan müəllif-hüquq dairəsini “kəsirdisə”, ikinci ehkam “kəsilmiş” hüquq dairəsinə daxil olmağa “icazə verirdi”. Heydər Əliyev müəlliflərə və yaradıcı şəxslərə onların şəxsi hüquqları ilə yanaşı, əmlak (iqtisadi) hüquqlarını da qaytararaq yaradıcılığın həvəsləndirilməsinə, mədəni irsin zənginləşdirilməsinə əsas yaratdı. Müəllifin iradəsinin muxtariyyətini bərpa etdirərək və əsərdən istifadəyə müəllif icazəsini ön plana çəkdirərək gələcək müəlliflik hüququna əsaslanan “mədəni (kreativ)” sənayenin təməl daşını qoydu.

Həmçinin Sovet patent sistemində də yaradıcının sıxılması haqqında söyləmək olar. İxiraçı paten hüququnun sahibi deyildi, o yalnız ixtiraçı idi və heç təsadüfi deyildi ki, o zamankı qanunvericilik patent haqqında yox, ixtiraçı fəaliyyəti haqqında söhbət açırdı. Patent hüququ dövlətdə qalmaqla ixtiraçıya ixtira şəhadətnaməsi verilirdi. Bu isə o deməkdir ki, onun yalnız şəxsi, qorunan ixtiranın müəllifi olması tanınırdı, lakin əqli mülkiyyətə heç bir sərəncamçılıq verilmirdi və onun istifadəsi yaradan şəxsdən kenar keçməli idi. Əvəzində isə 50 rubl məbləğində kompensasiya təqdim edilirdi. Bu xoşagəlməz vəziyyəti Ulu Öndərin uzaqgörənliyi aradan qaldırdı, patent haqqında qanun qəbul edildi və ixtiraçının hüquqları bərpa olunmaqla, yenilikçiliyə, innovasiyaya yol açıldı.

Heydər Əliyev hesab edirdi ki, ixtiraçılıq və yaradıcılıq fəaliyyətinin həvəsləndirilməsi sivil, demokratik cəmiyyətin vacib atributlarındandır, yaradıcılığın stimullaşdırılması və əqli mülkiyyət nəticələrinin qorunması bilavasitə insanların hüquq və azadlıqlarının qorunması ilə bağlıdır.

Ümummilli liderimizin əqli mülkiyyət sahəsində uzaqgörənli-

Heydər Əliyevə görə, folklorumuzun və mədəni adət-ənənələrimizin qocalmaq təhlükəsi yoxdur, bunlar bizim canlı və daim yeniləşən tariximizdir, bizim elə bir keçmişimizdir ki, onsuz bu günümüzün gələcəyi yoxdur.

Odur ki, dövlətimiz bugünkü müəlliflik və patent hüququnda mülkiyyət çərçivəsini qorumaqla sanki yaradıcı dühaların alovlanma marağını yanacaq vasitəsilə dəstəkləyir.

Öndərimiz öncədən görürdü ki, əqli mülkiyyət institutunun yaranması və fəaliyyət göstər-

yini nümayiş etdirən maraqlı bir fakta nəzər salaq. Müəllif hüququ sistemi yaradılarkən elə bir paradoksal zaman idi ki, əqli mülkiyyət hüquqlarından istifadəyə icazənin alınması əqli mülkiyyət tərkibli malların alınmasından daha ucuz idi. Bu elə bir dövr idi ki, əmtəə-

nin maya dəyərində müəllif hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqlarının çəkisi ölkədə yalnız 10 faiz idi. Ümummilli liderimiz yeni bazar şərtləri əsasında işləməyi və sivil inkişafa əngəl törədən köhnə sosial-iqtisadi sistemin qalıqlarını aradan götürmək alətlərindən biri olan müəllif-hüquq sisteminin yaradılmasını zamanın tələbi sayırdı. Məhz dahi Öndərimizin təşəbbüsü ilə ilk dəfə olaraq Konstitusiyamızın 30-cu maddəsində müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqları təsbit olundu və gələcək qanunların qəbul edilməsinə əsas yarandı.

Yeni mülkiyyət münasibətləri yaradılarkən bunu da görmək lazım idi ki, «əqli mülkiyyət» maddi mülkiyyətdən heç də az əhəmiyyət daşımır. Rəqəmli texnologiyalarda, elektron ticarətdə əqli mülkiyyətin müasir rolunu görmək zamanın tələbi idi. Çünki bu gün mütəxəssislərin fikrinə əsasən, əqli mülkiyyət maddi mülkiyyətdən daha fəaldır və hətta əqli mülkiyyətin müəssisə və firmalarda aktivlər çərçivəsində aparıcı nisbəti həmin istehsalçıların iqtisadi dəyərini və ticarət imicini bir neçə dəfə artırır.

Onu da görmək lazım idi ki, bugünkü iqtisadiyyat artıq betona və dəmirə əsaslanmır, "biliklərə əsaslanan iqtisadiyyata", "kreativ iqtisadiyyata" çevrilib və bu iqtisadiyyatda aparıcı rolu əqli mülkiyyət oynayır. Heydər Əliyevin izləri gələcəyə yol açdı. Odur ki, əqli mülkiyyətə və onda əsas valyuta kimi cəmlənən "intellektual kapital"a doğru yolumuz açıqdır. O illərdə dövlətimizin başçısı Azərbaycanın iqtisadi inkişafını planlaşdıraraq, əqli mülkiyyətin sosial-iqtisadi siyasətə inteqrasiya olunmasını və əqli mülkiyyət sisteminin istifadəsi ilə əqli fəaliyyət nəticələrinin müvəffəqiyyətlə qorunması və kommersiyalaşdırılmasının ölkələrə nəzərə çarpan fayda və üstünlüklər gətirdiyini də nəzərə alır və mədəni sənayenin inkişafını öncədən görürdü. Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatının dünyada baş verən trendlərə, çağırışlara, yeniliklərə hazırlığı, reaksiya verməyi, mənimsəməsi və öz növbəsində Əqli Mülkiyyət Agentliyinin də bu proseslərdə uğurla iştirak etmə qabiliyyətinə malik olması Ulu Öndərin uzaqgörən siyasətinin nəticəsidir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Ümumdünya İqtisadi Forumunun prezidenti tərəfindən 2020-ci ildə imzalanan Niyyət protokolu əsasında Azərbaycanda dünyanın gələcək inkişafını müəyyən edən Dördüncü sənaye inqlabı üzrə İqtisadiyyat Nazirliyinin tərkibində 2021-ci ildə Təhlil və Koordinasiya Mərkəzinin təsis edilməsi və Əqli Mülkiyyət Agentliyinin bu konsepsiyanın strategiyasında fəal iştirakı (Agentliyin nəzdində Texnologiyalar trnasferi və kommersiyalaşma mərkəzi yaradılmışdır) yuxarıda qeyd olunanların bariz nümunəsidir.

Məhz bu uzaqgörənliyin nəticəsidir ki, Azərbaycan sosial-iqtisadi planda sürətlə inkişafını davam etdirir və bütün beynəlxalq statistikalar onu göstərir ki, Azərbaycan artıq inkişaf etmiş ölkələr sırasına daxil olma üzrədir, çünki məhz Heydər Əliyevin qoyduğu təməl daşları sayəsində Azərbaycan fəal iqtisadi və institusional islahatlar ölkəsinə çevrilib və fəxrlə qeyd etmək istəyirəm ki, Əqli Mülkiyyət Agentliyi bu islahatların bəhrəsidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev dediyi kimi: "Azərbaycan dünya miqyasında heç vaxt tarixdə bu günə qədər analoqu olmayan inkişaf templərini göstərir. Bunu bütün statistik göstəricilərdə də hər kəs görə bilər".

Məhz Heydər Əliyev zəkası Azərbaycan iqtisadiyyatının dirçəlişi və inkişafı üçün böyük miqdarda sərmayələrin tələb olunduğunu görərək, həmin investisiyalarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, habelə bunların əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunma səviyyəsi arasındakı sıx əlaqəsi barədə düşünürdü. Müəlliflik hüququnun, əqli mülkiyyətin ikili təbiəti, onun aparıcı olan mədəni əhəmiyyəti ilə yanaşı, iqtisadi rolu, əqli mülkiyyət-informasiya texnologiyaları (ƏM-İT) körpüsünü yaradaraq, rəqəmsal iqtisadiyyatda vacib faktora çevrilməsini görürdü.

Qeyd edək ki, o zamanlar Azərbaycanda İnternetə qoşulmuş kompüterləri barmaqla saymaq olardı. Ümumiyyətlə, 1996-cı ildə bütün dünyada

İnternetə qoşulmuş kompüterlərin sayı cəmi 16 milyon idi, hazırda isə bu rəqəm yüz milyonlarla ölçülür. Yeni şəraitdə elektron ticarət getdikcə daha güclü rol oynayır. İnternet şəbəkəsinə yerləşdirilmiş informasiyaların əksər çoxluğu müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla qorunur, daha çox satılan dörd məhsul növündən üçü müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların obyektləridir. Bunlar göstərir ki, Ümummilli liderimiz illər öncə informasiya texnologiyalarının və əqli mülkiyyətin iqtisadi inkişafdakı rolunu, müasir rəqəm şəbəkələrinin virtual bazara çevrilməsini də nəzərə ala bilmişdir. Odur ki, bu gün Əqli Mülkiyyət Agentliyinin nümayəndələri rəqəmli hüquqlar üzrə beynəlxalq ekspert qismində çıxış edirlər. 2010-cu ildə ÜƏMT-nin əqli mülkiyyət üzrə nüfuzlu mütəxəssislərin II Qlobal Simpoziumunda MDB ölkələrindən ilk dəfə olaraq 190-dan artıq dövləti təmsil edən 300 nəfərədək rəhbər nümayəndələr qarşısında Azərbaycanın müəllif-hüquq sisteminin təcrübəsi və nailiyyətləri barədə prezentasiya edilmiş, həmçinin 2012-ci ilin noyabr ayında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Bakıda keçirdiyi İnternetin İdarəçiliyi üzrə Qlobal Beynəlxalq Forumda təşkilatçıların dəvəti əsasında Şərqi Avropa ölkələrinin təmsilçisi kimi müəlliflik hüququ və İnternet mövzusunda çıxış edilmişdir. Azərbaycanın müəllif-hüquq

Heydər Əliyevin uzaqgörənliyinin nəticəsidir ki, Azərbaycan Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının Bern Konvensiyası, Cenevrə Konvensiyası, Roma Konvensiyası,Paris Konvensiyası İnternet müəllif-hüquq müqavilələrində və digər mötəbər beynəlxalq təsisatlarda və qurumlarda fəal iştirak edir, ÜƏMT-nin diplomatik konfranslarında rəhbər orqanlara seçilir.

qanunvericiliyi bütün müasir tələblərə cavab verməklə İnternetdəki proseslərə uyğunlaşdırılıb, "rəqəmli hüquqları" tanıyır və elektron kommersiyaya aid qanunda əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması öz təsbitini tapmışdır. Agentlikdə hazırlanan "Online" qeydiyyat sisteminin məlumat bazasındakı əsərlərin sayı 15 minə yaxınlaşıb, ötən illər ərzində folklor üzrə rəqəmli elektron kitabxananın yaradılması və zənginləşdirilməsi işi davam etdirilmişdir.

Biz hər addımda Azərbaycanın müəllif-hüquq sistemini irəli aparan Heydər Əliyevin izləri ilə rastlaşaraq, onun ideyaları ilə bəhrələnir, müvafiq işlər görməyə, yeni nəticələrə nail oluruq. Çünki Ulu Öndər ideyalar sahibi idi və onun ideyaları bu gün hamımızın bəhrələndiyi ideyalardır.

Heydər Əliyev kimi siyasətçi üçün xalqa verilən vədlər öhdəliklərə çevrilirdi. Bunun bariz nümunəsi cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən müasir varislik siyasətidir. Çünki əsl dövlət müdrikliyi qorunub-saxlanma meylləri ilə yeniləşdirmə və zənginləşdirmənin vəhdətini təşkil edir.

Son illər beynəlxalq fenomenə çevrilmiş əqli mülkiyyət hüquqları sahəsindəki yeni çağırışlarla əlaqədar, cənab Prezident İlham Əliyevin səyi və dəstəyi nəticəsində müvafiq islahatlar keçirilir, qanunvericilik və normativ hüquqi baza daha da zənginləşdirilib və yeniləşdirilir, bu sahənin çevik idarəetmə sistemində idarəçilik funksiyalarının təkmilləşdirilməsi, kadrların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması üzrə işlər davam etdirilir. Cənab Prezidentin göstərişləri və qarşımıza qoyduğu vəzifələr əqli mülkiyyətin dünya iqtisadiyyatındakı yeni mahiyyətindən irəli gəlir.

XX əsrin sonunda yaranmış «yeni iqtisadiyyat»ı informasiya cəhətdən silahlanmış zəkalı, intellektual investor və istehlakçılardan ibarət iqtisadiyyat kimi təsvir etmək mümkündür. «Yeni iqtisadiyyatın» əsas xüsusiyyətlərindən biri İKT bazarına artan tələbatdır. Bu iqtisadiyyatın digər xüsusiyyəti odur ki, kommersiya əhəmiyyətinə malik əqli mülkiyyət obyektlərinə də tələbat sürətlə artmağa başlamışdı. Bəllidir ki, əqli mülkiyyət də xüsusi informasiya örtüyünü tələb edir.

Beləliklə, «yeni iqtisadiyyat» betona və dəmirə əsaslanan iqtisadiyyatı əvəzləyərək, XXI əsrdə «biliklərə əsaslanan iqtisadiyyata» çevrildi və yeni xüsusiyyətlərlə zənginləşərək «biliklərin kapitallaşdırmasını» təsdiqlədi.Bu isə əqli mülkiyyət fenomenini ön plana çəkərək, onun qorunması, idarə olunması və təminatı məsələlərini dövlət siyasətinin prioritet istiqamətləri sırasına daxil etdirir. Çünki əqli mülkiyyət qüdrətli iqtisadi inkişaf alətidir və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatda cəmlənən intellektual kapital əsas valyuta rolunda çıxış edir.

Kreativ sənayenin ölkəmizin ÜDM-də əhəmiyyətinin davamlı olaraq yüksəlməsi ilə əlaqədar və məsələnin vacibliyi nəzərə alınaraq, "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlara əsaslanan istehsalın (kreativ sənayenin) ümumi daxili məhsulda iqtisadi payının hesablanması və qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi" haqqında Nazirlər Kabinetinin Qərar layihəsi hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin tapşırıqları əsasında "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" Qanuna ÜƏMT-nin "Müəlliflik hüququna dair" və "İfalara və fonoqramlara dair" müqavilələrinin (bu müqavilələr ÜƏMT-nin İnternet müqavilələri kimi tanınır), həmçinin Avropa İttifaqının müvafiq direktivlərinin müddəaları nəzərə alınmaqla rəqəmli hüquqlara dair konkret normaları ehtiva edən müvafiq dəyişikliklər edilmişdir. Folklor nümunələrindən müxtəlif üsullarla, o cümlədən İnternetdə istifadə olunarkən onların təbii mahiyyətinin dəyişdirilməsi və başqaları tərəfindən mənimsənilməsi hallarının qarşısının alınması məqsədi ilə "Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında" Qanuna dəyişikliklər edilmiş, "Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında" Qanun qəbul edilmişdir.

Qeyd olunan Qanunun qüvvəyə minməsi ilə piratçılıqla mübarizə sahəsində ölkəmiz-

də yeni mərhələ başlanmışdır. Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində piratçılığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi məqsədilə müəlliflik hüququnun obyekti olan əsərlərin, fonoqramların, xüsusi qorunma hüququ ilə qorunan məlumat toplularının və digər əqli mülkiyyət hüququ obyektlərinin, yaxud tərkibində əqli mülkiyyət hüququnun obyektləri olan malların nüsxələrinin hər birinə xüsusi seriya və nömrəsi olan nəzarət markası vurulması, həmçinin əqli mülkiyyət hüquqları obyektlərinin rəqəmli kodlaşdırılması ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsini təmin edir.

Beləliklə, Ulu Öndər tərəfindən bünövrəsi qoyulan və dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin layiqli düşünülmüş davamçılıq siyasətinin nəticəsi kimi, beynəlxalq ekspertlərin rəyinə əsasən, hazırda Azərbaycan MDB və Şərqi Avropa məkanında ən zəngin qanunvericilik bazasına və təkmil idarəetmə sisteminə malik olan ölkələrdən biridir. Ümumiyyətlə, əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə ölkəmizdə həmişə prioritet istiqamətlərdən olmuşdur. Bununla əlaqədar qəbul edilmiş “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” yeni Qanunun icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı ilə Agentliyinin tabeliyində “Əqli Mülkiyyət Hüquqlarının Təminatı Mərkəzi” fəaliyyətə başlamışdır. Agentliyin müvafiq qaydada müraciəti əsasında Mərkəzin ÜƏMT-nin Əqli Mülkiyyət Akademiyasının Qlobal Şəbəkəsinə qoşulması onun fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması, digər ölkələrin əqli mülkiyyət institutları və təlim mərkəzləri ilə əməkdaşlığın qurulması və bu sahədə təcrübə mübadiləsi sahəsində yeni perspektivlər açmışdır. Mərkəzin və onun nəzdində rəqəmli hüquqların on-line monitorinqi və lisenziyalaşdırma xidmətinin yaradılması üzrə Azərbaycanın təşəbbüsü ÜƏMT-nin rəhbərliyi və ekspertləri tərəfindən müsbət qarşılanmışdır.

Mərkəz əqli mülkiyyət sahəsində çalışan mütəxəssislərin ixtisas biliklərinin artırılması üçün treninqlər keçirilməsində, ölkədə piratçılığın səviyyəsinin aşağı salınması üçün beynəlxalq təcrübə əsasında təkliflər və sahə üzrə proqnozlar hazırlanmasında baza kimi istifadə olunur, burada həmçinin əqli mülkiyyət üzrə ixtisaslaşmış vəkillərin hazırlanması, gənc hüquqşünaslara məsləhətlərin verilməsi və Əsasnaməsinə uyğun digər işlər görülür.

Fəaliyyətimizin yeni istiqamətlərini yüksək beynəlxalq standartlar səviyyəsində həyata keçirmək məqsədi ilə Avropa İttifaqı ilə Tvinninq layihəsi çərçivəsində əməkdaşlıq qurulub və bu çərçivədə keçirilən tədbirlərdə Avropa İttifaqı ölkələrinin 50-yə yaxın əqli mülkiyyət üzrə təcrübəli mütəxəssisləri və əqli mülkiyyət sahəsində ixtisaslaşmış hakimləri prezentasiyalarla çıxışlar etmişlər.

İnfrastrukturun təkmilləşdirilməsi və institusional dəyişikliklər sahəsində Agentlikdə yaradılan sənaye mülkiyyəti obyektlərinin qeydiyyatı ilə bağlı iddia sənədlərinin qəbulunun həyata keçirildiyi “Patentlərə, Əmtəə Nişanlarına Açıq Hədəf” (PƏNAH) rəqəmli informasiya sistemi xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır. Bu sahədə tətbiq edilən “vahid pəncərə” və “istənilən yerdən xidmətə əlçatanlıq” prinsipi açıqlıq, operativlik və şəffaflığı təmin etmiş, ixtira və patent fəallığının artmasına müsbət təsir göstərmiş, həmçinin dövlət xidmətlərinin səviyyəsini yüksəltmişdir. İnfrastrukturun yeni layihələri sırasında yaradılmış “Çağrı mərkəzi”nin fəaliyyəti əqli mülkiyyət obyektləri, o cümlədən sənaye mülkiyyəti obyektlərinin qeydiyyatı sahəsində göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin, habelə ixtira və patent fəallığının daha da artmasına müsbət təsirini göstərmişdir. Həmçinin ÜƏMT-nin tövsiyələri əsasında Azərbaycanın Əqli Mülkiyyət Sahəsinin Uzunmüddətli Milli Strategiyasının layihəsinin təkmilləşdirilməsi üzrə işlər davam etdirilmiş, bu prosesdə həmçinin MDB ölkələrinin əqli mülkiyyət sahəsində təcrübəsindən istifadə olunmuşdur. Hazırda sənəd layihəsi rəy və təkliflərin bildirilməsi üçün əqli mülkiyyət üzrə beynəlxalq ekspertlər tərəfindən öyrənilir.

"Mən dəfələrlə demişəm və təkrar edirəm ki, biz informasiya hücumuna keçməliyik". Ölkə başçısının bu sözlərinə əməl edərək Agentlik erməni oğurluqlarına qarşı müdafiə mövqeyindən imtina edib, hücum mövqeyini seçmişdir.

Tarixən ermənilərin intellektual və maddi mədəniyyət oğurluqları, tarixi-coğrafi uydurmaları və saxta tarix formalaşdırmaları artıq bir ənənəyə çevrildiyi üçün bunlara qarşı geniş cəbhədə mübarizə aparılması zərurəti yaranmışdır. Xalqımız üçün taleyüklü bu məsələdə Ulu Öndərin 1998-ci ildə imzalandığı «Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» sənədin hədsiz böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Həmin Fərmanla 31 mart tarixi Azərbaycanlıların soyqırımı Günü elan edildi və bununla ilk dəfə olaraq, rəsmi dövlət sənədində «böyük Ermənistan» xülyası ifşa edilərək, Azərbaycan xalqına qarşı yeridilən fiziki və mənəvi terror, torpaqlarımızın zəbt edilməsi və tariximizin saxtalaşdırılması, mədəni irsimizin mənimsənilməsi beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırıldı. Fərmanın icrası ilə bağlı müəyyən edilmiş geniş tədbirlər çərçivəsində erməni uydurmalarının ifşa edilməsi üzrə genişmiqyaslı işlər görülür, tədqiqatlar aparılır.

Bəllidir ki, mədəniyyətlərarası mübadilə və qarşılıqlı zənginləşmə öz əksini millətin həyat tərzində və birgə yaşayış bacarığında tapmalıdır. Böyük fəlsəfəçi alim, Nobel mükafatı laureatı Fridrix fon Xayekin sözləri ilə desək, «İnsanları cəmləşdirən, həyatını mümkün edən onların fəaliyyətinin nizamlanmasıdır, vərdişlərinin düşünülmüş qayda-qanunlarla əvəz edilməsi və hüquqi normalara riayət edilməsidir». Siyasi mifologiya və tarixi uydurmalar, digər xalqların torpaqlarına və mədəni irsinə iddialar, etnik təmizlənməyə və ksenofobiyaya çağırışlarla dolu kitablar mədəni mübadilənin, qarşılıqlı zənginləşmənin əksinə işləyir. Bədnam qonşularımızın millətçi müəllifləri tərəfindən yazılan kitablar bu qəbildəndir. Burada məşhur Lixtenberqin sözlərini xatırlatmaq istəyirəm: «İnsanlar necədirlərsə, yazdıqları kitablar da elədir».

Dövlət başçımız cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, «Təcavüzkar erməni millətçiləri xalqımıza qarşı iki yüz ilə yaxın bir müddətdə soyqırım siyasəti həyata keçirmişdir. Azərbaycanlıları tarixi torpaqlarından sıxışdırıb çıxarmaq, bu ərazilərdə mifik «böyük Ermənistan» yaratmaq məqsədi ilə Azərbaycan və türk xalqları on illər boyu müntəzəm surətdə ermənilərin ideoloji, hərbi və mədəni təcavüzünə məruz qalmışdır. Xalqımızın tarixi kobud surətdə saxtalaşdırılmış, mədəniyyətimiz, toponimlərimiz ermənilər tərəfindən özününküləşdirilmişdir...».

Azərbaycan xalqının mədəni irsinin yüz illər boyunca ermənilər tərəfindən «Gəldim, gördüm,... mənimsədim» sxemi üzrə oğurlanması onların torpaqlarımıza olan ərazi iddiaları ilə sıx bağlıdır. «Böyük Ermənistan» haqqında mifin reanimatorlarının niyyətləri kifayət qədər aydındır: gəlmə etnos olan ermənilər onlara məxsus olmayan torpaqlara aid ərazi iddialarının «əsaslandırılmasını» həmin torpaqların həqiqi sakinlərinə məxsus olan maddi və qeyri-maddi irsin qavranılması, mənimsənilməsi və erməniləşdirilməsi ilə əlaqələndirirlər. Ermənilərin əqli və maddi-mədəni oğurluqları tarixi-coğrafi uydurmalarla, özlərinə yalançı tarix formalaşdırmaqla və əlbəttə ki, Azərbaycanın və bütövlükdə bölgənin tarixini təhrif etməklə «dada gətirilir».

Görkəmli tarixçi və coğrafiyaşünas, etnologiya elminin banisi L.Qumilyovun sözləri ilə desək, "belə bir ifadə var: İndiyə sahib olan keçmişin sahibidir, keçmişə sahib olan –

> Ulu Öndərin dediyi kimi, “Azərbaycan xalqının mənəviyyatına, milli qüruruna və mənliyinə yönəlmiş böhtanlar”a biz “qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir”ik.

gələcəyin sahibidir”. Dərindən düşünəndə çox dəhşətli kəlamdır, xüsusən onun praktikada tətbiqi çox qorxuncdur. Səbəb və nəticə yerini dəyişir və tarix gəzəyən qıza, misalların məbləğinə çevrilir – onunla nəyi istəyirsən əsaslandır..., çox halda tarixə mif daxil edirlər, axı mif – uydurmadır, yalandan da pisdir. Bizi faktiki tarixi və faktları deyil, onun mifik şəkildə dərk edilməsini öyrənməyə məcbur edirlər. Tarix ..., yalan məlumat verməyə başlayır... Bəzən tarixdən mənəvi fayda almağa cəhd edərək, ondan birbaşa səmərə tələb edirlər. Onda isə maddi iddialar, millətçi ambisiyalar tarixlə əsaslandırılır... Ondan (tarixdən) bütün mifoloji cəfəngiyatı, öncədən məlum olan yanlış fikrə əsaslanmanı və keyfiyyətcə qiymətləndirməni tullamaq lazımdır”. Həqiqətən, erməniçiliyin bugünkü tarixi uydurmalarına münasibətdə bu sözlər çox aktual səslənir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev informasiya və əks-təbliğat işinin qurulmasında dünya ictimaiyyətinin və siyasi dairələrin diqqətini erməniçilik amilinin nəzərə alınmasına cəlb etmək üçün daha genişmiqyaslı və müntəzəm tədbirlərin həyata keçirilməsinə çağırmış, yalnız Azərbaycan xalqının müdafiəsi naminə deyil, bütövlükdə saxta erməni təbliğatını ifşa etmək vəzifəsi qoyulmuşdur: “Mən dəfələrlə demişəm və təkrar edirəm ki, biz informasiya hücumuna keçməliyik”. Ölkə başçısının bu sözlərinə əməl edərək Agentlik erməni oğurluqlarına qarşı müdafiə mövqeyindən imtina edib, hücum mövqeyini seçmişdir. Beləliklə, saxtalaşdırma yolu ilə qonşularının hesabına «böyük Ermənistan» və «böyük erməni mədəniyyəti» xül-

30 il ərzində Ulu Öndərin uzaqgörənliyi və cənab Prezident İlham Əliyevin islahatları sayəsində Agentlik dünyanın sivil tələblərinə və standartlarına uyğun, Copyright, patent və digər əqli mülkiyyət sahələrini vahid "çətir" altında birləşdirən daha mükəmməl və müasir bir quruma çevrilmişdir.

yası ilə yaşayanlara məşhur ingilis fəlsəfəçisi və hüquqşünası ideoloji liberalizmin və analitik liberal hüquq məktəbinin banisi Ceremi Bentamın XVIII əsrdə dediyi sözləri xatırlatmaq yerinə düşər: «Prinsiplərə riayət etməkdən imtina edən xalqlar gec-tez gücə tabe olmalıdırlar». Ulu Öndərin dediyi kimi, "Azərbaycan xalqının mənəviyyatına, milli qüruruna və mənliyinə yönəlmiş böhtanlar"a biz "qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir"ik. Erməni plagiatçılığına qarşı mübarizə Agentliyin fəaliyyətində həmişə aparıcı yerlərdən birini tutmuşdur. Bununla əlaqədar hər il erməni oğurluqları barədə silsilə tədbirlər keçirilir, kitablar və broşuralar nəşr olunur, kütləvi informasiya vasitələrində müntəzəm olaraq materiallar dərc edilir, erməni plagiatçılığı mövzusunda konfrans və simpoziumlar keçirilir. Azərbaycan, rus və ingilis dillərində internetdə yayımlanmış konfranslarda edilən prezentasiyalarda erməni ədəbi oğurluqlarını ifşa edən faktlar barədə geniş ictimaiyyətə məlumatlar verilmişdir. Agentliyin əməkdaşlarının iştirak etdikləri bütün beynəlxalq tədbirlərdə də erməni oğurluqları barədə geniş məlumat verilir, həmçinin erməni plagiatını ifşa edən materiallar, xüsusən Heydər Əliyev Fondu tərəfindən hazırlanmış dərin məzmunlu zəngin təbliğat materialları paylanır, yüz illər boyunca Azərbaycanın zəngin mədəni irsinin, xüsusən söz, musiqi, mahnı və musiqili rəqs folklorunun və s. mədəni irs nümunələrinin ermənilər tərəfindən mənimsənilməsi və dünya ictimaiyyətinə öz yaradıcılıq nümunələri kimi təqdim olunması, həmçinin milli mətbəximizin reseptlərinin, xörəklərimizin adlarının, xalçatoxuma ənənələrinin və azərbaycanlılara məxsus bir çox digər ənənəvi biliklərin də erməni plagiatına məruz qalması barədə geniş məlumat verilir.

Azərbaycanın bugünkü müasir müəllif-hüquq, əqli mülkiyyət sisteminin təməl daşı Ulu Öndər tərəfindən qoyulmuş və cənab Prezident İlham Əliyevin səyi və dəstəyi nəticəsində dünyanın sivil tələbləri və standartlarına uyğun olaraq inkişaf etdirilmişdir. Təsəvvür edin, 1993-cü ildə Ümummilli liderimizin təşəbbüsü ilə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı statusunda yaradılan Müəllif Hüquqları Agentliyi 30 il ərzində əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması və təminatı sahəsində normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi ilə bağlı qəbul edilən bir Qanun, cənab Prezident tərəfindən imzalanmış dörd fərman və Nazirlər Kabinetinin dörd Qərarı və üç Sərəncamı əsasında dünyanın sivil tələblərinə və standartlarına uyğun, Copyright, patent və digər əqli mülkiyyət sahələrini vahid "çətir" altında birləşdirən daha mükəmməl və müasir bir quruma çevrilmişdir.

Yüzillik yubileyini fəxrlə qeyd etdiyimiz Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəkasının qüdrəti onun saldığı kölgənin bugünkü böyüklüyü ilə ölçülür. Dahi şəxsiyyətimizin ədalətinin də, həqiqətinin də ruhu həmişə eyni olmuşdur.

TALEYİN EŞQİ

ƏDALƏT
MƏDƏDOĞLU
Baş Redaktor

Əminliklə, rahatlıqla bugünümüzə və gələcəyə baxan, müasir dünyamızda baş verən sarsıntılı hadisələrin bizə minimal təsirinə inanan bir millətə çevrilməyimiz, nikbinliyin mentalitetimizə sirayət etməsi nəyə, hansı amillərə əsaslanır? On il, on beş il əvvəl bizdə qürur və sevinc hissi yaradan (ölkədə və ya ölkəmizlə bağlı dünyada baş verən) hadisələrə artıq vəcdlə deyil, daha rahat, nailiyyətlərə gündəlik həyatımızın sıradan bir hadisəsi kimi tox gözlə baxmağı öyrəndik. Bir millət kimi, sözün müsbət mənasında, dikbaş və qürurlu olmağı bacardıq.

Bu gün ideyalar dünyanı idarə edir, lakin Azərbaycanda baş verənlər ideya mövcudluğunun nailiyyəti deyil. Müasir dünyamızda ideya mahiyyəti xalqın müxtəlif seçkin təbəqələrinə aiddir, bir çoxları üçün anlaşılan və qavranılan deyil. Bizdə olan, davranışımızı dəyişən güc dərk olunan yox, illərdir içimizdə böyüyən və bərkiyən təhtəlşüur bir fenomendir ki, o, geniş kütlələri əhatə edən, qucaqlayan, birləşdirən hissin təzahürüdür. Bu hissin adı inamdır, tarixi müqəddərata, dövlətçilik taleyimizə inam. Tale duyğusu azad iradə seçiminə və subyektiv məna axtarışına təkan verən, ənənələrə dayanan, gələcəyə böyük ümidlər bəxş edən, daxili səsimizə “heç şübhəsiz ki, bu doğrudur, belə də olmalıdır” dedirdən möhtəşəm bir anlayışdır. SSRİ-də M.Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməsi, ümummilli lider Heydər Əliyevin Kremldən uzaqlaşdırılması, 20 yanvar, millətlərarası münaqişələrin baş verməsi, nəhəng ölkənin dağılması və bu prosesləri müşayiət edən digər hadisələrin nə tarixi qanuna uyğunluqla, nə də ki bir ideya mövcudluğu ilə əlaqəsi var idi. O proses niyyəti bizə hələ aydın olmayan, amansız bir məcburiyyət kimi kənardan üstümüzə yürüyən bir tale idi. Az qala bizi bir-birimizə, Vətənimizə bağlayan iplər qopacaqdı, böyük depressiyada qərq olacaqdıq, vətəndaşlıq

Xalqın milli taleyi dəyişə biləcək qüvvənin varlığını hiss etməsi nəticəsində Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldi və müqəddəratımız öz əlimizə alındı.

laqeydliyinin içində boğulacaqdıq, lakin tariximizin o mürəkkəb dövründə ziyalılarımızın şüurlu seçimi və xalqın milli taleyi dəyişə biləcək qüvvənin varlığını hiss etməsi nəticəsində Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldi və müqəddəratımız öz əlimizə alındı. Qayıdışın qarşısını nə ideologiya, nə təbliğat, nə də ki hər hansı bir ideya ala bildi, çünki heç bir ideya, təbliğat və s. hətta uğurlu olsalar belə, insanların daxilində olan mənəvi coşqunu və mənaları ifadə etməyə yetərli deyil. Bu proses tanınmış filosof Osvald Şpenqler tərəfindən bu cür izah olunur: "İnsanlarda könüllü aydınlıq və təsvir edilə bilməyən daxili əminlik yaranır". Belə bir halda "baş verən hər şey yeganə doğru yoldur ki, bu da şübhəyə yer qoymur".

1993-cü ildən bəri tarixi taleyimiz millət olaraq mənimsənildi və nəsildən-nəslə ötürülməyə başladı. Hər hansı bir toplum vahid dil və vahid xalq (etnik mənada yox) anlayışı ilə bağlıdırsa, qlobal məsələlərdə, taleyüklü proseslərdə fərdi, mədəni, sosial fərqləri bir kənara ataraq, vahid yanaşma, vahid əxlaq və vahid keyfiyyətlər nümayiş etdirir ki, bu qeyri-fərdiləşmə, mentalitet və ənənələrimizə dayanaraq, mütləq şəkildə istənilən problemin həlli, qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaqla nəticələnir. Burada söhbət hər-hansı bir müvəqqəti tabeçilikdən getmir. Hətta ümumiyyətlə tabeçilikdən getmir. Taleyi müəyyən ümumi universal alqoritm kimi qələmə verən Osvald Şpenqler, onu milli xarakterə təsir edən tabeçilik adlandırmır. O Fridrix Nitsşenin poetik metaforasını xatırladır "amor fati" – "taleyin eşqi".

Bu taleyin eşqi kim olduğumuzu, haradan gəldiyimizi və istiqamətimizi müəyyən edən xüsusi yolumuzu göstərir, bizi köksüz və təsadüfi varlıq deyil, xalqın ruhunda təcəssüm olunmuş böyük vahid niyyətin bir parçası edir.

Bu taleyin eşqi kim olduğumuzu, haradan gəldiyimizi və istiqamətimizi müəyyən edən xüsusi yolumuzu göstərir

ŞƏRİF **KƏRİMLİ**
Yazıçı-jurnalist

MÖHTƏŞƏM DÖNÜŞ

yeni tarix

Mixail Qorbaçov 1985-ci ilin 23 aprelində "yenidənqurma"nın başlandığını rəsmi şəkildə elan etməklə SSRİ-də bir xaosun təməlini qoydu. Bu proses "kölgə iqtisadiyyati"nın çiçəklənməsinə, zəhmətkeşlərin müflisləşməsinə, qanunların pozulmasına və əyyaşlıq psixologiyasının güclənməsinə səbəb oldu. Aşkarlıq, fikir plüralizmi, demokratiya – bunlar Sovetlər Birliyində cəmiyyətə hava-su kimi lazım idi. Ancaq məsələ onların verilmə dozasında və növbəliliyində idi.

Heydər Əliyev 1969-cu ilin avqustundan, yəni Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçildiyi gündən daim diqqət mərkəzində olub. Azərbaycanda və bəlkə də keçmiş ittifaqda H.Əliyev qədər ikinci belə bir şəxsiyyət yox idi. H.Əliyev barədə fikirlər yalnız birqiymətli, biristiqamətli olub - Heydər Əlirza oğlu Əliyev nəhəng şəxsiyyətdir, güclü adamdır, heç kəsə güzəştə getməyən prinsipial rəhbərdir. Lakin 1986-cı ildən başlayaraq Heydər Əliyevə qarşı məqsədyönlü kampaniyalar başlamışdır. Onların təşkilində və həyata keçirilməsində üç başlıca qüvvənin əli olub: **birincisi,** Mixail Qorbaçov başda olmaqla onun klanı; **ikincisi,** erməni diasporu və millətçiləri; **üçüncüsü,** çirkli əməllərinə görə vaxtilə H. Əliyevin cəzalandırdığı yerli adamlar.

M.Qorbaçovun və onun şovinist klanının əsas məqsədi, imperiya mərkəzində özlərindən güclü siyasi xadimi görməmək idi. Bu sahədə Qorbaçova əhatəsinə yığdığı erməni daşnaklarının da güclü təsiri olmuşdur. Erməni siyasətbazları elə düşünürdülər ki, H.Əliyev kimi güclü bir türk mənşəli lider mərkəzi aparatdan uzaqlaşdırılsa, onlar Naxçıvanı və Qarabağın dağlıq hissəsini asanca özlərininki edə bilərlər. 1987-ci ildə ittifaqın tərkibində separatçı çıxışlar güclənməyə başladı. Uzun illər xaricdəki müxtəlif təşkiatlar, o cümlədən daxildəki xüsusi orqanlar tərəfindən mənəvi və maddı qida alan Ermənistanda bu səpkili çıxışlar daha kəskin xarakter aldı. 1988-ci il noyabrın 27-də akademik A.Aqanbekyanın Parisdə, nəhayət ki, maskasını çıxarıb öz həqiqi simasını göstərməsi, Qarabağ və Naxçıvanı "qədim erməni torpaqları" elan etməsi "dağıdıcı lokomotiv"in işə düşməsinə və separatçı-revanşistlərin start götürmələrinə rəvac verdi. M.Qorbaçov tərəfindən tam müdafiə olunan ermənilər bu bəyanatın

> **Mixail Qorbaçovun və onun şovinist klanının əsas məqsədi, imperiya mərkəzində özlərindən güclü siyasi xadimi görməmək idi.**

ardınca əməli işə keçdilər – Quqark, Ağdam, Sumqayıt, azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiyası, Bakıya rus-erməni ordusunun yeridilməsi, Qarabağda Xüsusi İdarəetmə Komitəsi və s. hadisələr bir-birinin məntiqi, düşünülmüş davamı idi.

***

Meydanlardan, mötəbər kürsülərdən, məclislərin ağsaqqallığından, televiziya ekranlarından perik salınmış xalqın ziyalı təbəqəsinin xeyli hissəsi, mənfur düşmən tərəfindən ev-eşiyi yağmalanmış, yurd-yuvası dağıdılmış, mənliyi-şəxsiyyəti təhqir olunmuş, ümidləri doğrulmamış insanlar üzünü erməni sərhədlərindən o tərəfə - çətin blokada şəraitində öz mövcudluğunu qoruyub saxlayan qərib və qədim Naxçıvana tutdu... Heydər Əliyevin dağılmaqda olan hakimiyyətə sahib durmasını təkid etdilər. Peyğəmbərimizin belə bir kəlamı var: “Eşq olsun o kəsə ki, o, hakimiyyət uğrunda mübarizə aparır, ancaq bir şərtlə ki, xaiqın mənafeyi naminə ondan düzgün istifadə edə bilir!”

Ölkənin siyasi və iqtisadi infrastrukturunun tamamilə dağılması dərinləşdikcə Qarabağda erməni azğınlığı güclənir, torpaqlarımız işğal olunurdu. Belə bir məqamda var gücü ilə beynəlxalq təşkilatların diqqətini Naxçıvana və onun müdafiəsinə yönəltmiş Heydər Əliyev barədə xalq arasında ümid qığılcımlarını mətbuat səhifələrinə çıxarmağa cəhd edən cəsarətli ziyalılar görünməyə başladı. Onlardan biri də Azərbaycan ETPEİ-nin direktoru, professor, Əməkdar müəllim Zahid Qaralov idi.

“Səs” qəzetinin 13, 20, 27 avqust 1992-ci il tarixli nömrələrində Zahid müəllimin Heydər Əliyevlə bağlı geniş bir müsahibəsi dərc olundu. Bu müsahibə respublikada böyük rezonans yaratdı. Müsahibə çap olunandan dərhal sonra Sirus Təbrizlinin “Heydər bəyi biz çağırmalıyıq!” adlı böyük bir yazısı dərc olundu (“Səs” qəzeti, N 35).

Hər bir xalqın xarakterini onun içərisindən çıxan güclü şəxsiyyətlər təcəssüm etdirir. Azərbaycan türklərinin bədii təfəkkürünün məhək daşını Nizami, təbiət təfəkkürünü Nəsirəddin Tusi kimi nəhənglər qoyublarsa, XX əsrin ikinci yarısında milli siyasət təfəkkürünün əsasını Heydər Əliyev qoymuşdur.

Professor Zahid Qaralov müsahibəsində çox maraqlı təhlillər apararaq belə qənaətə gəlir ki, bir elmi işçi, pedaqoq kimi H.Əliyevin rəhbərliyə gəldiyi 1969-cu ilin avqust plenumundan başlayaraq, bu günə qədər mətbuatda onun öz imzası ilə çap olunmuş və onunla bağlı dərc edilmiş bütün yazıları, televiziya və radiodakı çıxışlarını, o cümlədən xaricdən Əliyevlə bağlı rəyləri oxuyub, dinləyib, təhlil edib və belə bir nəticə çıxarıb ki, Azərbaycana Heydər Əliyev qədər

siyasi, iqtisadi, mənəvi, tarixi sahələrdə dividend gətirən ikinci bir dövlət rəhbəri olmayıb.

***

1992-ci ilin ən keşməkeşli dövrləri idi. Milli Məclisdə elə bir iclas olmazdı ki, deputatlar arasında təhqiramiz ifadələr işlənməsin, əlbəyaxa dartışmalar olmasın. Belə bir vəziyyət insanları cana doyurmuşdu. Artıq nəinki xalq arasında, qaçqın düşərgələrində, hətta Milli Məclisin özündə də Heydər Əliyevin gəlişini arzulayırdılar. ...

Belə bir şəraitdə 91 nəfər ziyalının Heydər Əliyevə müraciəti meydana çıxdı. Azərbaycanın siyasi arenasında ziyalıların görünməsi, mötəbər kürsülərdən onların səslərinin eşidilməsi, alim - kommunist məfhumlarının az qala eyni cür rişxənd və həqarətlə eyniləşdirildiyi, siyasətdən tamam uzaq salınmış zümrənin küncə sıxışdırıldığı bir vaxtda onlar ayağa durmağa, sinələrini qabağa verməyə özlərində taqət tapa bildilər. Onlar ölkədəki ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi böhrandan çıxış yolunu xalqın böyük əksəriyyətini özündə birləşdirə biləcək bir qüvvənin – Heydər Əliyevin hakimiyyət uğrunda demokratik mübarizəyə qatılmasında gördülər. Və 1992-ci ilin oktyabrında ona mətbuatda "Azərbaycan Sizin sözünüzü gözləyir" adlı müraciət etdilər.

Azərbaycan Sizin sözünüzü gözləyir

(Heydər Əliyevə müraciət)

ixtisarla

Möhtərəm Heydər bəy!

Hamımız görürük ki, respublikamızın, xalqımızın vəziyyəti günü-gündən ağırlaşır. Azərbaycan sözün əsl mənasında siyasi, mənəvi böhran keçirir. Bunun da əsas səbəbi son illər respublikada mövcud olan və getdikcə daha da güclənən hakimiyyət böhranıdır. Ali hakimiyyət və idarəetmə orqanları Konstitusiyaya zidd, "real vəziyyətə uyğun" fəaliyyət göstərməklə, əslində iflic vəziyyətinə düşmüşdür. Bir çox dövlət orqanları heç bir hüquqi əsas olmadan yaradılıb fəaliyyət göstərir. Bir sözlə, mövcud iqtidar ictimai-siyasi gedişatlara tam nəzarət edə bilmir. Cəmiyyət obyektiv qanunauyğunluqlardan daha çox subyektiv mulahizələrə əsasən idarə olunur. Ən dəhşətlisi odur ki, siyasi və iqtisadi sistemdə əsaslı islahatlar aparılmır. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktında təsbit olunmuş hakimiyyət bölgüsü havadan asılı qalmış, hüquqi dövlətin yaradılması yolunda real addımlar atılmamışdır. İqtidarın idarəetmə səriştəsi, təcrübəsi, bacarığı olmayanda zora əl atması təbiidir...

Yaşadığımız dövrün səciyyəvi cəhətlərinin, cəmiyyətin inkişaf meyllərinin iqtidar tərəfindən düzgün qiymətləndirilməməsi, fərsiz kadr siyasəti, idarəetmə səriştəsi olmayan təsadüfi adamların dövlət strukturlarında yüksək vəzifələrə tə yin edilməsi, respublikamızın onsuz da ağır olan durumunu daha da dərinləşdirir.

Xalqımıza qarşı törədilən ən böyük dəhşətli cinayətləri - 20 Yanvar, Xocalı, Şuşa, Laçın və digər faciələri törədənlər hələ cəzalarına çatmayıblar. Axırı görünməyən, minlərlə insan ömrü aparan, saysız-hesabsız ailələri doğma yurdlarından didərgin salan Qarabağ fitnəkarlığı bir çoxları üçün siyasi oyunbazlığa, məqam, vəzifə qamarlamaq girəvəsinə, qazanc mənbəyinə dönübdür.

Möhtərəm Heydər bəy!

İndiki vəziyyətdə bu çətin, məsuliyyətli işi respublikada öz üzərinə götürməyə qadir yeganə şəxs Sizsiniz! Uzun illər əldə etdiyiniz dövlət quruculuğu təcrübələrinizə əsaslanaraq, Siz qısa müddətdə Azərbaycanda geniş xalq kütləsini əhatə eləyəcək çox böyük, güclü, nüfuzlu və işlək bir partiya yaratmağa qadirsiniz. Buna görə də Azərbaycanın, demək olar ki, bütün bölgələrində aparılan ictimai rəy sorğularının nəticələrinə və bizim təşkilat komitəsinə daxil olan minlərlə şifahi və yazılı vətəndaş təkliflərinə əsaslanaraq belə bir qənaətə gəlirik ki, yaratmaq istədiyimiz Yeni Azərbaycan Partiyasına bu gün rəhbərlik etməyə qadir olan yeganə mütləq lider Siz ola bilərsiniz və yalnız bu halda yaranmaqda olan partiya öz qarşısına qoyduğu məqsədə çatar, respublikanın bütün zümrələrdən olan xalq kütləsini öz ətrafında birləşdirərək Azərbaycanın siyasi, iqtisadi həyatında mövcud olan boşluğu dolduracaq, dövlət quruculuğu işlərində öz layiqli töhvəsini verə biləcək...

Heydər bəy!

Bizim bu müraciətimizə minlərlə Azərbaycan vətəndaşı məmnuniyyətlə qoşulmağa hazırdır. Hələlik isə ilk addım olaraq bunu bir qrup ziyalılar adından biz edirik. Biz həm öz, həm də on minlərlə respublika əhalisi adından Sizdən xahiş edirik ki, yaradılmaqda olan Yeni Azərbaycan Partiyasına rəhbərlik etməyə razılıq verəsiniz. Azərbaycan Sizin sözünüzü və qəti qərarınızı gözləyir.

Bəli, 91 nəfər ziyalının bu müraciəti Heydər Əliyev tərəfindən dərhal cavablandırıldı. Çünki hakimiyyətə gəlmək üçün Azərbaycanda hələ bu vaxtacan analoqu olmayan bir siyasi aksiyaya əl atılmışdı. Ölkəni düşdüyü fəlakətdən, hakimiyyət böhranından qurtarmaq üçün qansız-qadasız bir yolla – milyonlarla insanın dəstəklədiyi siyasi bir təşkilatın irəli sürdüyü namizədin seçki yolu ilə hakimiyyətə gəlişini reallaşdırmaq. Ona görə də H.Əliyev bu müraciətə belə bir cavab verdi:

Yeni, Müstəqil Azərbaycan uğrunda!

Heydər Əliyevin Azərbaycan ziyalılarının müraciətinə cavabı

"Hörmətli ziyalılar!

16 oktyabr 1992-ci il tarixli "Səs" qəzetində dərc olunan müraciətinizlə böyük diqqət və ehtiramla tanış oldum. Müraciətinizdən, mətbuat və televiziyadan, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən gələn məktublardan aldığım məlumatlardan aydın olur ki, respublikada ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyət son dərəcə ağırdır. Bu şəraitdə Azərbaycan ziyalılarının narahatçılığı haqlıdır və təqdirə layiqdir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi əldə etməsi tarixi hadisədir və şübhəsiz ki, bütün azərbaycanlıları, bütün Azərbaycan vətəndaşlarını hədsiz dərəcədə sevindirir. Eyni zamanda bu əlamətdar hadisə müstəqil Azərbaycan dövləti, Azərbaycan xalqı qarşısında çox məsul, mürəkkəb, çətin vəzifələr qoyur. İndi əsas vəzifə dövlətçiliyin, müstəqilliyin bərqərar olunmasını, milli-demokratik dövlətin formalaşmasını, müstəqil Azərbaycanın süverenliyini, təhlükəsizliyini təmin etmək və vətəndaşlara azad, xoşbəxt, firavan həyat şəraiti yaratmaqdan ibarətdir. Bu xeyirxah və şərəfli işə hər bir vətənpərvər öz layiqli töhfəsini verməlidir.

Bununla bağlı və Sizin müraciətinizə cavab olaraq bəzi fikirlərimi və arzularımı açıqlamaq istəyirəm... Hər şeydən öncə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi əldə etməsi təxminən səksəninci illərin əvvəllərindən başlamış, keçmiş Sovetler İttifaqında və bütün dünyada gedən ictimai-siyasi proseslərin zəruri nəticəsidir. Bu tarixi obyektiv proseslər Sovet İttifaqının dağılmasına, Kommunist Partiyasının tarixin səhnəsindən çıxmasına və 15 müttəfiq respublikanın hər birinin müstəqil dövlətə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bundan sonrakı hadisələr - yeni müstəqil dövlətlərin, o cümlədən, Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınması təbii bir haldır və beynəlxalq, dövlətlərarası hüquq normalarının qanunauyğun təzahürüdür.

Buna görə də Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsini heç bir vəchlə müəyyən ictimai-siyasi qüvvələrin, təşkilatların, ayrı-ayrı şəxslərin, o cümlədən də Xalq Cəbhəsinin xidməti saymaq olmaz. Təkrar edirəm, bu, tarixi-obyektiv proseslərin nəticəsidir, taleyin və zamanın Azərbaycan xalqına, eləcə də keçmiş müttəfiq respublikaların xalqlarına əvəzsiz töhfəsidir.

Güman edirəm ki, bu yolda əsas vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir.

Birinci. Azərbaycanın müharibə vəziyyətindən çıxması və Qarabağ probleminin tezliklə həll olunması. Artıq beş ildir ki, Azərbaycanla Ermənistan arasında müharibə gedir, ərazimizin bir hissəsini itirmişik, Ermənistanla həmsərhəd bölgələrin bir çox yaşayış məntəqələri dağılmış, minlərlə insan həlak olmuş, yaralanmış, şikəst və əlil olmuşdur. Respublikada yüz minlərlə yurdlarından didərgin düşmüş, ağır vəziyyətdə yaşayan qaçqınlar var. Respublikaya misli görünməmiş maddi və mənəvi ziyan dəyib. Ən dəhşətlisi budur ki, bütün bu faciələrin hələ də sonu görünmür. Bir il bundan əvvəl olduğu kimi, bu gün də Azərbaycanın rəhbər dövlət orqanlarının Qarabağ problemi haqqında dəqiq, aydın konsepsiyası və lazımi hərbi-siyasi strategiyası yoxdur. Belə təsəvvür yaranır ki, Qarabağda və başqa sərhəd zonalarında hərbi əməliyyatlar özbaşına gedir.

İkinci. Azərbaycanda sosial-iqtisadi böhranın dərinləşməsi, xalqın güzəranının gündən-günə ağırlaşması böyük həyəcan doğurur. Respublika iqtisadiyyatının cari ilin doqquz ayındakı vəziyyəti barədə statistik məlumatlar insanı dəhşətə gətirir. Milli gəlir 25 faiz, sənaye məhsullarının istehsalı 25 faiz aşağı düşmüşdür. Kənd təsərrüfatında və əsaslı tikintidə vəziyyət daha da ağırdır. Əgər Azərbaycanın iqtisadiyyatının səviyyəsinin son 5-6 il ərzində dayanmadan aşağı düşməsini nəzərə alsaq, o zaman respublikanın necə böyük fəlakətlə üzləşdiyini təsəvvür etmək çətin deyil.

Azərbaycan tükənməz təbii sərvətlərə, zəngin sənaye, aqrar və sosial ehtiyatlara, lazımi intellektual potensiala, əsaslı istehsal fond-

larına, istənilən qədər işçi qüvvəsinə malikdir. Bütün bunlardan respublikanın müstəqilliyini möhkəmlətmək və insanların həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün səmərəli istifadə olunmalıdır. Aqrar sahədə təkcə bir il ərzində istehsalı yüksəltməklə kənd təsərrüfatı məhsullarını xeyli artırmaq mümkündür. Təəssüf ki, respublikanın belə zəngin daxili imkanlarından lazımi səviyyədə istifadə olunmur.

Belə qənaətə gəlmək olur ki, dövlət və hökumət orqanlarının respublikanı ağır vəziyyətdən çıxarmağa yönəldilən aydın iqtisadi proqramı, strategiyası, əhalinin həyat səviyyəsini günü-gündən yaxşılaşdırmaq üçün konkret tədbirləri yoxdur. Müşahidələr göstərir ki, bu sahədə bir çox işlər kortəbii aparılır.

Üçüncü. Bu gün respublikada aparılan kadr siyasəti çox haqlı olaraq geniş xalq kütləsinin etiraz və narazılığına səbəb olur. Rəhbər vəzifələrə iş qabiliyyəti, biliyi, bacarığı, təsərrüfat və idarəetmə işlərindəki təcrübəsi nəzərə alınmadan yalnız Xalq Cəbhəsinə mənsubiyyətin əsas götürülməsi hüquq normalarına uyğun deyil, ağır nəticələr verə bilər. Xalq Cəbhəsinə xalq heç zaman belə müstəsna hüquq və səlahiyyət verməmişdir. Ötən illər və onilliklər ərzində respublikada dövlət idarəetmə, iqtisadiyyat, elm, mədəniyyət və sosial sahələrdə kifayət qədər bilikli, təcrübəli, səriştəli, yüksək mədəniyyətə malik kadrlar hazırlanmışdır. Onların hamısı ictimai-siyasi təşkilatlara, partiyalara mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, fəal quruculuğa cəlb edilməlidir.

Azərbaycandan kənarda – Rusiyada, Ukraynada və başqa respublikalarda ölkənin mötəbər, nüfuzlu ali məktəblərində, elm mərkəzlərində, ali hərbi məktəblərdə təhsil almış və böyük təcrübə toplamış azərbaycanlılar yaşayır. Onları öz vətənlərində, müstəqil Azərbaycanın həyatının müxtəlif sahələrində çalışmağa cəlb etmək üçün tədbirlər görmək lazımdır. Yeniləşən, demokratikləşən müstəqil Azərbaycana onlar öz səmərəli fəaliyyətləri ilə çox böyük fayda verə bilər...

Dördüncü. Müstəqil Azərbaycanın dövlətçiliyinin möhkəmlənməsi hər şeydən əvvəl respublikada qanunların toxunulmazlığından, qanunun aliliyindən asılıdır. Totalitarizmdən tamamilə xilas olmaq yalnız demokratiyanın ardıcıl inkişafı, siyasi plüralizm, insan azadlığı şəraitində mümkündür. Söhbət söz, vicdan, din, təşəbbüskarlıq və sahibkarlıq, mülkiyyətçilik, seçib-seçilmək azadlığından gedir.

Azərbaycanda yaşayan hər bir vətəndaş milliyyətindən, dinindən, dilindən, siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq, bu demokratik azadlıqlara və hüquqlara malik olmalıdır.

Əfsuslar olsun ki, bu sahədə də respublikada ötən yarım ildə heç bir dəyişiklik baş verməmişdir.

Fikrimcə, yeni müstəqil dövlətin quruculuğu prosesinə vətəndaşların hamısı, əhalinin bütün təbəqələri cəlb olunmalıdır. Yeni müstəqil Azərbaycan bütün Azərbaycan xalqınındır. Hami onun tərəqqisinə çalışmalıdır. Bu işdə heç kəsə məhdudiyyət qoyulmamalıdır.

Beşinci. Son zamanlar Azərbaycanın parçalanmasına yönəldilmiş meyllərin təzahürü böyük təhlükə yaradır. Belə meyllərin qarşısı qətiyyətlə alınmalıdır. Yaranan problemlər sivil və demokratik yollarla həll edilməlidir...

Azərbaycanın bugünkü həyatı və gələcək taleyinə dair digər problemlər də məni narahat edir. Lakin Sizin müraciətinizə cavab verərkən yuxarıda göstərilən məsələlərə daha öncə diqqət yetirməyi lazım bilirəm. Zənnimcə, onların ən qısa müddətdə həlli müstəqil Azərbaycan dövləti üçün son dərəcə vacibdir. Azərbaycanın çağdaş və gələcək taleyi ilə bağlı bu problemlərinə biganə qalmağa heç kəsin haqqı yoxdur.

Güman edirəm ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin gələcək həyatının və fəaliyyətinin əsasını təşkil edən demokratiya və siyasi plüralizm şəraitində Sizin müraciətinizdə göstərilən Yeni Azərbaycan siyasi partiyasının yaradılması obyektiv zəruriyyətdən doğulur.

Belə partiya Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edərək, yeni müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsində və inkişafında tarixi rol oynaya bilər.

Əgər belə partiya yaradılarsa, onun fəaliyyətində fəal iştirak etməyə hazıram.

Dərin hörmətlə, Heydər ƏLİYEV.
24 oktyabr 1992-ci il,
Naxçıvan şəhəri.

Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik orqanlarına rəhbərlik edərkən, daha sonra Respublika Partiya Komitəsinin Birinci Katibi olarkən imperiya daxilində xalqımıza olan münasibətin, milli-etnik siyasətin ən zərif, adi baxışda sezilməyən cəhətlərini görən, İmperiya dövlətinin faktiki olaraq ikinci şəxsi kimi fəaliyyət göstərərkən zəngin dövlətçilik təcrübəsi toplamış bir şəxsin – Heydər Əliyevin ziyalılara cavabı, ölkəni krizisdən çıxarmaq barədəki dəyərli tövsiyələri təkcə yeni bir siyasi təşkilatın yaradılmasının təşəbbüskarı olan ziyalıların deyil, bütünlükdə xalqın sarsılmaz inamını özünə qaytardı. Və təhlükəsizlik nöqteyi-nəzərindən 1992-ci il noyabr ayının 21-də Bakıda deyil, Naxçıvan şəhərində Yeni Azərbaycan Partiyasının (YAP) təsis konfransı keçirildi. Konfransda Azərbaycanın müxtəlif regionlarından təşəbbüs qruplarının 550-dən artıq nümayəndəsi iştirak edirdi. Konfransı giriş sözü ilə YAP təşkilat komitəsinin sədri Heydər Əliyev açdı. Konfrans Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis edilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Heydər Əlirza oğlu Əliyev konfrans nümayəndələri tərəfindən açıq səsvermə yolu ilə Yeni Azərbaycan Partiyasının sədri seçildi. Partiyanın bəyanatında qeyd olunurdu ki, başlıca proqram məqsədi dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, ərazi bütövlüyü, sivilizasiyalı demokratik hüquqi dövlətin yaradılması, sabit və sosial istiqamətli iqtisadiyyat yaratmaqdan, milliyyətindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini təmin etmək məqsədilə geniş demokratik islahatların həyata keçirilməsi uğrunda mübarizə aparmaqdan ibarətdir.

Heydər Əliyevin tövsiyəsi və məsləhəti ilə Azərbaycanda yaradılan bu partiya gücə, zorakılığa arxalanaraq hakimiyyətə sahib olmaq kimi qeyri-qanuni vasitələrdən imtina etməklə ölkədə sivil qanunlara söykənərək ilk dəfə iqtidara gəlməyin legitim yollarını göstərdi. Bu, qanunlara hörmətin, xalqın tələblərinə diqqətin, demokratiyanın təntənəsinin təzahürü idi.

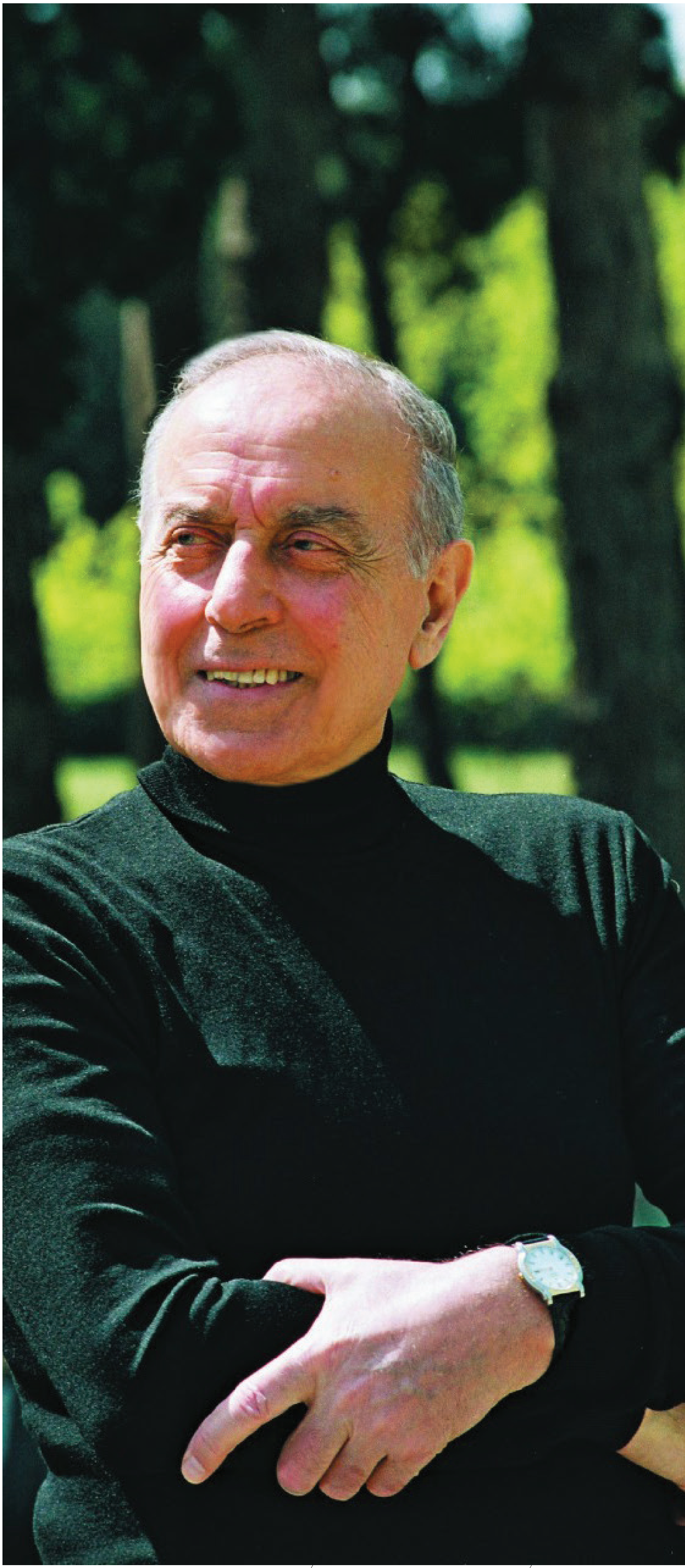

ULU ÖNDƏRİN MİLLİ DİL SİYASƏTİ

NİZAMİ CƏFƏROV
AMEA-nın həqiqi üzvü

filologiya

Azərbaycan dilinin həm ümumxalq dili, həm də xüsusilə dövlət dili kimi inkişafında Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin xidmətləri, sözün böyük mənasında, tarixi xidmətlərdir ki, bu mövzuda artıq onlarla ciddi elmi əsərlər yazılmış, kifayət qədər mükəmməl ümumiləşdirmələr aparılmışdır. Mütəxəssislərin, demək olar ki, hamısı belə bir möhkəm qənaətdədirlər ki, Heydər Əliyevin milli dil quruculuğu siyasəti onun milli dövlət (və millət!) quruculuğu siyasətinin üzvü tərkib hissəsi olub bütöv bir sistem təşkil edir. Və doğrudan da, ümummilli liderin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilk illərdən son illərə qədər Azərbaycanda apardığı dil siyasətində hər hansı bir tərəddüdə, yaxud təsadüfə nə nəzəri, nə də təcrübi olaraq rast gəlinmir ki, bu da yalnız dahilərə məxsus bir keyfiyyətdir.

Bizim fikrimizcə, Heydər Əliyevin bir dövlət (və millət) rəhbəri kimi Azərbaycanda aparmış olduğu dil siyasəti elmi-nəzəri (və ideoloji) baxımdan yalnız Azərbaycan miqyasında əhəmiyyətli olması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda dünya miqyasına çıxmaqla ümumiyyətlə dil quruculuğunun həmişə aktual olan problemlərinin həlli üçün əsaslı (və mötəbər) prinsiplər təqdim edir. Bu prinsiplər həm də (və daha çox!) ona görə əhəmiyyətlidir ki, Azərbaycanın, yəni müstəqillik uğrunda yüz illər boyu mübarizə aparan və qalib gələn bir xalqın (və dövlətin) nümunəsində və ya təcrübəsində uğurla həyata keçirilmişdir

Azərbaycanda 1960-cı illərinin sonu, 1970-ci illərin əvvəllərinə qədər də kifayət qədər gərgin, enerjili və bir sıra mərhələlərdə məhsuldar milli dil quruculuğu prosesləri getmişdi.

Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətə gəldiyi XX əsrin 60-cı illərinin sonu, 70-ci illərin əvvəllərinə qədər də kifayət qədər gərgin, enerjili və bir sıra mərhələlərdə məhsuldar milli dil quruculuğu prosesləri getmişdi.

Həmin proseslər əsasən aşağıdakılardan ibarət idi:

1. İlk orta əsrlərdən etibarən türk dillərinin diferensiasiyası nəticəsində formalaşan Azərbaycan türkcəsi həm orta əsrlərdə, həm də xüsusilə yeni dövrdə özünün bədii, elmi, publisistik və s. təzahürlərində inkişaf edərək XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinə kifayət qədər yüksək mədəni səviyyəsi olan bir millətin ünsiyyət vasitəsi kimi gəlib çıxmışdır.

2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan türkcəsi rəsmi olaraq dövlət dili elan olunmuş, ancaq Cümhuriyyət tez süqut etdiyindən bu sahədə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi, yəni dil-dövlət-cəmiyyət münasibətlərinin möhkəmləndirilməsinin lazımi səviyyədə təmin edilməsi mümkün olmamışdır.

3. Sovet dövründə Azərbaycan türkcəsi (30-cu illərdən etibarən rəsmi olaraq Azərbaycan dili) müxtəlif siyasi-ideoloji problemlərə baxmayaraq sürətlə inkişaf etmiş, ictimai həyatın müxtəlif sahələrində özünün təbii-tarixi hüquqlarına yiyələnmiş, xüsusilə milli ədəbiyyatın əsasında dayanmış, demokratikləşmiş, milliləşmiş, kütləvi normativlik qazanmışdır, ancaq tədricən dövlət idarəçilik sistemindən (və ünsiyyətindən) sıxışdırılmağa, siyasi nüfuzunu itirməyə başlamış, hətta Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasından Azərbaycan dilinin Respublikada dövlət dili olması barədəki xüsusi maddə də çıxarılmışdır.

4. Sovetlər Birliyində Stalin rejiminin süqut etdiyi (və kəskin tənqidə məruz qaldığı) 50-ci illərin ortalarından sonra Azərbaycan ziyalıları, xüsusilə akademik, xalq yazıçısı və dövlət xadimi Mirzə İbrahimov Azərbaycan dilinin dövlət idarələrindəki pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək təşəbbüsü göstərsələr də, həmin təşəbbüs tamamilə uğursuz oldu. Və hətta respublika rəhbərliyi Mirzə İbrahimovun şəxsində millətçilikdə günahlandırıldı, siyasi ideoloji konyukturun güclü təzyiqi altında iş milli (və prinsip etibarilə haqlı!) qüvvələrin "üzrxahlığ"ına qədər gedib çatdı.

5. Mühüm məsələlərdən biri də Azərbaycanın (və Azərbaycan xalqının) XIX əsrin əvvəllərindən etibarən ikiyə parçalanması, Şimalın Rusiyanın (SSRİ-nin), Cənubun isə İranın tabeliyində olması, Şimalda rus, Cənubda isə fars dilinin hökm etməsi idi ki, millətin təbii bütövlüyünü zədələyir, milli ruhu təhdid edirdi. Azərbaycan dili keçən əsrin 60-cı illərinin sonu 70-ci illərin əvvəllərinə belə bir keyfiyyətdə, demək olar ki, paradoksal bir vəziyyətdə gəlib çıxmışdı. Əsas paradoks isə ondan ibarət idi ki, dilin inkişaf potensialı kifayət qədər güclü olsa da, siyasi nüfuzu, yəni dövlət dili olaraq mövqeyi məhdudlaşdırılmış, hətta hər hansı dilin inkişafı üçün mühüm hadisələrdən biri olan etnik mədəni kontekstindən, yəni digər qohum türk dilləri ilə kontaktlardan məhrum edilmişdi. Şimalda rus, Cənubda isə fars dilini çıxmaq şərtilə ümumən geniş yayılmış (nüfuzlu və ya beynəlxalq!) dünya dilləri ilə əlaqələrdən isə söhbət belə gedə bilməzdi.Döv-

lət Təhlükəsizlik orqanında gənclik illərindən etibarən çalışan, xüsusi istedadına, intel-lektinə, işgüzarlığına görə sürətlə yüksək mövqelər qazanan Heydər Əliyev Moskvanın dövlət idarəçiliyi, eləcə də “milli ucqarlar”-dakı (N.Nərimanov) idarəçilik siyasətinin nəinki mahiyyətinə, hətta “mətbəx”inə də dərindən bələd olduğundan Respublikada müxtəlif sahələrdə, o cümlədən də milli dil məsələsində problemi necə həll etməyin optimal (və uğurlu!) yollarını da aydın təsəvvür edirdi. Yeni liderin hakimiyyətə gəldiyi ilk illərdəki fəaliyyətini təhlil etməyə çalışsaq görərik ki, o, mövcud problemlərin həllinə a) təmkinlə, b) bütün məqamlarını, konyukturunu, gözlənilən nəticələrini hesablayıb nəzərə almaqla və c) həm ziyalıları, həm də geniş xalq kütlələrini səfərbər etməklə başlayır. Yəni elə hərəkət edir ki, potensial rəqiblər tamamilə, yaxud qismən tərksilah olsunlar. Və hər cür impulsivliyə qarşı olan yeni lider mənsub olduğu xalqın mütəşəkkilliyini təmin etməklə onun ruhunu yüksəldir ki, öz tarixi hüquqlarını müdafiə eləməyə həmişə hazır olsun.

Heydər Əliyevin bir dövlət başçısı olaraq uğurlu dil siyasəti yürütməsinin səbəblərindən biri milli dil quruculuğu təcrübəsinin (ənənənin!) mövcudluğu, ikincisi həmin təcrübəni dərindən öyrənməsi (ənənəni davam etdirməsi) idisə, üçüncüsü, ona sözün geniş (və böyük) mənasında, yaradıcı münasibəti idi.Və yaradıcı münasibət dedikdə biz əsasən aşağıdakıları başa düşürük:

1) Heydər Əliyev Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik etmiş sələflərindən fərqli olaraq bilirdi ki, Leninin artıq mənasız, heç bir real gücü olmayan “millətlərin öz müqəddəratını təyin etmək hüququ” barədəki xülyalarına (zahirən nə qədər “dəb”də görünsə də!) istinad edib Respublikada dil, ümumən millət məsələsində inqilabi reformalara cəhd göstərmək tamamilə uğursuzluğa məhkumdur. Ona görə də millətin (və onun dilinin) siyasi mövqeyini möhkəmləndirmək üçün Sovetlər Birliyindəki mövcud şəraitə (konyukturlara!) uyğun yollar axtarmaq lazım gəlir.

2) Heydər Əliyevə iqtisadi baxımdan geridə qalmış, sosial təminatı xeyli aşağı olan, xalqla rəhbərlik arasındakı münasibətlərin o qədər də səmimi olmadığı, milli yuxarıların çox hallarda intriqa bataqlığına sürükləndiyi və Azərbaycan xalqına yuxarıdan aşağı baxan millətlərin nümayəndələrinin müxtəlif səviyyələrdə idarəçilik mövqelərini işğal etdiyi bir Respublika miras qalmışdı ki, bu da milli məsələyə kifayət qədər fundamental problemlərdən (və əgər belə demək mümkünsə, aşağılardan!) başlamağı tələb edirdi.

3) Heydər Əliyev Respublika rəhbərliyindəki sələflərindən daha yaxşı bilirdi ki, milli məsələləri, o cümlədən də dil məsələsini o zaman uğurla həll etmək mümkündür ki, xalqın yatmış enerjisi, kifayət qədər zəngin potensialı hərəkətə gəlsin. Əks halda yuxarıdan təqdim olunmuş ən uğurlu təklif, yaxud irəli sürülmüş ən dəyərli təşəbbüs belə aşağılara geniş xalq kütləsinə çatmadan elə yuxarılardaca provakasiya hədəfinə tuş gəlib uğursuzluqla nəticələnəcəkdir ki, bunun da acı təcrübəsi Respublikada hələ unudulmamışdı.

* * *

Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə (ana dilinə!) münasibətinin etnoqrafik əsaslarını doğulub boya-başa çatdığı Naxçıvanın zəngin dil-ünsiyyət mühiti yaratmışdı. O mühit ki, həm kökləri çox-çox qədim dövrlərə gedib çıxan folklorun, həm də müasir dünyagörüşlü ziyalıların vətənidir.

Sələflərində olmayan bir mühüm xüsusiyyət Heydər Əliyev üçün xarakterik idi ki, bu da milliliklə ümumbəşəriliyin (modern dünyagörüşünün!) bir şəxsiyyətdə mükəmməl şəkildə birləşməsindən ibarət idi. Ona görə də həm tələsmədən, həm də gecikmədən, demək olar ki, bütün maneələri aradan qaldıraraq, bütün mövcud konyukturları neytrallaşdıraraq millətin mütəşəkkilliyinə nail oldu, Azərbaycan dilinin Respublikada dövlət dili olaraq nüfuzunun o dövrkü şərtlər daxilində maksimum yüksəlməsi üçün bütün tədbirlərin görülməsini təmin etdi.

Heydər Əliyevin sovet dövründə Azərbaycana rəhbərlik edərkən yürütdüyü milli dil siyasəti kifayət qədər müstəqilliyi ilə seçilən bir milli kommunistin yürütdüyü siyasətdir ki, onun əsas məzmununu aşağıdakı təşəbbüslər müəyyən etmişdir:

1) Xalq gördü ki, Respublikanın yeni rəhbəri kənd zəhmətkeşləri ilə görüşlərdən başlamış ta Azərbaycan Dövlət Universitetinin yarım əsrlik yubiley məclisinə və ya Azərbaycan yazıçıları-nın qurultaylarına qədər xalqın öz dilində – Azərbaycan dilində danışır. Və bunu elə edir ki, sanki belə də olmalı imiş.

2) Azərbaycan ədəbiyyatının, ümumən mədəniyyətinin klassiklərinin ümumxalq səviyyə-sində keçirilən yubileyləri həm də ana dilinin geniş miqyasda təbliği demək idi. Xalq özünün Nizami, Nəsimi, Füzuli, Xətai, Vaqif, Zakir, M.F.Axundzadə, Aşıq Ələsgər, Mirzə Cəlil, Sabir, H.Cavid, S.Vurğun kimi dahilərinin dövlət (və dövlət başçısı) miqyasında nə qədər yüksək qiymətləndirildiklərini gördükcə özü də yüksəlirdi. Və hər biri öz dövründə ana dilinə ölməz abidə qoymuş bu mütəfəkkirləri yalnız ziyalılar səviyyəsində yox, həm də geniş xalq kütlələri səviyyəsində yenidən dərk etmək bütün hallarda milli intibaha, tarixi köklərin dərinliklərinə getməyə və bu günün hansı təkamül mərhələlərinin nəticəsi olduğunu anlamağa məcbur edirdi ki, burada dil məsələsi ən mühüm məsələ idi.

3) Azərbaycan Respublikasının rəhbəri müasir Azərbaycan yazıçısının (onların mütləq əksəriyyəti ana dilində yazırdı) nüfuzunu o zamana qədər görünməmiş bir səviyyəyə qaldırdı, onu (Azərbaycan yazıçısını) sovet ideologiyasının (rejiminin!) inzibati təzyiqlərindən cəsarətlə qorudu, milli demokratik dünyagörüşünün yayılması üçün geniş meydan açdı… Və Azərbaycan yazıçılarının əsərlərinin həm Respublikada ana dilində, həm də bütün Sovetlər Birliyi miqyasında rus, eləcə də digər dillərdə nəşrinə hərtərəfli şərait yaratdı. Yalnız bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, əgər keçən əsrin 70-ci illərində Azərbaycana Heydər Əliyev kimi böyük bir millət xadimi, geniş dünyagörüşlü lider başçılıq etməsəydi, İsa Hüseynov, Bəxtiyar Vahabzadə, İsmayıl Şıxlı, Hüseyn Arif, Nəbi Xəzri, Nəriman Həsənzadə, Fikrət Qoca, Anar, Elçin kimi onlarla böyük sənətkar bu qədər inamla yazıb yarada, bu qədər böyük şöhrət qazana (və ana dilinə bu qədər böyük şöhrət gətirə!) bilməzdilər. Və onu da əlavə edək ki, həmin 70-ci, eləcə də 80-ci illərdə Azərbaycan yazıçılarının çap olunduqları “Azərbaycan”, “Ulduz” jurnalları, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti heç bir digər milli respublikada müşahidə edilməyən yüksək tirajlarla çıxaraq Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafına, xalq kütlələri arasında yayılmasına böyük töhfələr verirdi.

4) Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra dil, ədəbiyyat və tarix sahəsindəki xüsusilə 30-cu illərdən etibarən məlum ideoloji çərçivəyə salınmış elmi araşdırmalar həm xronoloji, həm də intellektual metodoloji baxımdan dərinləşməyə başladı. Ən mühüm məsələlərdən biri o oldu ki, antitürkçü əhval-ruhiyyə aradan qalxdı; bu isə milli humanitar təfəkkürün inkişafı, milli özünüdərkin meydanının genişlənməsi üçün elmi mühitdə uzun illər gözlənilən şəraiti yaratmış oldu.

1974-cü ildə ali məktəblər üçün “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinə Azərbaycan SSR-in Dövlət mükafatının verilməsi isə o demək idi ki, dövlət həm Azərbaycan dilini, həm Azərbaycan dilçiliyini, həm də azərbaycandilli təhsili yüksək səviyyədə himayə edir.

5) Və nəhayət, çox mühüm təşəbbüslərdən biri o oldu ki, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbədənkənar VII sessiyasında (1978) Respublikanın yeni Konstitusiyası qəbul olundu ki, onun 73-cü maddəsində Azərbaycan dilinin Respublikada dövlət dili olması təsbit edildi.

Ümummilli lider bu tarixi hadisə ilə bağlı sonralar xatırlayırdı ki, “o vaxt mən Sovetlər ittifaqının rəhbərliyi ilə, Kommunist Partiyasının rəhbərliyi ilə çox gərgin danışıqlar apardım. Sübut etməyə çalışdım ki, biz dövlət di-

linin Azərbaycan dili olduğunu öz Konstitusiyamıza yazmalıyıq və yazacağıq".

Heydər Əliyev yalnız böyük millət xadimi deyildi, həm də dahi siyasətçi idi. Və özündən əvvəlki populist, düşünülməmiş təşəbbüslərin nə ilə nəticələndiyini, problemi həll etmək əvəzinə yeni problemlər yaratdığını görmüşdü. Məsələni üzdən yox, kökündən (əsaslı şəkildə) həll etməyin nəticəsi idi ki, tarixi təşəbbüsün müəllifi hər işdə olduğu kimi bu mühüm milli işdə də özünə (və xalqına) qələbə qazandırdı.Moskvada Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı üçün kim olduğunu, onun müasir tarixində hansı yeri tutduğunu yaxşı bildiklərinə görə ciddi cəhdlə çalışırdılar ki, artıq öz azadlığını, müstəqilliyini tələb etməkdə olan xalqı başsız qoysunlar. Və odur ki, ümummilli lideri mənsub olduğu xalqdan tamamilə təcrid etmək üçün hər cür provakasiyalara əl atırdılar. Hətta iş o yerə çatdı ki, Azərbaycana Moskva (M.S.Qorbaçov) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya ilə təsbit olunmuş dövlət dilini əməlli başlı bilməyən, öz qüsurlu (və hər kəlməsi gülüş doğuran) nitqi ilə xalqın ana dilini təhqir edən bir "rəhbər" göndərməkdən belə çəkinmədi. Konkret olaraq milli dil məsələsinə gəldikdə isə tam aydınlığı ilə görürük ki, Heydər Əliyev sovet dövründə ana dilinin nufuzunu nə qədər mümkün idisə yüksəltdi; o məsələləri ki həll etmək mümkün deyildi (məsələn, Azərbaycanın Şimalı ilə Cənubu arasında milli dil kontaktlarını təmin etmək), onların gələcəkdə həlli üçün elə zəruri (və perspektivli) tədbirlər gördü ki, az-çox münbit ictimai-siyasi şərait yaranan kimi "Heydər Əliyev formulu" uğurla özünü təsdiq etməyə başladı.

***

Xalqın tələbi ilə Azərbaycana gələn, müxtəlif xarakterli hərcmərcliklərin, iğtişaşların, dağın-tıların qarşısını alaraq ölkəni müstəqil inkişaf yoluna çıxaran ümummilli liderin **1993-cü ildən 2003-cü ilə** qədər milli dil quruculuğu sahəsində gördüyü işlər həm miqyası, həm də məzmunu etibarilə müqayisəsizdir.

Naxçıvan MR Ali Məclisinə rəhbərlik etdiyi illərdə Heydər Əliyev dövlət dilinin "türk dili" adlandırılmasını təklif edənlərə məsələnin tarixi mahiyyətini dərindən izah elədikdən sonra belə bir təmkinli (və müdrik) məsləhət verir:

"...Mən də hesab edirəm ki, biz türkük... Ancaq indi gətirib biz tələm-tələsik bu Konstitusiyaya (Naxçıvan MR-nın Konstitusiyası nəzərdə tutulur – N.C.) dəyişiklikdə yazaq ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət dili türk dilidir, bu, mənə elə gəlir ki, tələsiklik olar. Gəlin bunu bir də etiraf edək ki, milli dirçəliş, milli ənənələrin bərpa olunması, milli inkişaf sahəsində bu günlərdə çox mühüm qərarlar qəbul etmişik. Gəlin bir az səbr edək ki, bizim bu qərarlar həzm olunsun"... (Naxçıvan MR Ali Məclisinin 24 noyabr 1990-cı il tarixli iclası).

Bu mülahizə mövqedə ən azı üç mühüm elmi ideoloji prinsip ehtiva olunur:

1) məsələnin tarixi mahiyyəti dilin (və xalqın) adının hansı təkamül mərhələlərdən keçdiyi (və onun məntiqi) aydın təsəvvür olunmalıdır;

2) yalnız Naxçıvan yox, ümumazərbaycan miqyasında müzakirələrə ehtiyac vardır;

3) nə qədər zəruri olsa da, ümummilli qərarlar tədricən qəbul edilməlidir ki, cəmiyyət onları həzm edə bilsin.

Azərbaycan Parlamenti isə 1992-ci ilin 22 dekabrında bir qrup deputatın iştirakı ilə dövlət dilinin adı ilə bağlı məsələni, ümummilli liderin ifadəsi ilə desək, məhz "tələm-tələsik" müzakirə edib "türk dili"nə üstünlük verdi.

Və bu qərar işləməyə başlasa da, tezliklə böyük mübahisələrə, praktikada isə problemlərə meydan açdı. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, müstəqil dillər olan Azərbaycan türkcəsi ilə Türkiyə türkcəsini fərqləndirməkdə çətinliklər yarandı.

"Tələm-tələsik" qəbul edilmiş qərarın yaratdığı problemləri həll etmək milli dil siyasəti ilə bağlı ən aktual problemlərdən birinə (demək olar ki, birincisinə!) çevrildi.Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilənə qədər bu məsələ açıq qaldı. Azərbaycan Prezidentinin dövlət dilinin taleyi ilə bağlı ilk möhtəşəm tədbirlərindən biri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası layihəsinin 1995-ci ildə elm, mədəniyyət xadimlərinin iştirakı ilə keçirilən geniş müzakirəsi oldu. İki gün davam edən həmin müzakirə yalnız qəbul

etdiyi obyektiv qərarla yekunlaşmadı, həm də (və fikrimizcə, daha çox) onunla əlamətdar (və tarixi!) oldu ki, dövlətin (və xüsusilə dövlət başçısının!) dil məsələsinə həssaslığını, ona nə qədər böyük siyasi ideoloji önəm verdiyini bir daha bütün miqyası ilə göstərdi.

Əlbəttə, əsas məsələ dövlət dilinin adı ilə bağlı idi, ancaq bundan heç də az əsas olmayan bir məsələ də o idi ki, Azərbaycan dövləti (və Prezidenti) dil quruculuğunu dövlət (və millət!) quruculuğu prosesindən ayrı təsəvvür eləmir, xalqın dilinə, doğrudan da, "onun ruhu" (V.Hum-boldt) kimi baxır. Və milli dilə hər hansı volyuntarist müdaxiləni milli dövlətə qarşı yönəlmiş təx-ribat sayıb cəsarətlə rədd edir.

Azərbaycan Prezidentinin – ümummilli liderin açılış nitqi ilə 1995-ci ilin 31 oktyabrında Azərbaycan MEA-da başlayan müzakirə ertəsi gün Prezident Aparatında Heydər Əliyevin bilavasitə sədrliyilə davam etdirildi.

Müzakirə üç variant əsasında aparılırdı: "Azərbaycan dili", "türk dili" və "Azərbaycan türk dili" ("Azərbaycan türkcəsi"). Maraqlıdır ki, nə qədər paradoksal olsa da, müzakirələrdə ən az müdafiə edilən variant məhz "türk dili" oldu. Fikrimizcə, bunun əsas səbəbi o idi ki, geniş müzakirələr keçirilmədən qəbul olunmuş qərar cəmiyyət tərəfindən dəstəklənməmişdi, yaratdığı problemlər isə göz qabağında idi; hər şeydən əvvəl, qərar qəbul edilərkən ümumxalq səsverməsi, referendum keçirilib xalqla məsləhətləşilmədiyi üçün Azərbaycan cəmiyyəti olduqca həssas bir dövrdə, haqlı olaraq, "yuxarı"dan gələn həmin qərardan, ümumən qərar vermə prosedurundan narazı qalmışdı.

Akademik səviyyədə (və kifayət qədər demokratik şəraitdə) aparılan müzakirələrin sonunda ümummilli lider belə bir təklif verdi ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının layihəsindəki dövlət dili ilə bağlı 21-ci maddə referenduma ayrıca çıxarılsın. Və belə də oldu.

12 noyabr 1995-ci ildə referendumla qəbul olunan, 27 noyabr 1995-ci ildən isə qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında həmin maddə aşağıdakı şəkildə təsbit edilmişdir:

I. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir.

II. Azərbaycan Respublikası əhalisinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir". Müzakirələr göstərdi ki, yalnız milli ictimai təfəkkür deyil, bilavasitə mütəxəssislər də ana dilinin (eyni zamanda dövlət dilinin) qeydsiz-şərtsiz "türk dili" adlandırılmasının əleyhinədirlər, ona görə ki:

a) iki müstəqil türk mənşəli dilin hər ikisinin eyni bir adla adlandırılması özünü doğrultmur və təcrübədə onları istər-istəməz ayrı-ayrı adlarla (Azərbaycan türkcəsi – Türkiyə türkcəsi) adlandırmaq lazım gəlir;

b) Azərbaycan ərazisində yaşayan qeyri-türk mənşəli müxtəlif xalqlar, etnoslar (talışlar, tatlar, kürdlər, ləzgilər və b.) "Azərbaycan dili"nin "türk dili" adlandırılmasından hər halda narahat olurlar, bir sıra qüvvələr isə bundan istifadə edərək "xırda millətçilik" hisslərini qızışdırırlar;

c) "Azərbaycan dili" adı artıq neçə on illərdir ki, uğurla istifadə olunur, kifayət qədər böyük işlənmə təcrübəsinə malikdir və milli ictimai təfəkkürdə tamamilə qərarlaşmışdır. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası, eləcə də onun dövlət dili ilə bağlı xüsusi maddəsi qəbul olunduqdan sonra uğurla işləməyə başladı ki, bu da ümummilli liderin milli dövlət quruculuğu (və idarəçiliyi) istedadının təntənəsi demək idi.

***

Məlum olduğu kimi, bütün xalqların milli yaradıcılıq (özünütəsdiq!) təcrübəsində dil məsələsi ədəbiyyat məsələsi ilə bilavasitə bağlıdır.

Bütün xalqların milli yaradıcılıq (özünütəsdiq!) təcrübəsində dil məsələsi ədəbiyyat məsələsi ilə bilavasitə bağlıdır

Heydər Əliyev, artıq qeyd etdiyimiz kimi, hələ sovet dövründə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilk illərdən Azərbaycan yazıçılarının qurultaylarında iştirak etmiş, həmin qurultaylardakı çıxış-larında qələm adamlarına dəyərli tövsiyələr vermişdir ki, onların böyük bir hissəsi dil məsələlərini ehtiva edir. Müstəqillik dövründə – 1997-ci ilin oktyabrında ke-

çirilən X qurultayda da ulu öndər cəmiyyətin bu məsələyə – dil məsələsinə həssas münasibətini nəzərə alaraq çıxışında ona xüsusi yer ayırmış, özünəməxsus məzmunlu (və tarixi!) mülahizələrini söyləmişdir ki, bu gün dil quruculuğunun, dövlətin dil siyasətinin və ümumiyyətlə, xalqın (və dövlətin) dilinə yaradıcı münasibətin "yol xəritəsi". Və heç şübhəsiz, sabah da belə olacaqdır…Qurultaydakı məşhur nitqində Heydər Əliyev xatırlayırdı ki, "yadımdadır, ilk dəfə Yazıçılar İttifaqının qurultayında mən Azərbaycan dilində nitq söyləyəndən sonra (bu hadisə 1971-ci ildə olmuşdu – N.C.) tənəffüsə çıxdıq. Hamı gəlib məni təbrik edirdi. Ona görə ki, mən orada, birinci növbədə, Azərbaycan dilində danışdım. Dedim ki, əziz qardaşlar, axı burada elə bir şücaət yoxdur. Bu, bizim öz dilimizdir… Mən bunu anladım. Çünki dövlət adamları Azərbaycan dilində danışmamışdılar. Bu dil məişət dili olmuşdu və bir də ədəbiyyat dili olmuşdu. Amma dövlət dili olmamışdı".Və ümummilli lider əlavə etmişdi: "Mənim nitqimi yazıçılar böyük bir hadisə kimi qəbul etdilər. Biz o illərdə çalışdıq ki, dilimiz inkişaf etsin. Bu sahədə çox çalışdıq. Baxmayaraq ki, elə bir dövlətdə yaşayırdıq ki, hakim dil rus dili idi. Ancaq biz dilimizi inkişaf etdirdik və siz, sizin əsərləriniz, ədəbiyyat olmasaydı, şübhəsiz ki, dilimiz bu cür inkişaf edə bilməzdi".

Azərbaycan dilinin inkişafında Azərbaycan yazıçısının xidmətlərini yüksək qiymətləndirən Ulu Öndər qurultayda bu məsələ üzərində xüsusi dayanaraq fəxrlə demişdi:"Bu gün müstəqil bir dövlət kimi ən fəxr etdiyimiz bir də odur ki, bizim gözəl Azərbaycan dilimiz var. Azərbaycan dilinin formalaşmasında, inkişaf etməsində bugünkü səviyyəyə çatmasında yazıçılarımızın, şairlərimizin, ədəbiyyatşünasların, dilçi alimlərin böyük xidməti var… Xalqı xalq edən, milləti millət edən onun ana dilidir. Layiqli ana dili olmayan, ana dilindən istifadə edə bilməyən, ana dilindən bəhrələnə bilməyən xalq millət ola bilməz".

Heydər Əliyevin nitqində maraqlı məqamlardan biri də o oldu ki, görkəmli dilçi Tofiq Hacıyevin çıxışındakı bir neçə aktual məsələyə diqqəti cəlb edib dəyərli şərhlər verdi.

Onlardan birincisi o oldu ki, professor Tofiq Hacıyev dedi:

"Cənab Prezident keçən il Türk yazarlarının üçüncü qurultayında təxminən saat yarıma qədər geniş, məzmunlu bir çıxış etdi. Türkiyədən gələn yoldaşlarım mənim yanımda oturmuşdular… Dil Qurumunun sədri Əhməd bəy tənəffüsdə dedi ki, sizin Prezident bu geniş çıxışında cəmisi beş Avropa sözü işlətdi. İstanbul Universitetinin professoru Səfi bəy "fakt" sözünü də əlavə etdi. Aydın oldu ki, Prezident bu çıxışında cəmi altı Avropa sözü işlədibdir. Dedi ki, amma bizim Prezidentimiz bu boyda çıxış etsəydi, orada 200-dən çox Avropa sözü olmalı idi".

Və əlavə etdi: "Bu yaxınlarda, sentyabrın 26-da Dil Qurumu ilə Bilkənd Universitetinin keçirdiyi Dil bayramı yığıncağında oldum. Türk dünyasının böyük elm, təhsil işçisi İhsan Doğramacı orada dedi ki, Azərbaycan türkcəsi türk dillərinin içərisində ən gözəlidir…

Bu qocaman həkim, böyük elm adamı dedi ki, hazırda türk dünyası üçün ortaq türk dili problemi vardır. Azərbaycan türkcəsi bütün türk dünyası üçün, türk xalqları üçün ortaq dil olmağa layiqdir.Bəlkə özümüz bu işin içindəyik deyə görmürük, amma görürsünüz, kənardan necə qiymətləndirirlər". Ulu Öndər həmin məsələyə münasibətini belə ifadə etdi:

"Burada professor Hacıyev çıxış edərək Türk Yazarlarının qurultayından bir xatirəni yada saldı. Bilirsiniz, bu hadisə məni sevindirdi. Çünki biz dil haqqında müzakirə apararkən professor Hacıyev belə mövqedə idi ki, dilimizin adı başqa cür olmalıdır. Biz isə qəbul etdik ki, Azərbaycan dili olmalıdır. Amma onun sözləri məni ona görə sevindirdi ki, bizim Türkiyədən gələn alimimiz, dostumuz dilimizin qiymətini verə bilibdir. İş onda deyil ki, bunu mən danışıram, sən danışırsan, o birisi danışır. İş ondadır ki, dilimizin qiymətini verə bilibdir. Həqiqətən, bizimlə dost, qardaş ölkədə – Türkiyədə də dilimizi Azərbaycan dilini çox sevirlər". Və əlavə elədi ki: "Bilirsiniz, mən bunu dəfələrlə demişəm və bu gün fürsətdən istifadə edib yenə də deyirəm:

biz türkdilli xalqların ailəsinə mənsub olan bir xalqıq. Ancaq bunun çox şaxələri var. Bunun bir şaxəsi də Azərbaycan dilidir. Biz bunu təsdiq etmişik və bu, artıq bütün ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunubdur. Azərbaycan dilini daha da zənginləşdirmək, daha da inkişaf etdirmək sizin ən müqəddəs borcunuzdur". Professor Tofiq Hacıyevin "Bir əcnəbi təyyarə meydanından maşınla Dənizkənarı bulvara qədər gələr, bilməz ki, dünyanın hansı şəhərindədir – Vaşinqtondadır, Ankaradadır, ya Bakıda. Bütün reklamlar, yazılar əcnəbi, yabançı dildədir" sözlərinin müqabilində Azərbaycan Prezidenti dedi:"O ki, qaldı reklamlara və şəhərdə başqa dillərdə olan yazılara və yaxud da ki, respublikamızda hansısa kolleclərdə ingilis dilində dərs keçilir, bunların hamısına baxmaq lazımdır. Ancaq bu məsələdən bir o qədər də narahat olmaq lazım deyil...

...Bizim birinci nailiyyətimiz o olmalıdır ki, öz dilimizi Azərbaycanda hakim dil etməliyik. Hər bir azərbaycanlı öz ana dilini bilməlidir, bu dildə səlis danışmalıdır və bu dili sevməlidir. Bununla yanaşı biz çalışmalıyıq ki, məktəblərimizdə, universitetlərimizdə gənclərimiz bir neçə dil öyrənsinlər. Mütləq öyrənməlidirlər". Və Prezident Azərbaycan, ümumiyyətlə postsovet respublikaları üçün xarakterik olan ciddi bir problemə də toxundu:

"...Azərbaycanda indi də insanlar var ki, əsasən rus dilində danışırlar. Azərbaycan dilində danışmırlar. Bizim dövlət orqanlarında da beləlləri var. Mən dəfələrlə xəbərdarlıq etmişəm ki, Azərbaycan dilini öyrənin, öyrənməsəniz işdən çıxaracağam". Hər bir azərbaycanlı öz ana dilini bilməlidir, bu dildə səlis danışmalıdır və bu dili sevməlidir. Prezident həmişə olduğu kimi bu dəfə də yazıçılarla açıq danışmaqdan, mövcud problemləri necə varsa, o cür deməkdən çəkinmədi:

"Professor Hacıyev mənə deyir ki, siz Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici şirkətlərin işçilərini məcbur edin, onlar Azərbaycan dilini öyrənsinlər. Mən öz azərbaycanlılarımızı məcbur edə bilmirəm ki, Azərbaycan dilini öyrənsinlər. Amma sizə deyim ki, onlar artıq öyrənirlər. Xarici ölkələrin respublikamızda olan səfirləri artıq Azərbaycan dilini öyrənirlər. Onlar mənimlə görüşəndə çalışırlar Azərbaycan dilində danışsınlar. Mən də bunlara çox sevinirəm. Hətta Rusiyanın səfiri hörmətli cənab Bloxin – burada oturubdur – o, Azərbaycan dilini öyrənir, özü də çox yaxşı öyrənir.

Budur bizim müstəqilliyimizin nəticəsi. Vaxtilə buraya mərkəzdən Azərbaycan Kommunist Partiyasının ikinci katibi vəzifəsinə rus millətindən olan adamlar gəlirdi. Mən onlara Azərbaycan dilini öyrədə bilmirdim. Onlara neçə dəfə deyirdim ki, Azərbaycan dilini öyrənin, ancaq öyrənmək istəmirdilər. Amma bu gün Rusiyanın səfiri öyrənir, Amerikanın səfiri öyrənir, İngiltərənin səfiri öyrənir, Fransanın səfiri öyrənir. Bunların hamısı böyük hadisədir, nailiyyətdir".Azərbaycan yazıçılarının X qurultayında Azərbaycanda latın əlifbasına keçidin tarixi zərurət olduğunu əsaslandıran, hələ XIX əsrdən görkəmli Azərbaycan ziyalılarının ərəb əlifbasından latına keçmək uğrunda ardıcıl mübarizə apardıqlarını xatırladan ümummilli lider dillə bağlı mülahizələrini aşağıdakı sözlərlə yekunlaşdırdı:

"Beləliklə, görürsünüz, dil məsələsi ilə əlaqədar nə qədər məsələlər meydana çıxır. Ancaq yenə də ən əsas nəticə ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi Azərbaycan dilini əbədi edibdir və bu gün Azərbaycan dilimiz yaşayır və yaşayacaqdır. Qoy Azərbaycan dili müstəqil Azərbaycanda, eləcə də dünyada yaşayan bütün azərbaycanlıların dili olsun!"

***

2001-ci ilin iyun ayının 18-də Azərbaycan Prezidenti "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında bir fərman verdi ki, həmin fərman, tam məsuliyyətlə demək olar ki, Azərbaycan dilinin tarixində görünməmiş hadisə idi. Dövlətin dil siyasətini bütün miqyası ilə olduqca dolğun şəkildə əks etdirən fərman həm də elmi-metodoloji məzmunu ilə diqqəti cəlb edir. Sənəddə Azərbaycan dilinin mənşəyi məsələsinə ayrıca (və geniş) yer ayrılmışdır və burada qeyd olunur ki, "Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin geniş Avrasiya məkanına yayılan türk xalqlarının az qala bütün dil xüsusiyyətlərini əks etdirəcək

Hazırda türk dünyası üçün ortaq türk dili problemi vardır. Azərbaycan türkcəsi bütün türk dünyası üçün, türk xalqları üçün ortaq dil olmağa layiqdir

qədər rəngarəng olmasının da başlıca səbəbi ta qədimlərdən bu torpaqlarda etnik baxımdan eyni köklü türk etnoslarının mövcud olmasıdır". Bu, uzun illər (və məhz siyasi məqsədlərlə) türk etnoslarının Azərbaycana nəinki ilk orta əsrlərdə, hətta monqol tatar yürüşləri dövründə gəldiklərini yeganə akademik mövqeyə çevirməyə çalışanlara tutarlı cavab olmaqla yanaşı, həm də (və daha əsası!) milli tarixi təfəkkürün, ana qaynaqlarını türkçülükdən alan azərbaycançılıq ideologiyasının təntənəsi idi.

Azərbaycan dili tarixinin bir sıra mübahisəli və ya uzun illər hansısa ideoloji məqsədlə mübahisə obyektinə çevrilmiş problemlərinə aydınlıq gətirilən fərmanda dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra konkret tədbirlərin görülməsi də irəli sürülür:

"...Ölkəmizin orta və ali məktəblərində Azərbaycan dilinin müasir dünya standartlarına, milli-mədəni inkişaf tariximizin tələblərinə cavab verən tədrisi işinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bir çox kütləvi informasiya vasitələrində, rəsmi yazışmalarda, kargüzarlıq və s. sahələrdə Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına lazımınca əməl olunmur. Azərbaycan dilinin reklam işində istifadə edilməsində ciddi qüsurlar müşahidə olunur".

Fərman aşağıdakı çox mühüm müddəa-qərarlarla bitir:

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılsın.

"Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında" qanun hazırlansın.

Azərbaycan Respublikasının nazirlik, idarə, təşkilat və müəssisə rəhbərləri öz tabeliklərində olan qurumlarda dövlət dilinin və latın qrafikasının tətbiqi işinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı uzunmüddətli kompleks planlar ha-

zırlayıb həyata keçirsinlər.Təhsil nazirliyi orta və ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi, bu dildə təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı əsaslı dönüş yaratmaq istiqamətində qəti tədbirlər həyata keçirsin.Azərbaycan MEA və Təhsil nazirliyi Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ilə birlikdə latın qrafikasında çap olunacaq zəruri elmi, bədii, tədris və s. ədəbiyyatının siyahısını hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsinlər.Azərbaycan MEA Azərbaycan dilçiliyinə dair aparılmalı araşdırmaların proqramını hazırlasın və araşdırma işinin gedişi barədə hər altı aydan bir Azərbaycan Prezidentinə məlumat versin.

Şəhər və rayon icra hakimiyyəti başçılarına tapşırılsın ki, yerlərdə istifadə olunan lövhə, reklam, şüar, plakat və s.in dilinin Azərbaycan ədəbi dilinə uyğun olması baxımından tədbirlər görsünlər.

Azərbaycanda nümayiş etdirmək üçün alınacaq əcnəbi kino və televiziya məmulatlarının Azərbaycan dilinə dublyaj işi lazımi səviyyədə qurulsun.

2001-ci il avqustun 1-dən respublikada bütövlükdə latın qrafikasına keçirilsin".

"Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərman göstərdi ki:

1) Azərbaycan dilinin (və xalqının) mənşəyi barəsində bir neçə on ildir ki, davam edən mübahisələri yekunlaşdırmaq, tarixi faktların (və sağlam tarixi düşüncənin) mövqeyindən əsaslı bir konsepsiya vermək artıq yalnız elmi deyil, həm də milli, ictimai-siyasi bir ehtiyacdır;

2) Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşamaq, daha da inkişaf etmək üçün etnososial, mədəni-mənəvi potensialının olmasını göstərmək məqsədilə tarixdən, daha dərin köklərdən gəlmək lazımdır;

3) Haqqında söhbət gedən fərman bir dövlət sənədi olaraq bütövlükdə Azərbaycan dövlətinin (və xalqının) marağını əks etdirsə də, həmin dövləti yaradan, həmin xalqı işıqlı gələcəyə aparan bir mütəfəkkirin düşüncəsinin məhsulu olduğuna görə, sıravi yox, tarixi səciyyə daşıdığına görə xüsusi elmi konsepsiya ifadə edir.

Əlbəttə, "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərman Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin əsəri idi – burada H.Əliyevin qurduğu dövlətin milli dil siyasəti əks etdirilir, həmin dövlət (və dil) uğrunda aparılmış mübarizənin tarixi və gələcəyi ifadə olunurdu. Ona görə də fərmanda irəli sürülmüş ideyalar aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər:

1) Azərbaycan dilinin bir dövlət dili olaraq qorunması;

2) Azərbaycan dilinin bir dövlət dili olaraq inkişaf etdirilməsi.

Məhz Heydər Əliyevin formalaşdırdığı dövlət dil siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində:

1) Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq siyasi nüfuzu təmin olundu;

2) Təhsilin, elmin, ədəbiyyatın və s. inkişafı ana dilinin – dövlət dilinin tərəqqisi üçün münbit şərait yaratdı;

3) Azərbaycan dili Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq mövqeyinin yüksəlməsi ilə tarixdə ilk dəfə geniş beynəlxalq arenaya çıxdı.

Ümummilli liderin milli dil siyasətinin ideya məzmunu qədər mənbələri də zəngindir. Heydər Əliyevi əlinə təbaşir alıb millətinə yeni əlifbanı (dili!) öyrədən böyük Atatürklə müqayisə edənlər tamamilə haqlıdırlar. Mümkün olan hər bir şəraitdə Azərbaycan dilindən bəhs etmək, onun qüdrətindən danışmaq, onu sevdirmək Heydər Əliyevin daxilindən, təbiətindən, milli lider olaraq şəxsiyyətindən irəli gəlirdi.

***

Ulu öndərin milli dil siyasətindən danışarkən mühüm bir məsələni də qürurla qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyev dünyanın o möhtəşəm dövlət adamlarındandı ki, güclü natiqliq istedadına malik idi. Və o, Azərbaycan dilini yalnız ürəkdən sevməsi, onun dövlət dili hüquqlarını müdafiə edib milli (və beynəlxalq) nüfuzunu yüksəltməsi ilə deyil, həm də bu dildə gözəl danışması, hər kəsə nümunə göstərməsilə ona (Azərbaycan dilinə) tarixi şöhrət qazandırdı, elə bir abidə ucaltdı ki, bundan sonrakı nəsillər ana dilini, dövlət dilini bir də ona görə sevəcəklər ki, o, Heydər Əliyevin dilidir.

Heydər Əliyev və Azərbaycan mətbuatı

AKİF **TƏVƏKKÜLOĞLU**

Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyinin İdarə Heyəti Sədrinin müşaviri, əməkdar jurnalist.

MEDİA

Azərbaycan mətbuatı yarandığı gündən zəngin və şərəfli inkişaf yolu keçmiş, bütün dövrlərdə mütərəqqi ictimai ideyaların carçısı kimi çıxış etmişdir. Zəngin tarixi ənənələri olan xalqımızın azadlıq istəyinin, müstəqillik amalının güclənməsində, mənəvi dəyərlərinin inkişafında, milli şüurun, mənəviyyatın, mədəniyyətin formalaşmasında mətbuatımız həmişə önəmli rol oynamışdır.

Həsən bəy Zərdabi vaxtilə Azərbaycanda azad, demokratik mətbuatın əsasını qoyubdur. Zərdabi dönə-dönə vurğulayırdı ki, millətin ayılması üçün mütləq maariflənməsi gərəkdir. Bu amalla Həsən bəy Zərdabi çox çalışdı, fəaliyyət göstərdi və öz missiyasını sona qədər yerinə yetirdi. O zamanlar xalqın maarifləndirilməsi prosesində öndə ziyalılar gedirdi. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda çox böyük jurnalistlər dəstəsi yarandı. Müxtəlif sahələrdə xidmət edən bu insanlar mətbuata, jurnalistikaya çox böyük qayğı göstərirdilər, Həsən bəy Zərdabi kimi ziyalılar Azərbaycanda sərbəst, azad, müstəqil mətbuatın inkişaf etməsində böyük işlər görürdülər.

Müstəqil mətbuatımızın inkişafında rolu olmuş insanlardan Cəlil Məmmədquluzadənin, Üzeyir Hacıbəyovun və digər belə şəxsiyyətlərin adını qeyd etməliyik. Cəlil Məmmədquluzadə misilsiz jurnalist və publisist kimi, “Molla Nəsrəddin” jurnalı vasitəsilə və ondan daha geniş dairədə Azərbaycan xalqına əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir.

Mədəniyyət tariximizə böyük bəstəkar kimi daxil olmuş Üzeyir Hacıbəyov musiqiçi və bəstəkar kimi ən yüksək zirvələri fəth etməklə yanaqlı, eyni zamanda publisistika, jurnalistika sahəsində çox ciddi uğurlar əldə edib. Öz əsərləri vasitəsilə cəmiyyətin eybəcərliklərini cəsarətlə göstərən Üzeyir Hacıbəyov istəyirdi ki, cəmiyyət daha sağlam olsun.

Bu dönəmdə Azərbaycan mətbuatı sözün əsl mənasında demokratik meyarlarla inkişaf edirdi. Təəssüf ki, Sovet hakimiyyəti illərində ölkədə bütün sahələrdə olduğu kimi milli mətbuatın inkişafına da ciddi maneələr yaradıldı.1936-40-cı illərdə dövrün ən aparıcı şəxsiyyətləri, mütərəqqi fikir sahibləri ciddi təzyiqlərə məruz qaldılar. Sonrakı dövrlərdə sovet təbliğatı tam şəkildə öz istəklərini tətbiq etməyə başladı. Totalitar rejimin senzura maşını milli mətbuat ənənəsinin inkişafına ciddi zərbələr vurdu. 1969-cu il iyulun 14-də ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilməsi mətbuatın inkişafında əsaslı dönüş yaratdı. Ulu Öndərin şəxsi səyi nəticəsində dilimizə olan

ögey münasibət aradan qaldırıldı. Heydər Əliyev hər zaman ana dilinə böyük qiymət verdiyini nümayiş etdirirdi. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 1978-ci ildə qəbul olunan Konstitusiyasında dövlət dilinin Azərbaycan dili kimi təsbit olunması, demək olar ki, bütün qaranlıqlara işıq saçdı.

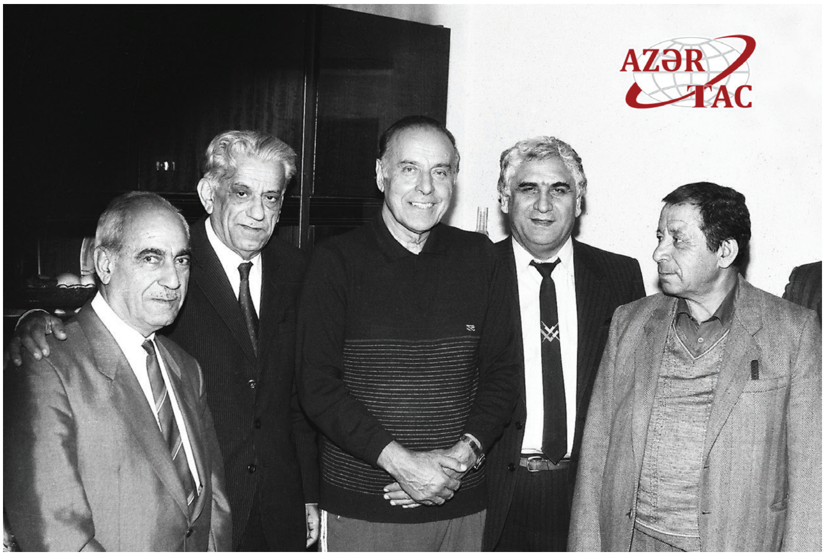

Məhz həmin dövrdə istər ədəbiyyat, istərsə də mətbuat sahəsində yüksək irəliləyiş nəzərə çarpırdı. Azərbaycan dilində qəzetlərin sayı artırıldı, televiziyada verilişlərin Azərbaycan dilində yayımı genişləndirildi. Ulu öndər Heydər Əliyev Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində ixtisaslı kadrların hazırlanması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atdı. Azərbaycanda nəşr olunan çap mətbuatı peşəkarlıq səviyyəsinə və digər parametrlərinə görə İttifaq miqyasında seçilirdi. Artıq Azərbaycan mətbuatı uzun onilliklər qadağan olunan milli adət-ənənələrimizdən, milli tariximizdən, mədəniyyətimizdən, dilimizdən yazmağa başladı, bu məsələlər geniş təhlil olunaraq təbliğ edildi. Ulu öndər Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə yüzlərlə gənc SSRİ-nin ali məktəblərinə müsabiqədənkənar qəbul olunurdu. Onların arsında jurnalistika ixtisası üzrə təhsil alanlar da az deyildi. Bu da Azərbaycan milli jurnalistika məktəbinin daxa yaxşı formalaşmasında, müasir jurnalistikanın inkişafında mühüm və müstəsna rolunu oynadı.

Ulu Öndərin Azərbaycan mətbuatının inkişafında rolu özünü xüsusilə müstəqillik illərində daha bariz göstərib. Müstəqilliyimizin ilk illərində hakimiyyətdə olanların senzurasında boğulan Azərbaycan mətbuatı yalnız ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra azad oldu, inkişaf etdi, mətbuat və söz azadlığının təmin edilməsi mümkün oldu, milli mətbuatımız siyasi həmlələrdən, təzyiqlərdən, buxovlardan qurtuldu. Ulu öndər Heydər Əliyevin başlatdığı dövlət quruculuğu, demokratik islahatlar nəticəsində cəmiyyətimizin "güzgüsü" olan, ictimai-siyasi düşüncə tərzini formalaşdıran, Azərbaycan xalqının milli kimliyini dünya xalqlarına nümayiş etdirə biləcək medianın əsasları yarandı.

Mətbuat orqanlarının azad fəaliyyətinə yaradılan şərait, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər müstəqil mətbutın inkişafında yeni dönəmin başlanğıcını qoydu.

XXI informasiya əsrində mətbuatın inkişafı məsələləri həmişə ümummilli lider Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur. Ulu Öndər, mətbuatın maneəsiz fəaliyyəti, dünya təcrübəsindən bəhrələnməsi, xüsusilə kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, o cümlədən jurnalistlətin peşə səviyyəsinin yüksəldilməsi və hüquqlarının qorunması üçün bütün zəruri addımları atdı və tədbirlər həyata keçirdi. Qısa bir müddət ərzində media sahəsində böyük irəliləyiş müşahidə olundu. Yeni qəzetlər, kütləvi informasiya vasitələri, özəl televiziyalar yarandı.

Söz və fikir azadlığının təmin edilməsini 1995-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Konstitusiyası da hüquqi baxımdan təsdiqlədi. Konstitusiyada mətbuata verilən qiymət öz əksini tapdı: "Demokratiyanın, siyasi plüralizmin və vətəndaş cəmiyyətinin əsas atributlarından hesab olunan söz və məlumat azadlığının başlıca daşıyıcıları kütləvi informasiya vasitələridir". "Azərbaycan Respublikasında söz, fikir

və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 1998-ci ildə imzalanan Fərman ölkə mətbuatının inkişaf tarixində mühüm hadisə idə. Həmin ildə senzuranın ləğvi doğrudan da böyük və tarixi bir addım oldu. O vaxt MDB məkanında Azərbaycan senzuranın ləğvini irəli sürən birinci ölkə idi. 1999-cu ilin sonunda qəbul olunan “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” yeni qanun mətbuatda demokratik prinsiplərin daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət etdi. Bu sənəd Azərbaycanda mətbuatın inkişafına mane olan bir sıra bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına yol açdı. Dövlət qeydiyyatı ləğv olundu və yeni mətbuat orqanlarının təsis olunması prosedurası asanlaşdırıldı. 2000-ci ilin martında ulu öndər Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə “2000-2001-ci illərdə kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki şəraitinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər Proqamı” təsdiq olundu, Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi ləğv edildi, Milli Mətbuat, Teleradio və İnternet Şurası yaradıldı. Daha sonra, 2003-cü ildə Mətbuat Şurası yaradıldı.

Heydər Əliyev çox yaxşı bilirdi ki, söz azadlığı ölkədə demokratiyanın inkişafı və hüquqi dövlətin qurulması üçün ən vacib məsələlərdən biridir. Söz azadlığını, demokratiyanın inkişafını, hüquqi dövlətin qurulmasını Azərbaycanda çox vacib sayan Ümummilli Lider mətbuat işçilərinə müraciət edərək deyirdi: “İndi yeni tarix başlanmışdır. Yeni tarix Azərbaycanın müstəqilliyi ilə əlaqədar olan tarixdir. Yeni jurnalistlər nəsli gəldi. Bu da çox gözəldir. Ancaq həm keçmişdən qalanlar, həm də yeni gələnlər – hamısı çalışmalıdır ki, bizim informasiya orqanlarını, mətbuatı, qəzetlərimizi cazibədar etsinlər. Sensasiyalı materiallar verməklə yox, həqiqəti açıq-aydın aşkara çıxarmaqla”.

1993 – 2003-cü illər müasir Azərbaycan mətbuatının inkişafında mühüm mərhələ oldu. Həmin illərdə Heydər Əliyev bir sıra qəzetlərin “Azərbaycan” nəşriyyatına olan borclarını dondurmaqla və sonradan bu borcları ləğv etməklə iqtisadi böhranın girdabında boğulan mətbu vasitələrini iflasdan xilas etdi. Bundan başqa, O, şəxsi təşəbbüsüylə jurnalistlərlə, qəzetlərin baş redaktorlarıyla görüşlər keçirməklə cəmiyyətdə jurnalistlərə münasibətin formalaşmasında mühüm rol oynadı. Azərbaycan jurnalistləri Ulu Öndəri ölkə başçısı olmaqla yanaşı, həm də bir dost, onların zəhmətinə qiymət verən yaxın sirdaş kimi qəbul edirdi. Bunun nəticəsi idi ki, 2002 – 2003-cü illərdə Heydər Əliyev “Jurnalistlərin dostu” adına layiq görüldü.

Bu gün Prezident İlham Əliyev ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkədə azad mətbuatın inkişafı sahəsində müəyyən etdiyi siyasəti uğurla davam etdirir. Jurnalistlərlə səmimi münasibətlər, onlarla daim ünsiyyət qurması bu reallığın təzahürüdür. Mətbuatımızın qabaqcıl və mütərəqqi ənənələrə əsaslanmaqla, xalqımızın tarixi-milli xüsusiyyətlərini qorumaqla inkişaf etməsini vacib sayan Prezident İlham Əliyev söz və mətbuat azadlığını demokratiyanın fundamental şərti hesab edir.Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2021-ci il «Azərbaycan Respublikasında media sahəsində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında» 12 yanvar tarixli Fərmanı əsasında Medianın İnkişafı Agentliyinin yaradılması Azərbaycan mətbuatının qarşısında yeni imkanlar açır. 2022-ci ilin fevral ayının 8-də “Media haqqında” qanunun tətbiqi və bundan irəli gələn bir sıra məsələlərin tənzimlənməsi barədə imzaladığı Fərman isə jurnalistlərin qarşısında mühüm vəzifələr qoyur.

Aparılan məqsədyönlü siyasətin nəticəsidir ki, bu gün hər bir mətbuat işçisi jurnalist peşəsinin çox ağır zəhmət tələb edən, çətin, lakin şərəfli bir iş olduğunu anlayır. Onu da bilirlər ki, özlərini buna həsr edən insanlar gərək birinci növbədə istedadlarının olduğunu dərk etsinlər. Mədəniyyətimizin müxtəlif sahələrində uğur qazanan insanlar kimi, jurnalistlər də istedadlı olmalıdırlar. Çünki, bu da bizim mədəniyyətimizin bir hissəsidir.

Xoşbəxtəm ki, vaxtilə mən də Ulu öndər Heydər Əliyevin iştirak etdiyi səfərlərdə, tədbirlədə, müxtəlif səpkili görüşlərdə Azərbaycan televiziyasının əməkdaşı kimi iştirak etmişəm və mətbuata, mətbuat işçilərinə qayğısının canlı şahidi olmuşam. Mübaliğəsiz deyə bilərəm ki, əsası ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən siyasət nəticəsində Azərbaycanda bütün azadlıqlar təmin olunmuşdur.

rakurs

HEYDƏR ƏLİYEVİN QALDIRDIĞI AĞIRLIQ

ƏDALƏT İSMAYILOV

İl 2023. Aprel. Ermənistan.

İrəvanda baş tutan Ağır atletika üzrə Avropa çempionatının açılış mərasimində Azərbaycanın dövlət bayrağı yandırıldı və milli komandamız etiraz olaraq yarışlarda iştirakdan imtina etdi.

Açığı, biz – azərbaycanlılar, bu tədbirdə ermənilərin şərəfsizlik edəcəyindən heç şübhələnmirdik və indi ümid edirik ki, beynəlxalq idman, mədəniyyət, iqtisadi və siyasi qurumlar Ermənistanın paytaxtında baş verən çirkin hadisədən dərs çıxaracaqlar və anlayacaqlar ki, ermənilər sivil tədbirləri uğurla keçirməyə qadir deyillər. Ermənilərə yalnız və yalnız:

1.Dünya saxtakarlarının, nağılbazların, yalançıların, mif yaradıcılarının beynəlxalq konfransının;

2.Amazon meşələrində və Afrika cəngəlliklərində yaşayan yamyamların iştirakı ilə adam ətindən bişirilən yemək növləri üzrə aşpazların beynəlxalq forumunun;

3.İşgəncə növlərinin, üsullarının və alətlərinin beynəlxalq sərgisinin keçirilməsini etibar etmək olar.

Çünki, dizaynerindən tutmuş memarına, siyasətçisindən fəhləyə, alimindən idmançısına qədər mağara düşüncəsinə sahib olan toplum başqa heç bir tədbir keçirməyə layiq deyil. Bayrağı yandıran məxluqla əl sıxanlar, onu qəhrəman kimi

> Bayrağımızı yandırdılar, içləri rahatladı, amma onların eyforiyası uzun çəkmədi

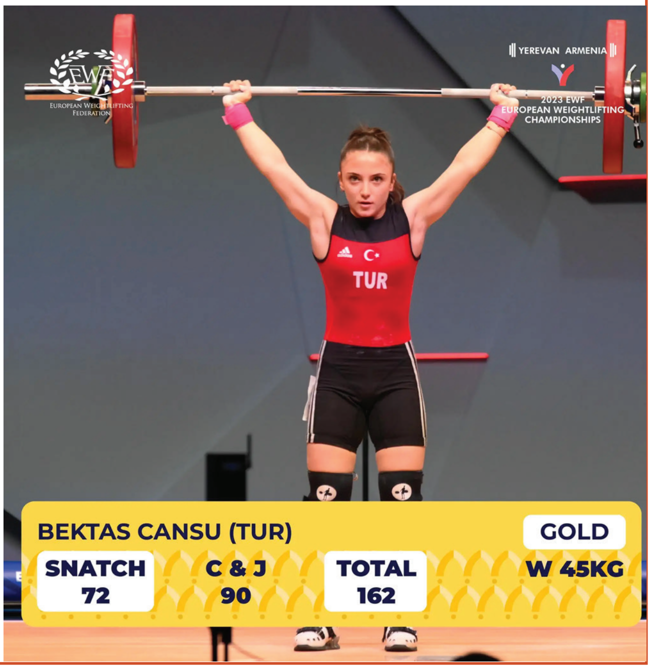

Eklektik üsulu ilə seçilən Tarantinonun epizodu Ermənistan gerçəkliyinə proyeksiya olununca heç də fantasmaqorik görünmür

alqışlayanlar istər-istəməz mənə amerikalı kinorejissor Kventin Tarantinonun "Azad olunmuş Canqo" filmindən bir epizodu xatırlatdı. Amerikalı quldar Kelvin Kendi (Leonardo di Kaprio) əlindəki insanın qafa tasını qonaqlarına nümayiş edərək, şərh verir ki, antropoloji tiplərin davranış və xarakterlərini kəllə quruluşu formalaşdırır. Eklektik üsulu ilə seçilən Kventin Tarantinonun bu epizodu nə qədər saçma səslənsə də Ermənistan gerçəkliyinə proyeksiya olununca heç də fantasmaqorik görünmür.
Bayrağımızı yandırdılar, içləri rahatladı, amma onların eyforiyası uzun çəkmədi. Yarışların ilk günlərində qardaş Türkiyənin idmançıları Cansu Bektaş, Yusuf Fehmi Koç, Nuray Güngör bizə özümüzün kü, qədər doğma olan Türkiyənin bayrağını ucaltdılar, möhtəşəm, əzəmətli Milli marşı səsləndirdilər.
Ədalət və həqiqət naminə qeyd etməliyik ki, 1980-ci illərdə Ermənistanın ağır atletika ekolu SSRİ-də (Rusya Federasiyasından sonra) ən güclü məktəb sayılırdı, Türkiyə isə bu idman növündə xeyli geridə qalmışdı. Lakin o dövrlərdə elə bir hadisələr baş verdi ki...

İl 1984. Sentyabr. Bolqarıstan.

1984-cü ildə Los-Ancelesdə (ABŞ) keçirilən Olimpiya oyunlarını boykot edən sosialist respublikalar, "Dostluq-84" adı altında alternativ olimpiada keçirdi, ki Varna şəhərində ağır atletika üzrə yarışlarda sensasiya baş verdi: 17 yaşlı türk əsilli bolqarıstanlı idmançı Naim Süleymanov 56 kq. çəki dərəcəsində SSRİ-dən olan Oksen Mirzoyanı 2.5 kq. qabaqlayaraq çempion oldu. "Советский спорт" qəzetində dərc olunan bu xəbər SSRİ-də yaşayan türkdilli xalqların diqqətini çəkdi və qürurlandırdı.

İl 1985. May. Polşa.

Ağır atletika üzrə 64-cü Avropa çempionatı Katovitse şəhərində baş tutdu. Naim Süleymanov yenə də qalib gəldi. O, 60 kq. çəki dərəcəsində SSRİ-ni təmsil edən Yuri Sarkisyanı tam 5 kq. qabaqlayaraq qızıl medal qazandı. Amma və lakin bu səfər "Советский спорт" qəzetində fərqli bir xəbər yayımlandı: idmançının adı "Naum Şalamanov" kimi qeyd edilmişdi. Belə bir ədalətsizlik və haqsızlıq əks-səda doğurmaya bilməzdi. Türkdilli respublikalardan, xüsusən də Azərbaycandan saysız-hesabsiz qəzəb dolu etiraz məktubları qəzetə, SSRİ-nin İdman komitəsinə ünvanlandı. Təbii ki, bu məktublardan o dövrdə Kremldə oturan Sov.İKP Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunun üzvü, Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Heydər Əliyevin çox gözəl və təfərrüatlı xəbəri var idi. Zatən, Heydər Əliyev Bolqarıstan türklərinin, İraq Kərkük türkmənlərinin, Çində yaşayan uyğurlarının vəziyyətini daim diqqət mərkəzində saxlayırdı, Naimlə bağlı çirkin hadisələr isə katalizator rolunu oynadı və ulu öndər Bolqarıstanın rəhbəri Todor Jivkova qarşı hərəkətə keçdi.

İl 1986. Moskva. Kreml

"Bolqarıstanda qondarma "dirçəliş prosesi"nin başlaması ilə türk ad və soyadlarından məhrum edilməsinə, bolqar adlarının zorla mənimsənilməsinə etiraz edən türk millətindən olan Bolqarıstan vətəndaşlarından siqnallar almağa başladıq. Bolqarıstan tərəfində bu (diskriminasiya) siyasəti o zaman Kipr presedentinə görə Bolqarıstanın bölünməsi perspektivi təhlükəsi ilə izah olunurdu. Bizim üçün hər hansı insan hüquqlarının pozulması yolverilməz idi və biz Bolqarıstanın daxili işlərinə qarışmaq istəmədik. Eyni zamanda, aparılan bu siyasətlə razı olmadığımızı da göstərməli idik. BXR rəhbərliyinə və şəxsən Jivkova onun türkdilli azlıqlarla bağlı mövqeyinin ən azı ədalətsiz olması barədə fikrimizi çatdırdıq".

M. Qorbaçovun xatirələrindən.

Heydər Əliyev Bolqarıstan türklərinin, İraq Kərkük türkmənlərinin, Çində yaşayan uyğurlarının vəziyyətini daim diqqət mərkəzində saxlayırdı

Aydındır ki, Qorbaçovun "Bolqarıstan vətəndaşlarından siqnallar almağa başladıq" cümləsi yarımçıq bir həqiqət idi və Todor Jivkova göz dağı vermək məqsədi ilə deyilmişdi. Niyə yarımçıq? Bəli, siqnallar gəlirdi, amma Bolqarıstan vətəndaşlarından yox, sərt senzura ona imkan verməzdi. Siqnallar Heydər Əliyevdən gəlirdi.

İl 1986. Dekabr. Avstraliya.

Bolqarıstan milli komandasının tərkibində Ağır atletika üzrə Dünya kuboku yarışlarına qatılan Naim, gizlicə Bolqarıstan heyətinin düşərgəsini tərk etdi və Melburnda yaşayan türklər vasitəsi ilə xüsusi hərbi təyyarə ilə Türkiyəyə qaçdı. O, Naim Süleymanoğlu adı altında artıq Türkiyəni təmsil edəcəkdi. Türkiyənin 8-ci cumhurbaşqanı Türqut Özal Naimi oğulluğa götürdü.

İl 1988. C. Koreya. Olimpiya oyunları.

Seulda keçirilən Olimpiya oyunlarında Naim Süleymanoğlu ilk dəfə Olimpiya çempionu olaraq, tək bir yarışda 9 dünya və 5 olimpiya rekordunu qırmağı bacardı!

3 oktyabr 1988 ildə onun şəkili "Time" jurnalının üz qabığında «Everybody Wins» başlığı ilə dərc olundu. O dövrün ABŞ prezidenti Ronald Reyqan Naimi şəxsən Amerikaya dəvət etdi. Möhtəşəm qələbələr Naim Süleymanoğluya yüksək tribunalardan Bolqarıstanda yaşayan türklərin vəziyyəti haqqında,

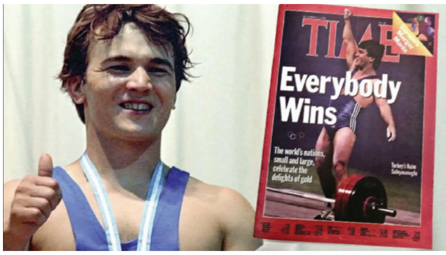

Onun şəkili Time jurnalının üz qabığında «Everybody Wins» başlığı ilə dərc olundu. Ronald Reyqan Naimi şəxsən Amerikaya dəvət etdi

Bolqarıstanda hökm sürən diskriminasiya barədə həqiqətləri üzə çıxarmağa imkan verdi. Və nəticədə dünyanın iki hegemon qüvvəsi: ABŞ və Heydər Əliyev sayəsində SSRİ Todor Jivkovu tarixin bir qaranlıq küncünə atdılar. 17 dekabr 1989-cu ildə Jivkov istefaya göndərildi, və bir neçə gün sonra, 1990 ilin yanvar ayında "Bolqarıstan türklərinin soyadlarının zorla dəyişdirilməsi və zorla köçürülməsi" ilə əlaqədar ittiham olunaraq həbsə qapandı. Naim Süleymanoğlu iki dəfə yenə Olimpiya çempionu oldu (Barselona 1992, Atlanta 1996) və dünyanın ən titullu atlet adını qazandı. Məhz Naimdən sonra Türkiyədə ağır atletika renessans dövrü yaşamağa başladı. Xəlil Mutlu, Fədail Gülər, azərbaycanlı Hafiz Süleymanoğlu, Sunay Bulud və başqaları Türkiyəni Ağır atletikada favorit ölkə səviyyəsinə qaldırdılar. Və bu siyahıda **Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevadan** İrəvanda uğurlu çıxışlarına görə təbrik məktubu və Azərbaycana dəvət alan Cansu Bektaş və Qamze Altun da var.

Плагиаторы будущего?

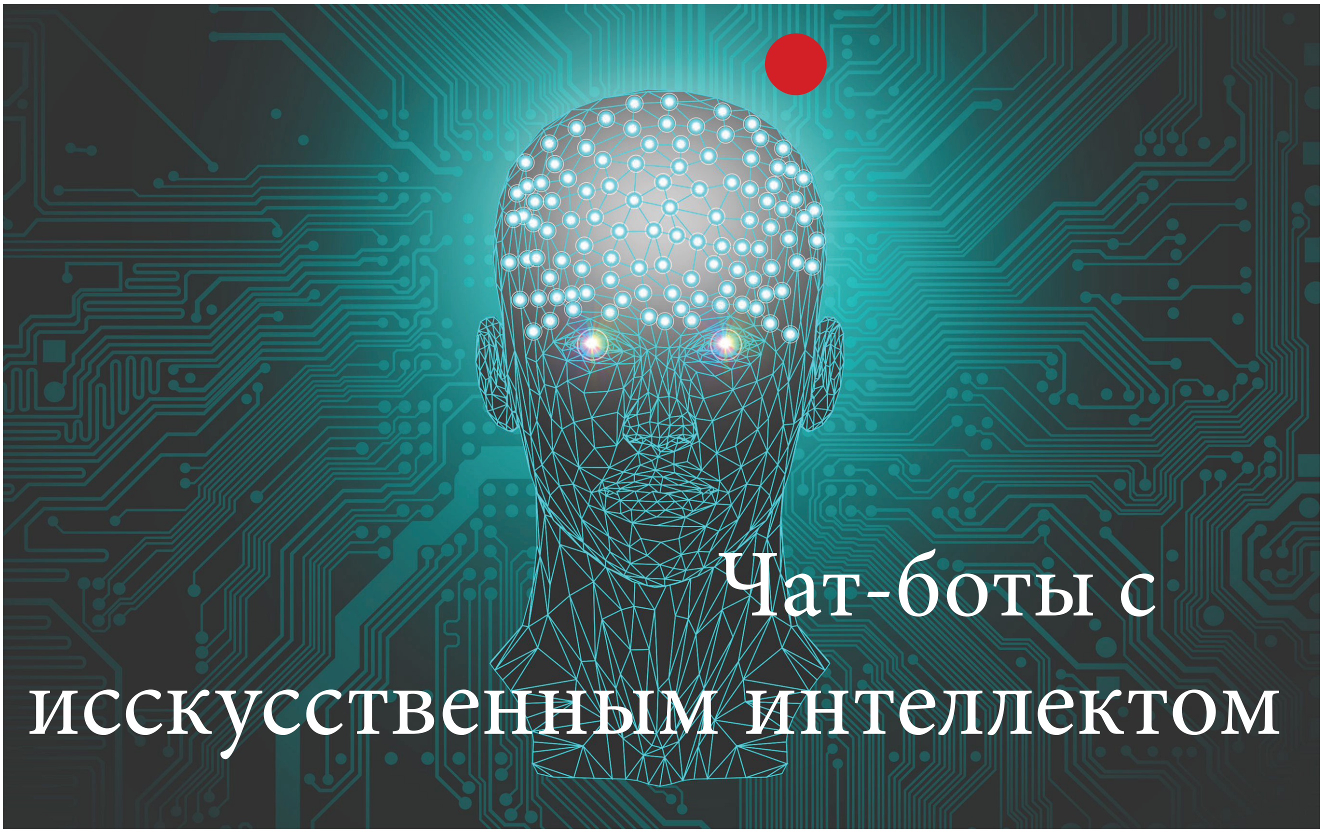

Чат-боты с искусственным интеллектом

В условиях очень быстрого распространения ChatGPT и других чат-ботов с искусственным интеллектом (ИИ) появляется все больше вопросов о возможностях мошенничества с их помощью, нарушения авторских прав и других проступков и даже преступлений. Разные страны по-разному подходят к регулированию этой сферы. В США, ЕС, Китае и некоторых других странах пока разрабатывают нормы регулирования генеративного ИИ. В Италии ChatGPT запретили вовсе.

ChatGPT — продвинутый чат-бот с искусственным интеллектом от компании OpenAI, которого сразу назвали «убийцей Google»,— был запущен в ноябре прошлого года. Полгода хватило, чтобы в мире началось нечто сродни «гонке вооружений» в разгар Холодной войны. Об интеграции чат-ботов в свои продукты сообщают все новые и новые компании. Новости о появлении собственных чат-ботов, основанных на технологиях генеративного ИИ (к примеру, Bard от той же Google или версий от китайских компаний Baidu и Alibaba), или начале разработки таковых становятся регулярными. Даже притом, что пока соперники ChatGPT во многом уступают ему.

Одновременно с этим появляется множество вопросов к этой технологии. Они касаются соблюдения авторских прав, опасности плагиата и мошенничества. Появляются и убежденные противники этой гонки.

Газета «Коммерсант» пишет о том, что недавно организация Future of Life опубликовала открытое письмо с призывом «сделать паузу по меньшей мере на шесть месяцев» во внедрении новых продвинутых ИИ-систем такого рода. По мнению авторов письма, среди которых сооснователь Apple Стив Возняк и основатель Tesla Илон Маск, прежде чем спешить с внедрением таких систем, необходимо разработать протоколы безопасности для таких систем и контроль за ними. С этим утверждением согласны власти многих стран, занявшиеся разработкой правил, регулирующих работу чат-ботов.

На текущей неделе Управление по вопросам киберпространства **Китая** представило свой проект правил для чат-ботов. Отмечая, что Китай поддерживает инновации и популяризацию технологий, правила настаивают на том, чтобы создаваемый чат-ботами контент соответствовал «ключевым социалистическим ценностям», а также законам о защите данных и личной информации. Контент этот не должен противоречить нормам общественной морали или «содержать призывы к подрыву государственной власти, свержению социалистической системы, подстрекательству к разделению страны, подрыву национального единства». Китайские чат-боты должны будут верифицировать пользователей, проходить проверку безопасности со стороны госорганов, а создаваемый ими контент обязательно должен маркироваться. Чат-боты должны будут верифицировать пользователей. Кроме того, их разработчики обязуются нести полную ответственность за тот контент, который создают их ИИ, а также за обращение с данными пользователей. В числе прочего такой контент должен соответствовать фактам, а также не должен дискриминировать кого-либо по расовой принадлежности, убеждениям и т. д.

Власти **США** также рассматривают возможность разработки регулирующих норм для новейших технологий искусственного интеллекта (ИИ), таких как ChatGPT. Об этом на текущей неделе сообщила The Wall Street Journal. По ее данным, Министерство торговли США начало консультации с экспертами о потенциальных рисках использования таких инструментов, их сертификации и т. д. Оно хочет понять, существуют ли такие меры регулирования, которые могут гарантировать, что используемые «ИИ-системы соответствуют законам и этике, эффективны, безопасны и в целом заслуживают доверия».

В конце марта Министерство по делам науки, инноваций и технологий **Великобритании** опубликовало свои предложения по регулированию подобных ИИ-систем. В министерстве отметили, что «регулирование ИИ направлено на выстраивание общественного доверия к новейшим технологиям». В течение года местные регуляторы собираются создать практическое руководство для разработки законодательства в это сфере.

При разработке правил, британские власти собираются руководствоваться пятью принципами: безопасность; прозрачность и доступность; честность и справедливость;

подотчетность и ответственность; возможность судебного оспаривания и исправления ошибок.В числе прочего это означает, что разработчики ИИ-систем должны, в случае необходимости, доступно разъяснять, как работают их системы, какие могут быть риски и как они учитываются, а в случае нарушений нести ответственность за их последствия.

Собственные правила в этой сфере разрабатывает и **ЕС** — европейские законодатели известны очень тщательным и довольно жестким регулированием самых разных технологических сфер. Европейский закон об ИИ, проект которого уже подготовлен, предусматривает регулирование всех видов ИИ и всех секторов, в которых он может применяться, кроме военного. По нему, все виды ИИ, должны быть классифицированы по уровню риска. Для разных уровней риска, видов ИИ и сфер применения будут действовать разные требования. Кроме того, в этой сфере будут действовать и другие европейские законы, такие как закон о защите персональных данных ЕС.

Пока большинство стран только разрабатывают законы в этой сфере, **Италия** предприняла более радикальный шаг. В начале апреля она временно запретила использование ChatGPT. Итальянское управление по защите персональных данных обосновало свое решение тем, что чат-бот нарушает законодательство о персональных данных. В первую очередь это связано со сбоем в работе ChatGPT, который привел к утечке личных данных и диалогов пользователей. Теперь OpenAI должна сообщить итальянским властям, как она собирается решать проблемы с конфиденциальностью данных. Как отмечают некоторые эксперты, такое решение Италии может стать примером для более жесткого регулирования ChatGPT в ЕС в целом. У этого есть причина: чат-боты развиваются быстрее, чем создаются регуляторные правила в этой сфере.

В **Индии** же власти уже заявили, что не собираются, по крайней мере, сейчас регулировать чат-боты. В апреле Министерство электроники и информационных технологий Индии объявило, что оно «не рассматривает возможность принятия закона или правил для регулирования роста ИИ в стране». Это не значит, что власти вовсе устранятся от контроля. Но в индийском варианте нормы будут носить скорее рекомендательный характер.

Исследователь из Брукингского института, занимающийся вопросами государственного правления в отношении технологических инноваций, Алекс Энглер считает, правила в этой сфере могут включать обязательства обмена информацией для снижения рисков коммерциализации, а также требования по управлению рисками, которые должны смягчить последствия возможных злоупотреблений: «Ни одна из этих мер не панацея, но это разумные требования для таких компаний, которые могут улучшить их социальное воздействие».

Появляется множество вопросов к этой технологии. Они касаются соблюдения авторских прав, опасности плагиата и мошенничества. Появляются и убежденные противники этой гонки.

DAŞ ÜZƏRİNDƏ YAZIDAN INTERNETƏDƏK

ƏN MƏŞHUR İXTİRALAR

Bəşər övladının informasiya vasitəsi kimi istifadə etdiyi müxtəlif üsullar – hiss-həyəcan bildirən hərəkətlər, daş üzərində çəkilən şəkillər, yazının yaranması, qələmin icadı və s. ixtiralar kütləvi informasiya vasitələrinin – qəzet, jurnal, kitab, radio, televiziya və nəhayət, internetin yaradılmasına qədər uzun bir yol qət etmişdir. Bu gün kompüterin qarşısında rahat oturaraq dünyanın istənilən nöqtəsindən xəbər tuta bildiyimiz halda bu şəraiti yaradan insanlar haqqında, görəsən, heç düşünmüşükmü əcəba?

Bəşər övladının informasiya vasitəsi kimi istifadə etdiyi müxtəlif üsullar – hiss-həyəcan bildirən hərəkətlər, daş üzərində çəkilən şəkillər, yazının yaranması, qələmin icadı və s. ixtiralar kütləvi informasiya vasitələrinin – qəzet, jurnal, kitab, radio, televiziya və nəhayət, internetin yaradılmasına qədər uzun bir yol qət etmişdir. Bu gün kompüterin qarşısında rahat oturaraq dünyanın istənilən nöqtəsindən xəbər tuta bildiyimiz halda bu şəraiti yaradan insanlar haqqında, görəsən, heç düşünmüşükmü əcəba?

İlk yazı nə vaxt yaranıb

Yazı insanların dillə, şifahi ünsiyyət saxlamaları mümkün olmadığı şəraitdə, ünsiyyətə olan tələbatdan yaranmışdır. İnsanlar yazmağı 7000 il əvvəl öyrəniblər. Qədim insanlar dırnaqları ilə qayalarda, mağaralarda xüsusi işarələr və şəkillər cızıblar.

Sonralar cəmiyyət inkişaf etdikcə işarələr asanlaşıb. Zaman keçdikcə insanlar yazını təkmilləşdirməyə başladı. Onlar artıq müəyyən cizgilərlə fikirlərini ifadə edə bilirdilər. Onlar torpaq və ağacın üzərinə müxtəlif cizgilər çəkərək və ya ağac çapmaqla müəyyən məlumat çatdırmağı bacarırdılar.Alman alimi Johannes Fredrix

əşyalarla fikir ifadə etməyi yazının primitiv başlanğıcı hesab edirdi.
İlk əlifba Finikiya və Yunanıstanda yaradılıb. Sonralar Romaya və Avropaya yayılıb. Dırnaqla yazı yazmaq yerinə quş ləlәkləri ilə yazıblar. Misirdə qurudulmuş gil və qurudulmuş papirus, daha sonra isə sümük

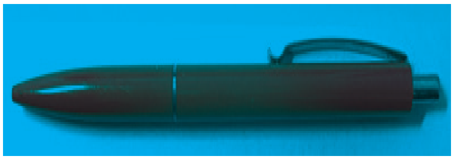

və metal materiallar üzərində yazılar mövcud olub.

Azərbaycanda da 10 – 12 min il bundan əvvəl Qobustan qayalarına çəkilmiş heyvan və insan şəkillərindən görünür ki, bu şəkillər də insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunmuşdur.

Qrafit qələmin 3 əsr, diyircəkli qələmin isə 80 yaşı var

Türk mənşəli karandaşın yaranması tam təsadüfdən baş verib: XVIII əsrdə laboratoriya üçün qablar hazırlayan çex əsilli Yozef Hartmutun əlindən fincan düşüb sınır və «günahkar» sınan əşyanın kağız üzərində qara cızıq açdığını görür. Nəticədə qrafit tozu ilə gil lövhələrin qarışığından təcrübələrə başlayan Hartmut karandaşın əcdadını yaradır.

Müasir karandaşı isə 1790-cı ildə N.Karte kəşf edib.

Qələmin ixtira tarixi 1888-ci ildən başlayır. Con Loud adlı bir şəxs tərəfindən düzəldilən ilk qələm ABŞ-da həyata vəsiqə alıb.

Bu gün əsas yazı aləti kimi istifadə etdiyimiz diyircəkli qələmlər isə Josef Laslo və Georq Biro tərəfindən icad edilib. 1940-cı ildə etdikləri ixtiranı 1945-ci ildə Nyu-Yorkda satışa çıxaran müəlliflər bir gun ərzində 10 min qələm satıblar. Qələm çox baha qiymətə olub. Belə ki, bir qələmin qiyməti amerikalı fəhlənin 8 saatlıq əməkhaqqı dəyərində olub.

Laslo Bironun ikinci vətəninə çevrilən Argentinada onu hələ də xatırlayırlar. Hər il, onun doğum günü olan 29 sentyabr İxtiraçı günü kimi qeyd olunur.

Qəzet

Dünyada ən yaşlı kütləvi informasiya vasitəsi qəzetdir. İlk qəzet nə vaxt və harada yaranıb? Tədqiqatlar nəticəsində məlum olub ki, dünyada ilk qəzet bizim eradan əvvəl 59-cu ildə qədim Romada nəşr olunub. Bu, Yuli Sezarın dövründə əl ilə yazılmış «Günün hadisələri» adlı kağız vərəqə idi. Onu hazır edəndən sonra ictimai yerləndən asıblar ki, yazı-pozudan başı çıxanlar oxuya bilsinlər. Yeri gəlmişkən, «Günün hadisələri» adlı bu mətbu orqan gündəlik nəşr olub. Ondan sonra dünyada əl ilə yazılan ikinci gündəlik qəzet təxminən 1300 il əvvəl qədim Çində çap olunub. Həmin nəşrin adının «Paytaxt yenilikləri» olduğu qeyd edilir.

Dünyada müntəzəm nəşr edilən ilk qəzet 1609-cu ildə Almaniyada buraxılan «Zaytunq» adlı çap məhsulu olub.

«Qəzet» adı isə italyan xırda pul vahidi la qasetta-nın adı ilə bağlıdır. XVI əsrdə kağız vərəqlərdə çap edilən saray həyatı, ticarət xəbərləri və şəhər məlumatları haqqında xəbərləri oxumaq üçün ən xırda pul vahidi olan la qasetta ödənilirdi.

Azərbaycanda 1875-ci il iyulun 22-də görkəmli ziyalı Həsən bəy Zərdabinin nəşr etdiyi «Əkinçi» qəzeti ilə milli mətbuatımızın əsası qoyuldu. Azərbaycan dilində işıq üzü görən bu ilk mətbu orqanın 1877-ci ilin 29 sentyabrına qədər 56 sayı işıq üzü görüb. Qəzet ayda iki dəfə 300-400 tirajla nəşr olunurdu.

Kitab çapının İxtirası

XIV əsr intibahı Avropa şəhərlərində savadlı adamlarin saynın artmasına, məktəblərin və universitetlərin açılmasına səbəb olmuşdu. Ədəbiyyata, oxumağa maraq göstərənlərin sayı sürətlə artırdı. Bu dövrdə kitaba boyük tələbat yaranmışdı.

Avropada kağız hazırlamağı öyrənsələr də kitabların əl ilə yazılıb çoxaldılması ona olan tələbatı ödəmirdi.

Basma üsulla - hərfləri daş və ya mis löhvələr üzərində oymaqla əlyazmasınl çoxaltmaq həm ağır zəhmət tələb edir, həm də bu üsulla çoxaldılan kitablar baha olurdu.

Alman alimi Quttenberq XV əsrin ortalarında kitab çapı üsulunu kəşf etdi. Onun metaldan tökdüyü hərflərlə mətni yığıb istənilən sayda çap etmək olardı. Quttenberq sonra çap dəzgahı da ixtira etdi və 1445-ildə çap üsulu ilə ilk kitabını buraxdı. Bu, bəşəriyyət tarixində ən böyük ixtiralardan biridir.

Jurnal

Qəzetlərdən sonra kütləviliyinə görə ikinci KİV orqanı jurnallardır. İlk jurnallar XVIII əsrdə Avropada çap olunub. Onlar qəzetlərdən və kitab tacirlərinin kataloqlarından təşkil olunub. Qəzetlərdən fərqli olaraq jurnallar gündəlik baş verən və teztez dəyişən hadisələrin işaqılandırılması ilə məşğul olmurlar. Onlar həftə, ay kimi müəyyən bir dövrü əhatə edən zaman ərzində baş vermiş hadisələri dərindən təhlil edirlər. Jurnallar uzun müddətli istifadə üçün nəzərdə tutulur.

Radio

Məşhur rusiyalı mühəndis Aleksandr Stepanoviç Popovun adı

1895-ci ilin aprelində dünyada ilk radionun ixtirası ilə bağlıdır. 1901-ci ildə isə italyan Gulielma Markoni tərəfindən ilk radio yayımı reallaşdırılıb.

Ölkəmizdə radionun tarixi 1926-cı il noyabrın 6-dan başlayır. Həmin gün Bakının küçə və meydanlarında qurulmuş reproduktorlardan ilk dəfə «Danışır Bakı!» ifadəsi ətrafa yayılıb. Açılış günü görkəmli bəstəkar Müslüm Maqomayevin bu hadisə ilə əlaqədar xüsusi olaraq yazdığı «radio marşı» səsləndirilib.

Televiziya

Televiziyanın yaranma tarixi XX əsrin 20-ci illərindən başlayır. 1923-cü ildə rusiyalı alim Vladimir Zvorıgin ilk tam elektron televiziya sistemi yaradıb. 1931-1932-ci illərdə Amerikanın RCA firmasının təklifi əsasında V. Zvorıginin başçılığı ilə ikonoskop və kineskopun konstruksiyalarında bir sıra ciddi təkmilləşdirilmələr aparılıb və ilk elektron televiziya yaradılıb. V.Zvorıginin kəşfi sayəsində artıq 1936-cı ildə İngiltərə və Almaniyayada, 1941-ci ildə isə ABŞ-da mütamadi olaraq televerilişlərin yayımına başlanılıb. Bu gün görüntünü və səsi birbaşa insanların evlərinə çatdıran televiziya ən çox izlənilən KİV-dir.

1956-cı il fevralın 14-də Bakıda ağ-qara təsvirlərlə «mavi ekran» adlanan Azərbaycan televiziyası fəaliyyətə başlayıb.

İnternet

İnternet dünya çərçivəsində bir çox kompüter sistemini bir-birinə bağlayan və getdikcə böyüyən bir şəbəkədir. Bu şəbəkə dünyanın istənilən nöqtəsindəki informasiyanın bir yerdən başqa yerə ötürülməsini təmin edir.

Kompüterlər arasında ilk şəbəkə 1969-cu ildə ABŞ Müdafiə Nazirliyi Perspektiv Araşdırmalar Agentliyi tərəfindən qurulub. Ötən əsrin 70-ci illərində sonradan «İnternet» adlandırılan bu şəbəkə dünya miqyasında genişlənməyə başlayıb.

Azərbaycanda isə ötən əsrin 90-cı illərinin sonlarından internetdən istifadə edilməyə başlandı.

Təqvim

Miladdan 3000 il öncə Şumerlər bir gecə-gündüzü 24 saata, bir ili on iki aya bölürdülər.Qədim insanlar hesablamağı bacarmasalar da qaranlıq gecələri işıqlı gündüzlərin əvəz etdiyini, ilin müəyyən vaxtlarında havaların soyuq keçdiyini, sonra istilərin başladığını və bütün bunların vaxtaşırı təkrar olunduğunu görürdülər. İnsanların həyat tərzi, təsərrüfat fəaliyyəti inkişaf etdikcə dəqiq və münasib vaxt ölçülərinin yaranması zərurəti meydana çıxırdı.

Ən qədim təqvim Ay təqvimi olmuşdur. Bu təqvimə görə Ayın Yer ətrafında dövr etməsi vaxtı (yəni Ayın görünməsindən onun təkrar görünməsinədək) - 29,5 gecə-gündüz əsas vaxt ölçüsü kimi qəbul edilir. Ay üç ongünlüyə, yaxud dörd həftəyə bölünür, il isə 12 aydan ibarət götürülür. Hesablamanın münasib olması üçün bir ay, adətən 30 gecə-gündüz kimi qəbul edilir.

Şumer və Babil kahinləri öz astronomik müşahidələrini mixi yazılarla gil lövhələr üzərində qeyd etmişlər. Belə yazıların əks olunduğu yüzə yaxın gil lövhə dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Miladdan öncə IX əsrdə aşşurlar, sonra isə yəhudilər həmin təqvimdən istifadə etmişlər. Bu təqvim sonralar Şərq ölkələrində geniş yayılmışdır. Hazırda 20-dən çox Şərq ölkəsi Ay təqvimindən istifadə edir.

Hazırladı : **Şərif.Həmidoğlu**

Армяно-григорианский прозелитизм

(Продолжение. Начало в предыдущем номере).

Армянский прозелитизм на дальних рубежах и тем более на территориях Европы и России не мог конкурировать с другими христианскими церквями и, в особенности с Римско-Католической, которая, к примеру, заставила армяно-кыпчаков Украины войти с ними в унию, следствие чего эти тюрки-григориане растворились в среде народов, исповедующих католическое христианство. Одной из важных причин этого процесса было ослабление и исчезновение с исторической сцены Золотой Орды, которая благоприятно относилась к христианским церквям, в том числе и армяно-григорианскому христианству. На Кавказе, в Анатолии и на Ближнем Востоке армянская церковь. продолжала пополнять свои ряды за счет представителей разных этносов.

ЭЛЬШАД **АЛИЛИ**
историк

Христианский миссионер архиепископ Иоанн де Галонифонтибус в своих путешествиях по Кавказу (конец XIV - начало XV вв.) сумел близко познакомиться с нравами насельников этого края. Он отмечал, что в Приазовье и на Северном Кавказе монахи доминиканцы и францисканцы многих обратили в христианство. И еще он упоминает «разных армян» преимущественно говорящих на татарском языке [1, с. 15]. Хотя подобные исторические сведения являются отрывочными, но они дают определенную информацию, которые еще раз свидетельствуют о прозелитическом характере исторических армян. Венецианский путешественник, дипломат Иосафат Барбаро описывая дагестанцев, которых он именует кайтаками, отмечал, что «многие из них являются христианами, из которых часть верует по-гречески, часть по-армянски, а другие по-католически...» [2, с. 116].

Нужно отметить, что в средневековье в мусульманском Востоке, в том числе и в Азербайджане всех христиан анти-халкидонистов именовали «эрмени». Исторически в Азербайджане были христиане разного толка, в том числе и ранние христиане «несрани», то есть назорейи. Во время Сефевидского правления все эти островки христианства по фирманам Кызылбашских правителей были переподчинены Эчмиадзинскому католикосату вследствие чего, например таты и тюрки христиане Ширвана в последствии уже именовались армяно-татами. Еще в XX веке некоторая часть татов Азербайджана оставались прозелитами армяно-григорианской церкви. Есть сведения о том, что армяне Буденовска, находящегося на Северном Кавказе являются выходцами из татской деревни Килвар Девечинского региона Азербайджана, где проживали таты-армяне.

Ряды армян прозелитов пополняли и курды, перешедшие в григорианское христианство. Львовский армянин кыпчакского происхождения Симеон Лехаци (XVII в.) побывавший на территории Османской Империи отмечал, что ««по всей Мушской долине и области курды гово-

рят по-армянски и клянутся именем св. Карапета» [3, с. 156]. По сведениям Симеона Лехаци многие курды этих областей являлись прихожанами армяно-григорианской церкви, а некоторые из них были церковными служителями низших рангов.

Российский автор царского периода Орест Евецкий в описании Закавказья (1835) отмечал, что переселенные с Эрзурума в Ахалцихскую губернию армяне имели курдское происхождение [4, с. 85, 180]. То есть многие сегодняшние армяне Джавахетии на самом деле имеют курдские корни. И сегодня часть курдов Турции являются прозелитами армянской церкви. Исторически на территории Османской Империи была издана некоторая христианская литература армянским шрифтом на курдском языке, что свидетельствует о важном количестве прозелитов курдо-армян. Кстати в Джавахетии и сегодня имеется около десяток армянских деревень, родным языком которых является тюркский. Хотя они и именуются армянами, но старшее их поколение плохо говорит на армянском языке. К сожалению, этногенез этих тюркоязычных армян Джавахетии не изучен. Тот же автор Орест Евецкий отмечал, что армяне-католики Джавахетии говорили на татарском (азербайджанском – Э. А.) языке. То есть армянского языка практически не знали [ibid, с. 180]. А все потому, что никогда их предки не говорили на армяно-хайском языке. Но из-за христианского вероисповедания на языке местного мусульманского населения, а также в административных документациях они проходили как «эрмени». К слову католические миссионеры действовали без препятствий на территории Сефевидского государства. И на территории Азербайджана имелись несколько деревень население, которых были обращены в католическое христианство.

Во время Сефевидского правления все эти островки христианства по фирманам Кызылбашских правителей были переподчинены Эчмиадзинскому католикосату вследствие чего, например таты и тюрки христиане Ширвана в последствии уже именовались армяно-татами.

Армянский этнограф Липарит Назарянц в изданной 1901 г. своей статье «Свадебные Обряды и Обычаи Армян Эриванской Губернии» отмечал, что на свадьбах армян этого региона «песни по большей части поются на татарском (азербайджанском – Э. А.), а иногда и на курдском языке» [5, с. 121]. Ни одной песни на армяно-хайском языке не исполнялось. Из статьи Липарита Назарянца становится ясным, что почти все свадебные обряды армян Эриванской Губернии совпадают с азербайджанскими свадебными обрядами. Но почему армяне должны копировать даже

такие сакральные обряды как свадьба у тюрков? Ответ прост. На самом деле сегодняшний армянский народ является прозелитической нацией образованной из осколков разных этносов принявших Григорианский толк христианства. И естественно современные армяне не имеют никакого отношения к выдуманным потомкам мифического Хайка, то есть «историческому» хайкидскому этносу, которого в природе никогда не существовало. Также сегодняшние армяне не имеют никакого отношения к Армении античного периода, которой правили персы и тюрки и в котором не замечается присутствие какого-либо армяно-хайского этноса. Последними правителями Армении были парфяне Арсакиды, имеющие тюркские корни. И от парфянина Григория получили крещение народы Армении. И неспроста же, такие важные христианские термины как крест (хач), монастырь (ванк), святой (сурб-сарув) в армянском языке имеет тюркское происхождение. Армянский католикос Симеон Ереванци (1710-1780) в своем произведении «Джамбр» также отмечает, что армянский народ появился после крещения Григорием Лусаворичем: «По указанию его св. Григор, наш просветитель, воздвиг чудный храм — собственный Престол армянского народа, мать всех армянских церквей и их благодатную родительницу. Это произошло в 305 году Р. Х. Ибо подобно тому, как в древнее время господь бог указал Моисею (вождю древнего Израиля) форму скинии, чтобы он построил ее для пребывания божьего и дабы была она священным местом и убежищем для древнего народа, так в новое время он указал форму сей скинии св. Григору (вождю нового Израиля), чтобы тот построил храм для пребывания его и чтобы был этот храм лоном материнским и убежищем для нового народа — армянского». [6, с. 70]

То есть армянский прозелитизм является главным основополагающим стержнем в истории всех армян и в угоду современной вымышленной армянской национальной идеологии сознательно отведен на задний план историографии и вследствие этого окутан ареалом таинственности.

То есть армянский прозелитизм является главным основополагающим стержнем в истории всех армян и в угоду современной вымышленной армянской национальной идеологии сознательно отведен на задний план историографии и вследствие этого окутан ареалом таинственности.

Зоки

Одних из самых тайных армянских прозелитов являются зоки. О них имеются очень скудные сведения. Известно, что зоки жили в нескольких деревнях Ордубада и Мегри Нахчыванского региона Азербайджана. А то, что они еще в конце XIX в. говорили на своем языке зафиксировал русский этнограф В. Девицкий:

«Хотя они и считают себя армянами, тем не менее, у них самостоятельный язык, большая часть слов которого в корне совершенно отлична от армянских, а армянские слова сильно видоизменены, дает повод думать, что зоки остатки какого-нибудь самостоятельного племени, которое, приняв религию и богослужебный язык армян, мало-по-малу привыкло считать себя армянами, как это можно наблюдать над цыганами в Эривани. Между собою они говорят только на своем языке.» [7, с. 167-168].

Весь имеющийся экскурс и обзор армянского прозелитизма свидетельствует о том, что еще в конце XIX и XX вв. среди армян Кавказа и Турции имелись и даже сегодня имеются татоязычные, курдоязычные, тюркоязычные армяне, а также другие прозелиты армяно-григорианской церкви евреи, цыгане, уди-

Почти все свадебные обряды армян Эриванской Губернии совпадают с азербайджанскими свадебными обрядами.

ны, зоки и т.д. А сегодня становится известным, что имеются также армяне-эфиопы. Хотя пока о них и об их количестве редко можно найти какие-либо точные сведения.

В средние века кроме тюркоязычной григориано-христианской литературы имелась также курдоязычная литература, написанная и изданная армянским шрифтом. По сведениям Фауста Византийского (V в.) в эпоху Сасанидов больше половины городского населения Армении были иудеями. Понятное дело, что немалая часть этих иудеев, впоследствии обратилась в армяно-григорианскую веру и сегодня их потомки считают себя представителями «древнего хайского» этноса.

Тумбульцы

Среди армян имелись также прозелиты – малочисленные этнографические группы не совсем понятных корней. Интересные сведения об одной такой группе армян-тумбульцев приводит русский историк Николай Федорович Дубровин (1837-1904) в своем фундаментальном труде «История войны и владычества русских на Кавказе». Он описывает некоторых армян, переселившихся из города Салмас Южного Азербайджана в деревню Тумбул в Нахчыванский уезд: «В Нахчыванском уезде, Эриванской губернии на берегу р. Аракс лежит селение Тумбуль, жители которого известны под именем тумбульцев.Народ этот – армяне, переселившиеся сюда из города Салмас, Адербейжанской провинции – имеет такие резкие особенности, что делают его весьма мало похожим на всех остальных армян. Тумбулец высок ростом, тощ на лицо. На нем всегда видно черная, изодранная одежда, покроем похожая на рясу монаха, которого он и старается изобразить собою. При встрече с вами, тумбулец упомянет непременно об Иерусалиме и попросит милостыни; в правой руке его всегда виден посох, а в левой сверток бумаги, исписанный какими-то иероглифами.

Непривычный к сельским занятиям, он живет темными средствами, на чужой счет, подаяниями и милостынями.

Тумбулец скитается десятки лет далеко от родины, приходит домой только на зиму и уходит опять раннею весною. Зиму он не любит потому, что приходится сидеть дома за дымным камином, или курси. Его убивает тоска не по родине, а по чужим землям. Зато с раннею весною он идет на промышленность, добывает себе кусок хлеба не позволительным трудом.Под именем дервиша, он обходит города, священные для мусульманина: Мекку, Медину, и Кербела; там он ловко подделывается под обычаи право-

верных, молится вместе с ними Магомету. Подаяниями и добровольными пожертвованиями набожных мусульман, тумбулец набирает себе деньги, и переходит на промысел к христианам. Продвигаясь к Иерусалиму, он сбрасывает с себя имя дервиша, надевает черную рясу, и, приняв звание монаха, под личиною набожности и смирения, посещает Иерусалим.

Тумбульца можно встретить в Индии, Афганистане, Сирии, России, Сибири, одним словом везде, где живут люди. Обрыскав весь свет, он возвращается домой с порядочным запасом денег. Родные, друзья, соседи приветствуют его благополучным возвращением; одни радуются, другие горюют, не получив сведения о своих родственниках, еще бродящих по миру.

Принесенный запас выпрошенных денег позволяет тумбульцу содержать свою семью с роскошью. Прекрасный дом, опрятные комнаты составляют главную его заботу и попечение; чай, сытный полу-азиатский и полу-европейский обед, десерт и кофе, составляют, можно сказать, принадлежность его пищи.

У себя дома тумбулец «покажется скорее всего торговцем, который добивает последнею копейку,

> Подаяниями и добровольными пожертвованиями набожных мусульман, тумбулец набирает себе деньги, и переходит на промысел к христианам. Продвигаясь к Иерусалиму, он сбрасывает с себя имя дервиша, надевает черную рясу, и, приняв звание монаха, под личиною набожности и смирения, посещает Иерусалим.

чем бережливым селянином. У редкого вы не встретите серебряную посуду работы всех времен и народов: английскую, французскую, и азиатскую» [8, с. 403-405].

Цыгане-боша

Еще одними прозелитами армяно-григорианской церкви являлись цыгане-боша. О цыганах прозелитах армяно-григорианской церкви имеется этнографический исследовательский материал армянского этнографа В. М. Папазьяна «Армяне боша (цыгане). Этнографический материал (1901)». Автор приводит очень важные исторические сведения. Судя по всему количество армян боша влившихся в прозелитический армянский этнос было внушительным. На Кавказе они появились после 1828 годато есть после переселения Россией армян на Кавказ. Данный труд является ценным этнографическим материалом, раскрывающий частично завесу над армянским прозелитизмом. Судья по сведениям автора цыгане-боша еще сто лет назад помнили свой язык, но уже в среде других армян начали стесняться своих корней. И в отличие от других старых прозелитов-армян являлись более ревностными последователями предписаний армяно-григорианской церкви. Этот материал примерно из 65 страниц был опубликован в царской России в 1901-м году во втором номере периодического альманаха ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ (Издание Этнографического Отдела Императорского Общества Любителей Естествознания, Антропологии и Этнографии состоящего при Московском Университете). Первые 15 страниц автор уделяет на общее обозрение всех цыган мира и приводит сведения о них, считающихся в то время более, или менее достоверными. После он уже начинает давать сведения именно об армянских цыганах, которых только армяне называют «боша». И добавляет, что «несомненно, это презрительная кличка, произошедшая от слова «бош» – праздношатающийся, бродяга. Название это новое, созданное в настоящем столетии» [9, с. 107].

Само слово бош имеет тюркское происхождение и в древние времена имел такие значения как свободный, пустой, вольный, разведенный и т.п. [10, с. 113]. А в азербайджанской лексике дополнительно имеет также такие значения как незанятой, праздный, пустующий [11, с. 56].

По сведениям В. М. Папазьяна армянская церковь считала боша проклятым народом и, несмотря на их усердие в армяно-григорианской вере никогда не соглашалась рукополагать в священники из их числа. Сами боша на территории Османской Турции селились исключительно в тех местах, где преобладало армянское население. А на Кавказе боша поселились в основном после 1828 года, то есть после Туркманчайского договора. В. М. Папазьян отмечает об их колониях в Ереване, Карсе, Гюмри, Лори, Ахалкалаки, Тифлисе и Шемахе. Они осели в этих краях, занимались выделкой сит, корзин и имели свои дома и сады. Среди них бывали и богатые граждане, имеющие такие фамилии как Мелик-Агамалянц и Мелик-Саакян. И всегда боша промышляли только среди армянского населения и жили в армянских деревнях и кварталах.

Мужчины боша продолжали промышлять воровством. Дети боша постепенно начали поступать в армянские школы и по сведениям В. М. Папазьяна эти поколения уже избегали названия боша.

Как пишет В. М. Папазьян боша, во многом утратили свой язык. Автор представил словарь из 300-400 слов из языка боша. Но при этом отмечает, что язык боша утратил свои законы флексии и все спря-

Сами боша на территории Османской Турции селились исключительно в тех местах, где преобладало армянское население. А на Кавказе боша поселились в основном после 1828 года, то есть после Туркманчайского договора. В. М. Папазьян отмечает об их колониях в Ереване, Карсе, Гюмри, Лори, Ахалкалаки, Тифлисе и Шемахе. Они осели в этих краях, занимались выделкой сит, корзин и имели свои дома и сады.

жения, склонения у него армянские. При этом язык кавказских боша отличался от языка боша Османской империи, также как и сложившиеся армянские диалекты этих регионов.

Русское правительство считала боша частью армянского населения, или по выражению Папазьяна считала их армяно-григорианцами ремесленниками. По сведениям В. М. Папазьяна религиозное стремление, усердие, вера в обряды армяно-григорианской церкви у боша было сильнее, чем у ортодоксальных армян. Тем не менее, среди них также оставались пережитки старых верований, противоречащих предписаниям армяно-григорианской церкви. Но при этом в сознании боша отсутствовало глубокое понимание религии. И все сводилось к внешним проявлениям церемоний и церковной обрядности. Папазьян несколько страниц уделяет также свадебным и другим обрядам боша. При этом отмечает, что многих своих обрядов они стесняются, а некоторые даже подзабыли. Последняя коллективная и многочисленная группа прозелитов армяно-григорианской церкви, коим являлись боша, сегодня полностью вошла в новый армяно-хайский этнос.

Литература:

Иоанн де Галонифонтибус КНИГА ПОЗНАНИЯ МИРА (СВЕДЕНИЯ О НАРОДАХ КАВКАЗА). Баку, 1979.

Иосафат Барбаро ПУТЕЩЕСТВИЕ ИОСАФА БАРБАРО, ПОЧТЕННОГО ВЕНЕЦИАНСКОГО ГРАЖДАНИНА В ПЕРСИЮ (Сведения западноевропейских путешественников XV века о Дагестане). Сборник научных сообщений. Вып. I. Дагестанский ГУ им. В. Ленина 1970. Симеон Лехаци ПУТЕВЫЕ ЗАМЕТКИ. Москва, Восточная Литература 1965.

Орест Евецкий СТАТИСТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ЗАКАВКАЗСКОГО КРАЯ. С-Петербург 1835.

Липарит Назарянц СВАДЕБНЫЕ ОБРЯДЫ И ОБЫЧАИ АРМЯН ЭРИВАНСКОЙ ГУБЕРНИИ. ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ Кнг. XXXI. Издание Этнографического Отдела Императорского Общества Любителей Естествознания, Антропологии и Этнографии. Москва 1901 номер 3.

Симеон Ереванци ДЖАМБР. Памятная книга, зерцало и сборник всех обстоятельств Святого престола Эчмиадзина и окрестных монастырей. Перевод С. С. Малхасянца. Москва 1958. В. Девицкий КАНИКУЛЬЯРНАЯ ПОЕЗДКА ПО ЭРИВАНСКОЙ ГУБ. И КАРССКОЙ ОБЛ. Сбор. материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. 21. Тифлис. 1896.

Дубровин Н. Ф.ИСТОРИЯ ВОЙНЫ И ВЛАДЫЧЕСТВА РУССКИХ НА КАВКАЗЕ. Том I, книга 1. Санкт-Петербург 1871.

В. М. Папазьян АРМЯНЕ БОША (ЦЫГАНЕ). Этнографический материал. ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ (Издание Этнографического Отдела Императорского Общества Любителей Естествознания, Антропологии и Этнографии состоящего при Московском Университете. Москва 1901/2.

ДРЕВНЕТЮРКСКИЙ СЛОВАРЬ. Ленинград 1969.АЗЕРБАЙДЖАНО-РУССКИЙ СЛОВАРЬ. Под редакцией Г. Гусейнова. Баку 1941.

MİRYAQUB **SEYİDOV,**

Patent və Əmtəə nişanlarının ekspertizası Mərkəzinin sektor müdiri

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə regionların inkişafına yönəlmiş vacib addımlardan biri olan üzümçülük, şərabçılıq, pambıqçılıq, xalq tətbiqi sənəti sahələrinin müasir tələblərə uyğun fəaliyyətini təmin edən dövlət proqramlarının qəbulu və onların həyata keçirilməsinə xüsusi önəm verilmişdir.

Ölkənin ixrac strategiyasının elementi

Ölkəmizin dünyada tanıdılması və ixrac potensiallı dövlətlər sırasında özünəməxsus yer tutması məqsədilə regionun, bölgənin xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən, xüsusi keyfiyyəti ilə seçilən məhsulların istehsalına və satışına, habelə ixracına təminat yaradan fərdiləşmə vasitələrindən biri - coğrafi göstəricilərin müəyyən edilməsi və qorunması öz aktuallığı ilə səciyyələnir.

Coğrafi göstəricidən istifadə hüququ adətən yerli istehsalçılara mənsub olduğu üçün regionun iqtisadi potensialının inkişafına zəmin yaradır. Araşdırmalar göstərir ki, coğrafi göstərici olan məhsulun yaradılması, qorunması və istifadəsi ölkənin (regionun) tanınması, şöhrətlənməsi, inkişafı sahələrində strateji faktorlardan biri hesab edilir.

Bu məqalədə konkret coğrafi məkanda istehsal olunan məhsulların mənşə yerinin adı və ya coğrafi göstərici kimi qorunması və istifadəsinin hüquqi-iqtisadi aspektləri şərh edilir. Fərdi təfəkkürün və kollektiv əməyin nəticəsində konkret coğrafi məkanda istehsal olunan məhsulların, əmtəələrin istehsal yerindən, növündən asılı olaraq xüsusi xassəyə malik olması, onların mənşə yerinin adı və ya coğrafi göstərici kimi qorunmasını zəruri etmişdir. Məqalə coğrafi göstərici nədir, nə üçün yaradılır, necə qorunur, ölkənin şöhrətlənməsində, iqtisadi inkişafında, ixrac strategiyasında onun rolu nədən ibarətdir və s. kimi məsələlərə həsr olunub. Coğrafi göstərici konkret hər hansı bir məkanda, bölgədə istehsal olunan əmtəənin xüsusi keyfiyyətinin, şöhrətinin bölgənin iqlimindən, torpağından, suyundan asılı olduğunu bildirən qeyri-material kollektiv aktivdir. Başqa sözlə, coğrafi göstərici, coğrafi sərhədləri bəlli olan ərazidə ənənəvi metodlarla, yüksək keyfiyyəti və fərqli xüsusiyyətləri ilə istehsal olunan məhsuldur. Bu baxımdan dövlət, bölgə, ərazi ilə bağlı xüsusi keyfiyyət, şöhrət və digər xassələri özündə ehtiva edən coğrafi göstəricilərin qorunması aktuallığı ilə səciyyələnir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, coğrafi göstəricilər regionun iqtisadi potensialının inkişafına şərait yaradır. Coğrafi göstəricidən istifadə hüququ adətən yerli şəxslərə (istehsalçılara) mənsub oluğu üçün yaranan gəlir də məhz yerli istehsalçılara məxsus olur. Coğrafi göstərici ilə

müşayiət olunan (işarələnən) məhsullar adətən müəyyən qədər baha qiymətə satıldığı üçün o, həmçinin əlavə gəlir yaradır. Bununla yanaşı, coğrafi göstərici ilə müşayiət olunan (işarələnən) məhsullar ictimai iaşə, turizm sektorunda da geniş maraqla qarşılanır. Bütün bunlar onu göstərir ki, coğrafi göstərici olan məhsulun yaradılması, istehsalı və istifadəsi, ölkənin (regionun) tanınması, şöhrətlənməsi, iqtisadi qüdrətinin yüksəlməsi sahələrində özünəməxsus rolu olan strateji faktordur. Lakin yaddan çıxartmaq olmaz ki, coğrafi göstəricilərin işlənib hazırlanması müvafiq tələbləri və bir sıra elementləri özündə ehtiva edir. Xüsusən:

- Məhsulun (əmtəənin) xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi və onların daxili və ya xarici bazarlar üçün imkanlarının düzgün qiymətləndirilməsi;
- İstehsalçı qrupun və məhsulun istehsalının əsas hərəkətverici qüvvəsi sayılan təşkilatların arasında iş birliyinin möhkəmləndirilməsi;
- İstehsalat standartlarının və proseslərinin norma və qaydalarını müəyyən edən kodekslərin işlənib hazırlanması;
- coğrafi məkanda məhsulun istehsalçısı tərəfindən coğrafi göstəricinin istehsal edilməsinin effektiv mexanizm və metodlarının işlənib hazırlanması.

Coğrafi göstərici, əmtəənin mənşə yerinin adı beynəlxalq hüquqi sənədlərdə əqli mülkiyyət obyekti olaraq, əmtəələrin “fərdiləşdirmə” vasitəsi kimi təsbit olunmuşdur. “Sənaye Mülkiyyətinin Mühafizəsi Məsələləri üzrə Paris Konvensiyası”nın 1(2) maddəsində coğrafi mənşə anlayışına aydınlıq gətirilərək qeyd edilir ki, “göstəricinin adı” və ya “yaranma yerinin adı” sənaye mülkiyyəti obyektidir. Həmin maddənin (3) bəndində “sənaye mülkiyyəti” termininin yalnız sənaye və ticarətlə məhdudlaşmadığı, habelə kənd təsərrüfatının bütün sahələrinə, mədən məhsullarına, müxtəlif əl sənəti işlərinə, o cümlədən sənaye istehsalı olan mallara və təbiət mənşəli bütün məhsullara şamil olunduğu qeyd edilir (şərab, tütün, taxıl, mineral sular, pivə, gül və s.). Sözügedən sazişə uyğun olaraq, coğrafi göstəricilərin beynəlxalq sistem vasitəsilə qorunması Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının “Məhsulların Mənşə Adının Qorunması və Onların Beynəlxalq Qeydiyyatı Haqqında” Lissabon Sazişi və “Mənşə yerlərinin adları və coğrafi göstəricilər haqqında” Lissabon Sazişinin Cenevrə Aktı çərçivəsində həyata keçirilir. Eyni zamanda Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) əqli mülkiyyət sahəsinə aid olan Ticarət Aspektlərində Əqli Mülkiyyət Hüquqları Sazişinin (TRİPS) 22-ci maddəsində qeyd edilir ki, coğrafi göstərici konkret regionun, bölgənin ərazisində istehsal olunan məhsulun xüsusi keyfiyyətini, şöhrətini və digər xassələrini özündə ehtiva edən və bilavasitə coğrafi mənşə yerinin adını göstərən nişandır. Sazişin 3-cü bölməsində

Coğrafi göstərici olan məhsulun yaradılması, istehsalı və istifadəsi, ölkənin (regionun) tanınması, şöhrətlənməsi, iqtisadi qüdrətinin yüksəlməsi sahələrində özünəməxsus rolu olan strateji faktordur.

Ölkəmizə turistlərin cəlb edilməsində coğrafi göstəricilə-rin rolu danılmazdır.

ÜTT-yə üzv olan dövlətlər tərəfindən əsas şərt kimi cografi göstəricilərin qorunmasını təmin etməklə, haqsız rəqabətə qarşı mübarizənin gücləndirilməsi öhdəliyi qoyulur. Sazişin qeyd edilən bölməsində ÜTT-yə üzv olan ölkələrdən, şərabların və tünd spirtli içkilərin orijinallığını fərdiləşdirmək məqsədilə, məhz coğrafi göstəricilərdən istifadə edilməsi tələb olunur.

İstehlakçılar tərəfindən mənşə və keyfiyyət göstəricisi kimi qəbul edilən coğrafi göstəricilər həmçinin ölkələrin iqtisadi yüksəlişində özünəməxsus rol oynayır. Məsələn, Fransanın cənub-şərqində yerləşən əyalətində, Rokfor-cyur-sulzon kəndində hazırlanan mavi pendir – "ROKFOR", mənşə yeri adı ilə digər pendir, kərə yağı və s. məhsullardan ildə 19 milyard avro gəlir götürür. Başqa bir misal: "Swiss Made" adı onu gostərir ki, məhsul İsveçrədə ənənəvi metod, bilik və meyarlarla hazırlanmışdır. "Swiss Made" adından coğrafi göstərici kimi istifadəni tənzimləyən Federal Şura, 17 iyun 2016-cı il tarixində İsveçrə ustalarının xahişini nəzərə alaraq, "Swiss" adının saatlara görə coğrafi göstərici kimi istifadəsinə çağırış etmişdir.

Perunun Çulukanas rayonunun Morronon əyalətində çıxarılan və yalnız sarı rəngi "arcilla amarilla" və qara rəngli "arcilla negra" gillərindən yüksək keyfiyyətli, dəyərli və görünüşü ilə dünyada məşhur olan Çulukanas saxsı qabları, məkanla bağlı olan, nəsillərdən gələn ənənəyə əsaslanaraq hazırlanır.

Coğrafi göstəricilərin qorunması üçün əsasən üç forma mövcuddur:

a) "sui generis" adlanan xüsusi sistem;

b) kollektiv və sertifikat nişanları sistemi;

c) məhsulun satışa buraxılma mexanizmi daxil olmaqla, kommersiya təcrübəsinə əsaslanan xüsusi qanun.

On bir iqlim qurşağından doqquzunun Azərbaycanda olması ölkəmizi coğrafi göstərici ola biləcək yüzlərlə məhsul çeşidinin mövcud olduğunu şərtləndirir. Azərbaycanın bölgələrinə məxsus qida məhsulları, kənd təsərrüfatı məhsulları, nəsildən-nəslə keçən, özündə ən qədim adət-ənənələri əks etdirən müxtəlif sənətkarlıq nümunələri ölkəmizdən çox-çox kənarlarda tanınmaqdadır. Bütöv tariximizi əks etdirən Şirvan, Bakı, Quba, Qarabağ, Naxçıvan və başqa bölgələrimizə məxsus xalçalar, kəlağayılar, mineral sular, qida məhsulları və s. xalqımızın əsrlər boyu qazandığı maddi-mənəvi dəyərləri olaraq, onları ənənəvi həyat tərzinə çevirmişdir. Ölkəmizə turistlərin cəlb edilməsində bu dəyərlərin rolu danılmazdır. Onların gələcək nəsillərə ötürülməsi, məhz həmin obyektlərə yalnız qorunma məkanı verməklə həll edilə bilər. Azərbaycanda coğrafi göstəri-

cilərin qeydə alınması, hüquqi mühafizəsi və istifadəsi ilə bağlı münasibətlər "Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (bundan sonra - Qanun) və digər normativ aktlara uyğun tənzimlənir. Qanunun 1-ci maddəsində qeyd edilir ki, "Coğrafi göstərici - əmtəənin mənşəyinin dövlət, bölgə, ərazi, yaxud müəyyən ərazidəki yer ilə (coğrafi obyektlə) bağlılığını müəyyənləşdirən, eyni zamanda bu əmtəənin xüsusi keyfiyyətini, şöhrətini və başqa xassələrini əsasən coğrafi mənşə ilə əlaqədar olduğunu əks etdirən işarədir". Eyni zamanda Qanunun 8-ci maddəsində qeyd edilir: "Adı coğrafi göstərici olan ölkənin, şəhərin, bölgənin və ya ərazinin coğrafi adı ilə yanaşı coğrafi göstəricinin qrafik və ya təsviri ifadəsi də mühafizə edilə bilər. Coğrafi ad saxta və ya yanıldıcı mənşəyi ifadə etmirsə, ondan əmtəənin və ya xidmətin xarakterik elementi kimi istifadə oluna bilər. Coğrafi göstəricidən istifadə həmin ərazidə xidmət göstərən sahibkarlar üçün nəzərdə tutulur."Coğrafi göstərici adı alan hər hansı bir məhsul ölkə, region, coğrafi məkanla bağlı olduğu üçün, konkret hər hansı bir şəxsə müstəsna hüquq vermir. Bu hallar Qanunun 19-cu maddəsi ilə tənzimlənir. Qanunun 19-cu maddəsində göstərilir: "Coğrafi göstəricidən istifadə hüququna dair şəhadətnamə coğrafi göstərici kimi iddia edilmiş nişanın qeydə alınması faktını və şəhadətnamə sahibinin göstərilən əmtəə və ya xidmətdən istifadə hüququnu təsdiq edir. Coğrafi göstərici barədə şəhadətnamə, qeydə alınmış coğrafi göstəricidən istifadəyə müstəsna hüquq vermir. Şəhadətnamə onun sahibinə həmin göstəricidən qanunsuz istifadəni qadağan etməyə dair tələb irəli sürmək hüququ verir". Eyni zamanda Qanunun 28-ci maddəsində qeyd edilir ki, "Coğrafi göstəricidən istifadə hüququ olan şəxs bu hüququn verilməsinə və ondan istifadəyə dair lisenziya müqaviləsi bağlaya bilməz". Butün bunlar onu göstərir ki, coğrafi göstəricinin qeydiyyatı və ondan istifadə hüququ yalnız qanunla müəyyən edilmiş şərtlər daxilində bir neçə şəxsə verilə bilər. Coğrafi göstəricilərin digər sənaye mülkiyyəti obyektlərindən əsas fərqi də elə bundan ibarətdir.

Azərbaycanda coğrafi göstəricilərin qeydiyyata alınması üçün tələb olunan sənədlər Qanunun 9-cu maddəsində öz əksini tapmışdır. Coğrafi göstəricinin istifadəsinə dair şəhadətnamə, iddia

sənədinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanına daxil olduğu tarixdən 10 il qüvvədə olur. Şəhadətnamənin qüvvədə olma müddəti, onun qüvvədə olma müddətinin axırıncı ilində sahibinin ərizəsi əsasında müəyyən edilmiş qaydalara uyğun daha 10 il müddətinə uzadıla bilər. Şəhadətnamənin qüvvədə olma müddətinin uzadılmasına məhdudiyyət qoyulmur.

Azərbaycanda qeydiyyata alınan coğrafi göstəricilər:

"**Naxçıvan duzu**" 1927-ci ildə Duzdağ "Naxçıvan Filiz" idarəsi kimi, 2010-cu ildən isə "Naxçıvan duz" İstehsalı MMC kimi fəaliyyətə başlayıb. "Duzdağ" yatağı Naxçıvan MR Kəngərli rayonu, Böyük-düz kəndi ərazisində və Naxçıvan şəhərindən 12 km şimal-qərbdə yerləşir. "Duzdağ" yatağı 25 milyon il bundan əvvəl dəniz şəraitində yarandığı güman edilir. Qədim duz mağaralarının sirri isə XX əsrin 60-cı illərinin sonundan başlayaraq açılmağa başlayıb.

"BADAMLI" mineral suyunun mənbəyi dəniz səviyyəsindən 1400 m yüksəklikdə yerləşən, Naxçıvan şəhərindən 30 km məsafədə olan, Şahbuz rayonunun, Badamlı qəsəbəsinin cənub-qərbindədir.

"SİRAB" mineral su yatağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının şimal-şərqində, Babək rayononun Sirab kəndi ərazisində, dəniz səviyyəsindən 1100 metr hündürlükdə, Naxçıvan şəhərindən 14.6 km şimal - şərqdə, dağ ətəyində yerləşir. "

"ŞƏKİ HALVASI"nın səciyyəvi xüsusiyyəti onun xüsusi avadanlıqların köməyi ilə yüksək keyfiyyətli xammallardan istifadə edərək ənənəvi dad xüsusiyyətlərinin qorunub saxlanmasına riayət etməklə yerli ustalar tərəfindən xüsusi texnologiya ilə hazırlanmasıdır.

"İSMAYILLI PİP" dolması, **"SALYAN BALIQ" dolması, "ORDUBAD GUPA"** dolması bölgəyə məxsus olan qida məhsulları əsasında, yerli əhali tərəfindən, ənənəvi olaraq keçmiş zamanlarda olan qaydalara uyğun bişirilmə, hazırlanma texnologiyası və süfrəyə verilmə üsulu ilə səciyyələnir.

Aqrar-sənaye kompleksinin ən rentabelli və ən qədim sahələrindən biri də şərabçılıqdır. Azərbaycanda istehsal olunan yüksək keyfiyyətli yerli şərablardan "MEYSƏRİ ŞƏRABI", "AĞDAM ŞƏRABI" coğrafi göstərici kimi qeydiyyata alınmışdır. Kənd təsərrüfatı məhsulları bir qayda olaraq, məhsulun konkret istehsal olunan yerin təbii şəraiti, torpağı, suyu ilə sıx bağlılıq təşkil edir.

Bütün bunlarla yanaşı, coğrafi göstəricilər insan faktoru ilə bağlı olan və mənşə yerinin xarakterik xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən, ənənəvi metodlarla əllə hazırlanan sənətkarlıq işlərinə də şamil edilir. Azərbaycan xalq tətbiqi sənəti və onun bir qolu olan xalçaçılıq xalqın milli mədəniyyəti tarixində özünəməxsus yer tutur. Arxeoloji materiallara və yazılı mənbələrə əsasən Azərbaycanda xalçaçılıqla hələ Tunc dövründən (e.ə. II minilliyin sonu - I minilliyin əvvəllərində) məşğul olmuşlar. Bu baxımdan onların qorunması və qeydiyyatı daim diqqət mərkəzində saxlanılır.

Azərbaycanda yayılmış və coğrafi göstərici kimi qoruna biləcək qeyri kənd təsərrüfatı sahələrindən biri də ipəkçilikdir. Orta əsrlərdə Şəki Yaxın və Orta Şərqin ən böyük ipək istehsalçısı və toxuculuq mərkəzlərindən biri hesab olunurdu. Hal-hazırda Şəkidə və onun ətraf rayonlarında barama qurdundan alınan təbii ipəkdən İsmayıllı rayonunun Basqal bölgəsində Azərbaycan kəlağayıları hazırlanır. Azərbaycan kəlağayılarının 26 noyabr 2014-cü il tarixində YUNESKO-nun Qeyri-Maddi İrsin Reprezentativ Siyahısına daxil olunması qədim el sənətinə, mədəni irsimizə göstərilən qayğının bariz nümunəsidir.

İsmayıllı rayonunun Basqal bölgəsində **"YALXI", İSPİRƏK", "DUVAĞ", "HEYRATI", "7-RƏNG", "QOŞA HAŞİYƏ", "YORĞANÜZÜ" və "QIZILLI SOLDURMA"** kəlağayıları coğrafi göstərici kimi qorunur.

Yuxarıda qeyd edilən qida sənayesi və kənd təsərrüfatı məhsulları, sənətkarlıq nümunələri Azərbaycanın zəngin mədəniyyətini əks etdirən dəyərlərin yalnız bir qismidir. Coğrafi göstəricilər fərdiləşdirmə vasitəsi olaraq ixrac strategiyasında, sadəcə mənşə yerinin göstəricisindən brendə kimi yüksəlməklə regionun iqtisadi inkişafına zəmin yaradır, xüsusi dəyər gətirir.

ЗАЩИТА ПРАВ ИС В СПОРТЕ:

МУРАД ИСМАИЛЗАДЕ
Магистрант АГАФКиС

Финансовый и имиджевый источник

В современном мире спортивный маркетинг является одной из самых перспективных областей крупнейшего бизнеса, которая способна сыграть немаловажную роль в привлечение дополнительных финансовых вливаний в экономику той или иной страны. Однако, без защиты прав интеллектуальной собственности, как важной составляющей брендинга и связанных с ними видов деятельности, спорт не может стать коммерчески жизнеспособным активом. Исходя из этого, защита прав интеллектуальной собственности (ИС) в спортивной индустрии принята на вооружение многими компаниями по всему миру.

Следует отметить, что почти каждый аспект, касающийся спорта, будь то музыкальное сопровождение состязаний, бренды спортивной одежды, сценарии церемоний открытия и закрытия спортивных мероприятий, права на трансляцию и т.д. имеет прямое отношение к авторским правам и правам ИС. С учетом этого, даже трудно себе представить и объять этот бесконечный, захватывающий океан креативных и коммерческих возможностей, картину масштабов и объемов взаимосвязи экономики, спорта, культуры, медиа и информационных технологий. И самое главное: защита ИС в спортивной индустрии является важнейшим регулирующим фактором в этом сложном переплетении нескольких направлений человеческой деятельности.

Связь между правом ИС и спортом была давно, однако, по мере развития информационных технологий, массовости спорта эта связь еще более актуализировалась. Сегодня спорт не может существовать без надлежащей защиты прав интеллектуальной собственности, поскольку спортивные мероприятия — это в первую очередь зрелище, которое тесно связано с творчеством, визуальными эффектами, соот-

Сегодня спорт не может существовать без надлежащей защиты прав интеллектуальной собственности, поскольку спортивные мероприятия – это в первую очередь зрелище

ветствием формы к содержанию и наоборот. Кроме того, в современном мире не только спорт, как таковой, придает импульсы развитию спортивной индустрии в целом, но и спортивная индустрия порой играет роль локомотива, внося изменения в регламенты и правила тех или иных спортивных видов и соревнований. Так, например, запатентованные инновации, в том числе спортивная одежда и обувь общего пользования, специализированная экипировка, инвентарь ведут к улучшению, совершенствованию спортивного снаряжения. Или другой пример: права на телетрансляции, будучи прибыльным приобретением, формируют финансовую базу для спортивных мероприятий. Потребители (зрители) и рекламодатели готовы платить немалые деньги за качественный просмотр важных спортивных мероприятий в прямом эфире и поэтому соответствующие права ИС, к слову, права по защите товарных знаков, включены в права на трансляцию спортивных программ.

Защита ИС в спорте – это ценные активы, которые используются для брендинга спортивных игр, связанных с ними мероприятий, спортивных клубов, игроков, статуса знаменитостей и так далее. При производстве, сохранении, популяризации и поддержании узнаваемых логотипов, товарных знаков, слоганов и личностей применяются маркетинговые методы, в то время как авторские права на товарный знак и производство изображений и т. д. охраняются

Защита ИС в спортивной индустрии является важнейшим регулирующим фактором в этом сложном переплетении нескольких направлений человеческой деятельности.

с целью получения выгоды, принимая во внимание само существование соревнований исключительно в спорте.

С юридической точки зрения, очевидно, что права на интеллектуальную собственность в виде прав на визуальные образцы, логотипы и т. д. являются важными компонентами необходимой коммерческой ценности спорта. Сегодня большинство видов спорта связаны в основном с двумя компонентами прав ИС: товарными знаками и авторским правом. Однако это скорее традиционалистский взгляд на то, как спортивные компании должны использовать права ИС для расширения своих возможностей. Хотя авторское право и товарные знаки остаются основополагающими для серьезных подсекторов, таких как вещание, стоимость брендов одежды и т. д., все же необходимо использовать и другие категории прав ИС для кардинального решения таких серьезных проблем, как производство и реализация контрафактной продукции. Производители контрафакта наживаются на низких затратах, они не платят правообладателям никаких комиссионных, и это наносит ущерб репутации бренда. В последние годы наметилась и еще одна проблема: система онлайн-покупки. Из-за нее количество контрафактной продукции будет увеличиваться еще больше.

При более гибком, с точки зрения международного права и местного законодательства, применении всех аспектов ИС в спортивной индустрии, при более тесном сотрудничества всех отраслей — участниц, спортивная индустрия способна превратиться не только в один из важнейших финансовых, но и имиджевых источников для страны.

НИЗКОЛЕГИРОВАННАЯ СТАЛЬ 09Г2СЦТР ДЛЯ МОРСКИХ СТАЦИОНАРНЫХ ПЛАТФОРМ И НЕФТЕ-ГАЗОПРОВОДОВ БОЛЬШОГО ДИАМЕТРА.

patent

РАФИГ ГУСЕЙНОВ

Доктор Технических наук

К числу важнейших народнохозяйственных задач суверенной Азербайджанской Республики на предстоящие годы относится разработка и эксплуатация новых месторождений природного газа и нефти как основных энергоносителей.
Известно, что крупнейшие месторождения природного газа и нефти расположены на труднодоступных глубинах Азербайджанского сектора Каспийского бассейна. При этом, следует отметить, что характерной особенностью нынешнего и предстоящего этапов развития нефтегазодобывающей промышленности в республике является постоянное перемещение основных районов добычи нефти и газа на более сложные – глубокие участки Каспийского моря. Естественно, при этом возрастают требования нефтехимического оборудования и конструкций ответственного назначения (резервуары, многослойные сосуды, трубы для магистральных нефте-газопроводов, морские стационарные платформы и др.).

Одним из ключевых вопросов решения проблемы доставки добываемого природного нефтегазового конденсата в материк, а также транспортировка за рубеж является создание экономнолегированных, надежных в сложных условиях эксплуатации конструкционных сталей.

Накопленный опыт эксплуатации морских нефтегазодобывающих платформ, эстакад и трубопроводов показывает, что наиболее благоприятной ситуацией для возникновения различных поломок, разрушений и аварий является резкое похолодание окружающей среды, сильные порывистые ветры (что характерно для Апшеронского полуострова) может вызвать дополнительные динамические нагрузки. В некоторых конструкциях, например в стальных эстакадах, буровых плавающих установках, башенных кранах, трубопроводах и т.п. ветровая нагрузка может привести к развитию явлений усталости. В результате этого неизбежно происходит повышение критической температуры перехода

стали в хрупкое состояние. Следует также отметить, что разрушение стальных конструкций чаще всего начинается от надрезов, дефектов, сварных швов, усталостных трещин, зоны повышенных напряжений и т.п. Таким образом, во избежание преждевременного разрушения стали, предназначенной для изготовления сварных конструкций морских стационарных платформ, трубопроводов большого диаметра, она должна обладать следующим комплексом свойств: хладостойкостью, пониженной чувствительностью к концентрации напряжений и сложнонапряженному состоянию, высокой технологичностью, малой склонностью и старению и т.п.

Сооружение морских платформ и опорных конструкций буровых плавающих установок, а также нефтегазопроводов больших диаметров с высокими рабочими параметрами позволяет уменьшить металлоемкость и, соответственно, сократить неизбежный ушерб, наносимый морю и природе на больших территориях. Однако, одновременно с указанными преимуществами с повышением рабочих параметров сооружений возрастают требования в отношении прочности стали и сопротивления возникновению и распространению разрушения.

В свете вышеизложенного, основной целью исследования являлось изучение влияние комплексного микролегирования Ti, Zn и B на структуру, механические свойства и сопротивление хрупкому и вязаному разрушениям малоуглеродистый низколегированной марганцовистой стали 09Г2С лабораторного производства предназначенной для изготовления оборудования нефтегазохимической промышленности (морских стационарных платформ, нефтегазопроводов и. п).

Учитывая, что влияние малых добавок карбонитридообразующих микролегирующих элементов носит аддитивный характер, было исследовано их совместное влияние на свойства базовой стали 09Г2С.

Опытная сталь была выплавлена в лабораторной 100 кг индукционной печи следующего химического состава (в мас. %): углерод – 0,85-0,12; титан – 0,25-035; кремний – 0,25 -0,35; марга-

нец – 1,45-1,75; бор- 0,0025-0,0045; алюминий – 0,015-0,025; кальций – до 0,005; сера – 0,025-0,045; фосфор – 0,020-0,035.

С целью получения различного содержания изучаемых элементов в некоторых случаях на одинаковом базовом составе 50 кг. плавка разливалась на несколько слитков, перед очередном сливом в печь добавляли дополнительное количество нужного легирующего элемента. Слитки ковали на заготовку под прокатку сечением 70 х70 мм. Температура нагрева слитков под ковку составляла 1150-1200°С (выдержка при этом интервале температур составляла ~ 1-1,5 часов). Прокатку металла осуществляли на полосы толщиной 15-17 мм, нагрев под прокатку составлял ~ 1150-1180 °С, температурный интервал прокатки в чистовой стадии был 800-750°С, суммарное обжатие в чистовой стадии был 800-750°С, суммарное обжатие в чистовой стадии 72-75% .

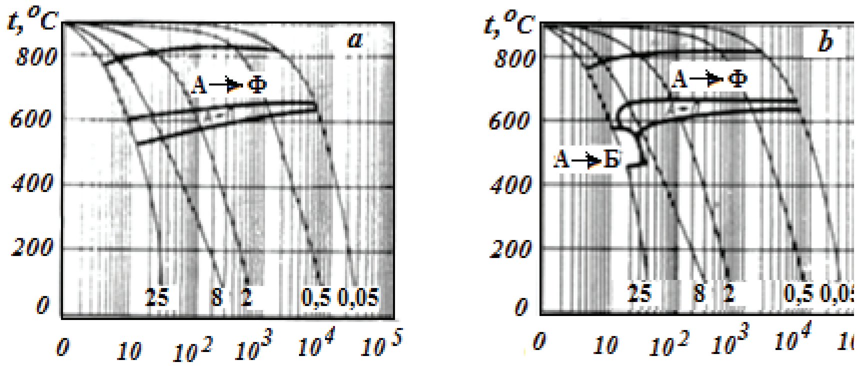

Рис.1.Термокинетические диаграммы превращения переохлажденного аустенита при непрерывном охлаждении стали 09Г2С и 09Г2СЦТР.

Для изучения влияние микродобавки карбонитридобразуюших элементов на кинетику полиморфного превращения (γ→α) были использованы следующие методы исследования: построение термокинетических диаграмм распада аустенита при охлаждении стали и определение положения темперетурного интервала γ→α превращения в зависимости от температуры аустенитизации. (см. рис.1). Термокинетические диаграммы превращения переохлажденного аустенита при непрерывном охлаждении стали 09Г2С и 09Г2СЦТР.

Установлено, что температурный интервал γ→α превращения стали микролегированной Ti+Zr+B намного выше, чем у базовой стали 09Г2С.

Как видно (рис.2) стали 09Г2С и 09Г2СЦТР после нагрева в интервале 900-1000°С и охлаждения имеют мелкозернистую феррито-перлитную структуру. В феррите микролегированной стали выделяется карбонитридная фаза соответствующего легирующего элемента, которая способствует измельчению зерна и должна обеспечивать повышенный уровень механических свойств.

На рис. 2 показаны микроструктуры сталей без и с микродобавками Ti+Zr+B.

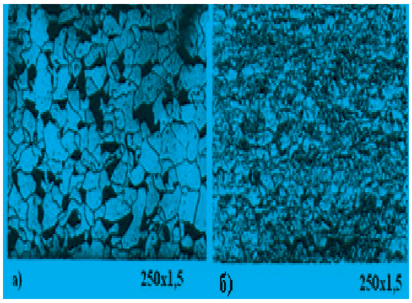

Рис. 2. Микроструктура стали 09Г2С (а) и 09Г2СЦТР(б).

Оценку загрязненности стали неметаллическими включениями проводили по ГОСТ 1778-70 путем сравнения с эталонными шкалами. Результаты показали, что металл довольно чистый по неметаллическим включениям.

Анализ неметаллических включений, проведенный в соответствии с ГОСТ 1778-70 (метод III) показал, что преобладающим видом включений являются строчки корунда, силикаты, сульфиды и оксисульфиды (балл загряз-

ненности 2-2,5), а также строчечные оксиды (балл загрязненности 1). В отдельных случаях наблюдаются нитриды правильной формы. Обработка стали SiCa несомненно приводит к изменению преимущественно (по результатам световой металлографии) сульфидных включений, отмечается их глобуляризация (балл загрязненности 1-1,5), они мелкодисперсны и глобулярны.

Электроннофрактографическое исследование с микрорентгеноспектральным анализом неметаллических включений, обнаруживаемых на поверхности разрушений, прошедшего через зону осевой ликвации, показало, что основной тип включений тот же - сульфиды и карбонитриды (марганца, титана, циркония и бора (см. рис.3). Однако их размеры и общее количества значительно меньше, чем в базовой стали 09Г2С без добавок микролегирующих элементов. Наряду с ними наблюдаются отдельные включения глобулярной или непра- вильной формы, в составе которых присутствуют марганец, цирконий, кальций, бор, алюминий, кремний и кислород (тип II).

Механические свойства при растяжении определяли при комнатной температуре на образцах вырезанных поперек направления прокатки после горячей прокатки.Значение предела прочности составляет 650-г 680 Н/мм^2, значение предела текучести составляет 490-510 Н/мм^2, значение относительного удлинения - 29% и сужения ~59,5%. Из приведенных данных следует, что сталь оптимального состава марки 09Г2СЦТР микролегированной титаном, цирконием и бором владеет высоким комплексом прочностных и пластических свойств и практически по всем показателям намного выше, чем у базовой стали 09Г2С.

Исследование сопротивления хрупкому и вязкому разрушению проводили на продольных образцах с острым (r=0,25 мм), круглым надрезом (r=1,0 мм) и на образцах с предварительно нанесенной усталостной трещиной. Анализ результатов сериальных испытаний ударной вязкости показывает, что сталь оптимального состава имеет высокое сопротив-

Рис. 3. Неметаллические включения на поверхности разрушения (а, б) и распространение микротрещины: в - по этим же включениям; г - по границе зоны осевой ликвации с матрицей.

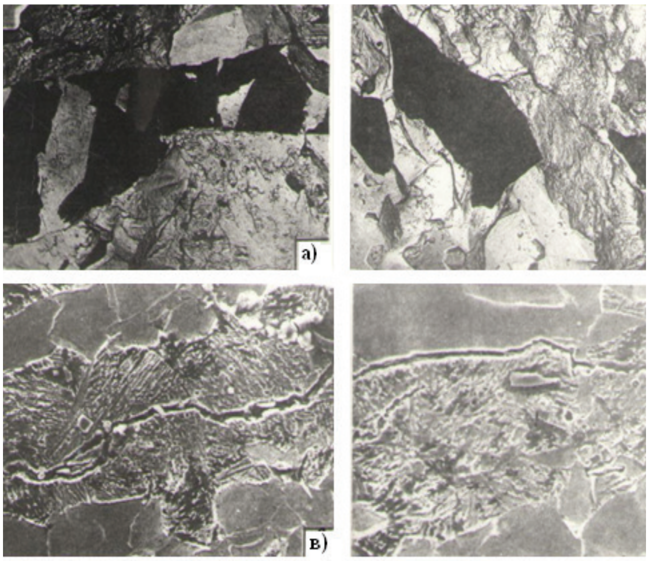

x 3500 x

ление хрупкому и вязкому разрушению, чем сталь, не имеющая в своем составе микролегирующих добавок. T_{50} оцененный визуально и подтвержденный фрактографическим методом, лежит в пределах - -45÷ -55°С (рис.4). Хрупкая составляющая имеет характерный «ручьистый вид (рис.4 в), вязкий характеризуется относительно крупными и вытянутыми чашками (рис. 4а,б).

В стали с микролегирующими добавками T1+Zr+B наблюдается измельчение размера чашек. Предполагается, что измельчение размеров чашек связано с размером субзерен.

Количественный анализ чашек вязкого излома, проведенный на «квантимет 720», показал, что 65-70% вязкого, чашечного излома имеет размер чашек 2-3 мкм, 30-35% - 5-10 мкм. Это свидетельствует о сравнительно большой пластической деформации перед разрушением.

Сериальные испытания на ударную вязкость образцов с предварительно нанесенной усталостной трещиной показали, что сталь 09Г2СЦТР обладает высоким сопротивлением

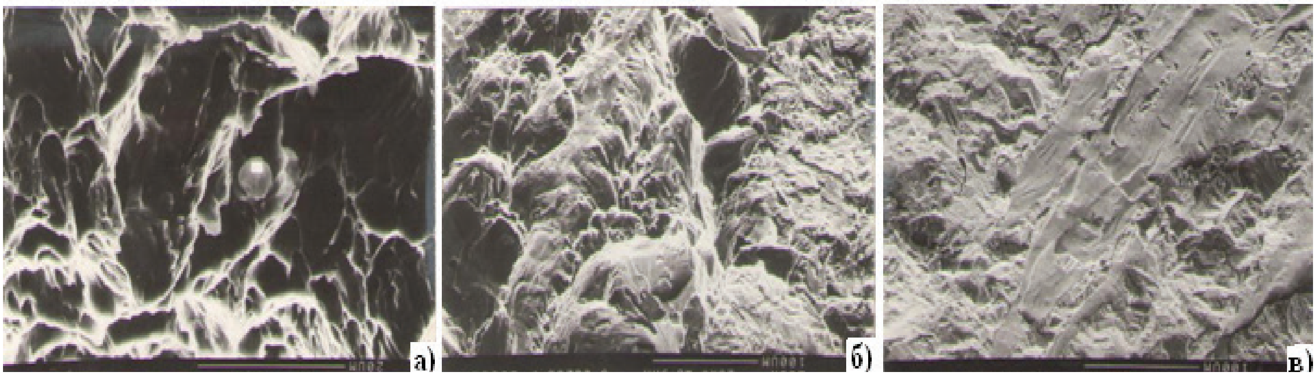

Рис. 4. Микрофрактограммы излома стали 09 Г2ГЦТР (х500).
а - вязкий излом (пленочные включения);
б - вязкий + хрупкий излом;
в - транскристаллический хрупкий излом.

Количественный анализ чашек вязкого излома, проведенный на «квантимет 720», показал, что 65-70% вязкого, чашечного излома имеет размер чашек 2-3 мкм, 30-35% - 5-10 мкм. Это свидетельствует о сравнительно большой пластической деформации перед разрушением.

Сериальные испытания на ударную вязкость образцов с предвари тельно нанесенной усталостной трещиной показали, что сталь 09Г2С-ЦТР обладает высоким сопротивлением развитию трещины (КСТ). Так при температуре эксплуатации – 400С КСТ ~55 Дж/см2, что свидетельствует о довольно высоком сопротивлении развитию трещины.

Свариваемость стали 09Г2СЦТР - оценивали путем определения уровня прочностных, пластических и вязких свойств по линии сплавления и пришли к выводу, что характеристики прочности и пластичности опытных сталей не сильно отличаются в зависимости от вида сварки и находятся практически на уровне аналогичных свойств основного металла.Из представленных данных следует отметить общий высокий уровень значений предела текучести и временного сопротивления разрыву металла сварных соединений, выполненных автоматической сваркой.

Пластические свойства сварных соединений в целом также находятся в достаточно удовлетворительном уровне, при этом предпочтение также следует отдать пластическим свойствам металла шва, выполненной автоматической сваркой под флюсом.Оценка сопротивления хрупкому разрушению (КСУ) сварных соединений производилась при испытании на ударный изгиб образцов, вырезанных из центра сварного шва и по границе сплавления основного металла в корневой зоне шва. Данные показали, что как после ручной, так и после автоматической сварки уровень ударной вязкости стали 09Г2СЦТР по линии сплавления и в зоне термического влияния довольно высокий и полностью удовлетворяют жесткие требования существующих ТУ и стандартов

Макроструктура сварных соединений после травления в нагретом реактиве 5% HNO3 + 45 % H2S04 + 50% H2O приведена на рис. 5. Как видно, технология ручной многопроходной дуговой сварки и автоматической сварки под флюсом обеспечивает хорошую плотность швов.Отсутствие рыхлостей, наличие провара по всей толщине листа характеризует высокого качества сварного шва. Трещина и несплошности по границе шва и осевой зоне не наблюдаются, химическая неоднородность основного металла полностью отсутствует.

Таким образом, свойства металла линии сплавления и околошовной зоны находятся на уровне свойств основного металла, и свариваемость вновь разработанной стали 09Г2СЦТР следует характеризовать как удовлетворительную.

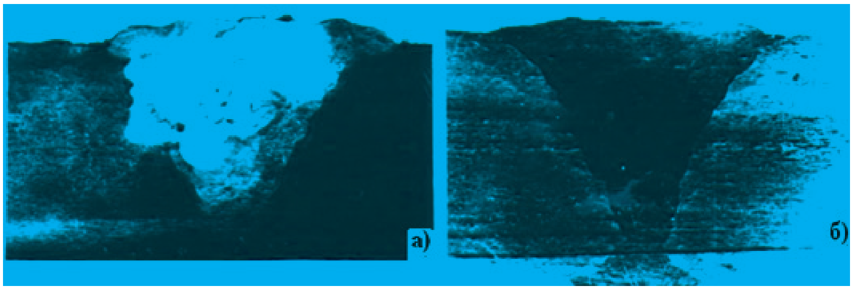

Рис. 5 Макроструктура сварных соединений стали 09Г2СЦТР (оптималь ного состава): а - ручная сварка; б - автоматическая сварка под флюсом.

Подытоживая рассмотрение влияния микролегирования малоуглеродис тойтой стали 09Г2С карбонитридообразующими элементами, нужно сделать следующие выводы:

1.Установлено, что комплексное микролегирование стали 09Г2С небольшими добавками титана (до 0,03-0,04%),циркония (до 0,065-0,10%) и бора (до 0,003-0,004%) позволяет с помощью карбидных и карбонитридных частиц измельчить (на 1-3 номера) зерна аустенита. Эти частицы способствует повышению прочности и сопротивления хрупкому разрушению либо непосредственно в виде дисперсной упрочняющей фазы, либо участ¬вуя в формировании структуры стали по различным механизмам в процессах горячей пластической деформации и термической обработки, замедление роста зерна аустенита при нагреве, повышение температурного интервала превращения, измельчение зерна феррита за счет эффекта зародышеобразования и замедления рекристаллизации, рафинирование твердого раствора.

2. Индивидуальное влияние микродобавок бора, циркония и титана на структуру и свойства малоуглеродистой стали 09Г2С зависит от их количеств, растворимости в матрице стали, сродства к азоту и углероду, температурного интервала выделения при горячей пластической деформации и охлаждение после термообработки. При комплексном микролегировании их влияние может быть либо аддитивным, либо ослабленным (или даже подавленным) присутствием другого, более активного элемента.

3. Изучение раздельного и совместного влияния различных легирующих элементов на комплекс свойств малоуглеродистой низколегированной стали, позволило рекомендовать следующий оптимальный состав (% масс.): С - 0,08-0, 12; S1 - 0,25-0,35; Мп - 1,40-1,75; Т1- 0,025-0,04; 2г - 0,035*0,075; В - 0,0025-0,04; А1 - 0,015-0,025; 5 - 0,02-0,03 и Р - 0,020-0,025. После горячей деформации 930-950°С такая сталь обеспечивает получение следующих свойств (не менее):σв=650÷680 Н/мм2, σт= 490÷510 Н/мм2, ф =58÷60%, б5=29÷30%, КСU -40= - 100 ÷ - 120 Дж/см2, Т50 ниже= - 45 ÷ -55°С.

4. Разработанная сталь 09Г2С-ЦТР по уровню прочностных, пластических и вязких свойств значительно превосходит стандартную сталь 09Г2С и успешно может ее заменить при производстве труб большого диаметра и тяжело-нагруженных сварных конструкций ответственного назначения (МОП, буровые и опорные конструкции и т.д

.

Авторско-правовая субъектность ИИ в эпоху развития современных цифровых технологий

ОРХАН **РАГИМОВ**

Главный консультант отдела по работе с организациями коллективного управления

Искусственный разум как субъект права.

В наше время все больше актуализируется проблема правосубъектности ИИ, обусловленная бурным развитием современных цифровых технологий. Во всех сферах общественной жизни современные цифровые технологии, а также робототехника подвергаются активному использованию. Возникают децентрализованные автономные организации, в свою очередь управляемые, «посредством», так называемых умных контрактов (smart contracts)» (технология «блокчейн») [1, с. 120].

Кроме этого, к услугам ИИ прибегают также и в управлении административными процессами в области Интеллектуальной Собственности. «В условиях глобальной инновационной экономики спрос на права ИС (в том числе и на авторские права) – стремительно растет и становится более требовательным. Для преодоления растущего числа вызовов, с которыми сталкиваются ведомства ИС, можно использовать потенциал искусственного интеллекта (ИИ), аналитическую обработку больших данных и новые технологии, например блокчейн» [2].

«В настоящее время искусственный интеллект уже не может игнорироваться институтами власти и правом» [1, с. 120]. В своем интервью журналу Wired, британский ученый-физик Стивен Хокинг, поделился своей мыслью о том, что наделенные искусственным интеллектом роботы, в скором времени могут стать «новой формой жизни». К примеру, в российской юридической литературе отмечается, что этим, появляется необходимость организации правовой основы, для нового вида правоотношений «между человеком и искусственно созданным носителем сознания» [1, с. 121].

Отмечается, что понятие «электронное лицо», было введено в научный оборот, «прежде всего спецификой принципиально нового субъекта» [1, с. 121]. Можно также «ориентироваться на понятийный ряд «электронное лицо» - «искусственный интеллект»

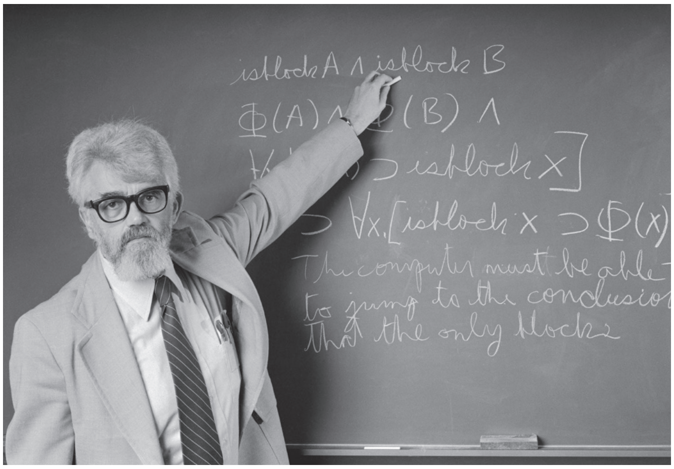

Летом 1956 года прошел двухмесячный семинар, в американском Дартмутском колледже, который был посвящен искусственному интеллекту, где информатик и когнитивист Джон Маккарти, предложил использовать термин Artificial Intelligence.

(«электронный индивид») – «робот»» [1, с. 121]. Причем, как отмечают Мазуров В. А. и Стародубцева М. А., «искусственный интеллект, носителями которого являются удовлетворяющие определенным критериям роботы, необходимо рассматривать как базовую составляющую электронного лица» [1, с. 121]. Соответственно, необходимо в первую очередь обратиться к категории «искусственного интеллекта».

Летом 1956 года прошел двухмесячный семинар, в американском Дартмутском колледже, который был посвящен искусственному интеллекту, где информатик и когнитивист Джон Маккарти, предложил использовать термин Artificial Intelligence. Также он определил ИИ: как науку и технику создания интеллектуальных машин, с одной стороны, и как умение компьютера делать то же самое, что и умеют делать люди (то есть, то, что связано с интеллектом). Ученые же Российской ассоциации искусственного интеллекта, данный термин определяют как: «свойство интеллектуальных систем выполнять функции (творческие), которые традиционно считаются прерогативой человека» [1, с. 121]. Соответственно первый вывод, который следует отметить это то, что данная программная или техническая система способна решать задачи, имеющие творческий характер, и относящиеся к определенной предметной отрасли, в связи с чем, встает вопрос о правосубъектности ИИ в рамках авторского права, если оно само способно творить. Также можно дать и другой вывод, что ИИ — это результат человеческой деятельности, которая представляет собой некую сложную взаимосвязь совокупностей технологических и коммуникационных средств, которое способно обладать умением мышления и управления собственными решениями.

Научная литература освещает различные правовые проблемы, затрудняющие экономически выгодное применение, использование, а также и развитие современных технологий в различных сферах общественной жизни [3]. I проблема патентования технологий и изобретений, созданных ИИ, либо при его участии; II правовые проблемы при применении ИИ в таких отраслях как: здравоохранение, медицина и генетика [4]; III проблема нарушения конфиденциальности данных и их правового режима в сферах страховой и банковской деятельности [1, с. 188-189].

Как отмечают российские юристы: «В странах, наиболее эффективно применяющих цифровые технологии, столь же активно создаются правовые условия для использования искусственного интеллекта» [1, с. 189]. В этой области они называют «законотворческим первопроходцем» Южную Корею [1, с. 189]. Именно в этой стране приняли Закон, посвященный содействию в разработке и распространении умных роботов. Европейской же комиссией был запущен проект RoboLaw преследующую цель

создания нужной правовой базы для развития робо-технологий в Европейском пространстве [4]. Отличились и Объединенные Арабские Эмираты, создав первое в мире Министерство по делам ИИ. Также в 2017 году в ОАЭ была принята Стратегия по ИИ, по интеграции технологий ИИ в разные сферы общественной жизни [1, с. 189]. А касательно ведущей роботодержавы мира Японии, там, в 2015 году была утверждена пятилетняя «Новая стратегия роботов» [5].

Правовой аспект результата творческой деятельности ИИ.

На сегодняшний день ИИ используют также в качестве создания различного рода произведений искусства. В рамках творческой деятельности «умные машины» используют с целью создания различного рода объектов авторского права, таких как: музыкальные произведения, художественные произведения, а также результаты научно-исследовательской деятельности, в связи с чем, актуализируется использование систем ИИ при создании новых результатов интеллектуальной собственности. Также результаты деятельности ИИ выставляют на аукционах, в качестве художественных произведений. Например, созданная с помощью нейросети, картина «Портрет Эдмона Белами» была продана за 432500 долларов США на торгах, в доме аукционов Christie`s [6]. Хотелось бы, также привести в пример проект AIVA (Artificial Intelligence Virtual Artist), который позиционирует себя как сервис для создания музыки [7]. Этот проект является первым виртуальным проектом, признанным Французским обществом музыкальных авторов, композиторов и издателей SACEM, как в качестве полноценного композитора [58].

Соответственно в повестке дня стоит вопрос об охраноспособности объектов, созданных ИИ, и о том, кто будет считаться автором этих объектов (вопрос правосубъектности ИИ в рамках авторского права). Однозначно можно отметить то, что по данному вопросу нет единого и конкретного мнения. К примеру, в том же самом резюме работы II и III сессии ВОИС, в дискуссии на тему «ИС и ИИ» указывалось на отсутствие единогласного мнения на этот счет [8, с. 6–7]. «Кроме того, неоднозначной является квалификация самого процесса создания ИИ каких-либо объектов в качестве творческого» [9, с. 101].

Существует такое мнение, что нельзя вообще считать за результат творческой деятельности, продукт, созданный ИИ, и также нельзя назвать результатом творческого труда произведение, созданное разработчиком ИИ, с помощью данной системы, ибо суть творчества самого разработчика, состоит лишь в факте создания самого ИИ. Соответственно никому не будут принадлежать интеллектуальные права на произведение, созданное ИИ.

Можно также привести пример, как музыкальное произведение, либо какая-нибудь фотография, созданная пользователем, и обработанная ИИ, в котором все права будут принадлежать только самому пользователю, так как ИИ от себя не вносит никакого творческого вклада, и соответственно пользователь не должен делиться авторскими правами с ИИ. В настоящее время большинство ученых не разделяет мнение о том, что ИИ может созидать объекты творческого труда.

Идея о предоставлении определенных прав, о правосубъектности ИИ рассматривается как в рамках научной юридической литературы, так и в нормативных рамках. Например, резолюцией Европейского парламента от 16 февраля 2017 года, для Европейской комиссии, касательно норм гражданского права о робототехнике, предлагалась идея о наделении электронной правосубъектностью [10, пп. f) п. 59]. Хотя сегодня на уровне Евросоюза отказались от подобной идеи. Например, резолюцией Европейского парламента от 20 октября 2020 года с рекомендациями комиссии о режиме гражданской ответственности за ИИ предлагается более классический, традиционный режим, как ответственность операторов систем ИИ [11, п.

В ОАЭ было создано первое в мире Министерство по делам ИИ, а также принята Стратегия по интеграции технологий ИИ в разные сферы общественной жизни

10]. Касательно правового режима результатов деятельности ИИ в зарубежной практике существуют разные подходы по данному вопросу. В Европе предусмотрен, «нейтральный подход». То есть предлагается предоставлять охрану, результатам деятельности ИИ, с учетом нейтральной правосубъектности, ведь в большинстве случаев за интеллектуальной деятельностью стоит сам человек. Также существует диаметрально иной подход. К примеру, Закон Великобритании «Об авторском праве, промышленных образцах и патентах» от 1988 г. в ч. 3 ст. 9 указывает, что в отношении произведения, которое генерируется компьютером (Computer generated works), автором признается лицо, которым осуществлялись необходимые для создания объекта авторского права, мероприятия. И под «генерируемым компьютером», понимается произведение, которое генерировалось им при отсутствии человека-автора, согласно ст. 178 [12]. В Японии же, так же, как и в нашей стране, вопрос охраны результатов интеллектуальной деятельности ИИ, на законодательном уровне не решен, но, несмотря на это, в стране восходящего солнца разрабатывается программа стратегического характера, которая, в свою очередь, предлагает внесение поправок в законодательство. И в свою очередь наделение правовой охраной результатов интеллектуальной деятельности машин, является целью данной программы. Хотя, однако, правительство Японии, все-таки же, делает оговорку на то, что все равно на законодательном уровне невозможно установить правообладателя, так как стоит учитывать вклад и инициативу в каждом случае и с учетом всех обстоятельств [13, с. 8]. Соответственно, в зависимости от ситуации, разработчик системы искусственного интеллекта, ее пользователь, а также и иные лица, могут рассматриваться в качестве авторов.

Как указывает Ю. О. Коряченкова в своей статье «Искусственный интеллект: Вызовы для права интеллектуальной собственности»: «Вопросы режимов sui generis включают многообразие вариантов» [14, с. 135]. К примеру, со стороны А. Ромальо была предложена концепция, которая сочетает в себе статус общественного достояния, а также установления, так называемого «права распространителя» в качестве некоего инструмента обеспечения достижения общественности, результатов деятельности систем ИИ [15, с. 17–19]. Также, вполне целесообразным считаю решение о, различении правовых режимов, в процессе созидания объекта авторского права, в зависимости от участия самого человека и использования ИИ. Можно привести в пример ту же самую резолюцию Европейского парламента от 20 октября 2020 года «о правах интеллектуальной собственности на разработку технологий искусственного интеллекта», в котором предлагается выделение двух видов таких объектов:

Созданная с помощью нейросети, картина «Портрет Эдмона Белами» была продана за 432500 долларов США на торгах, в доме аукционов Christie`s

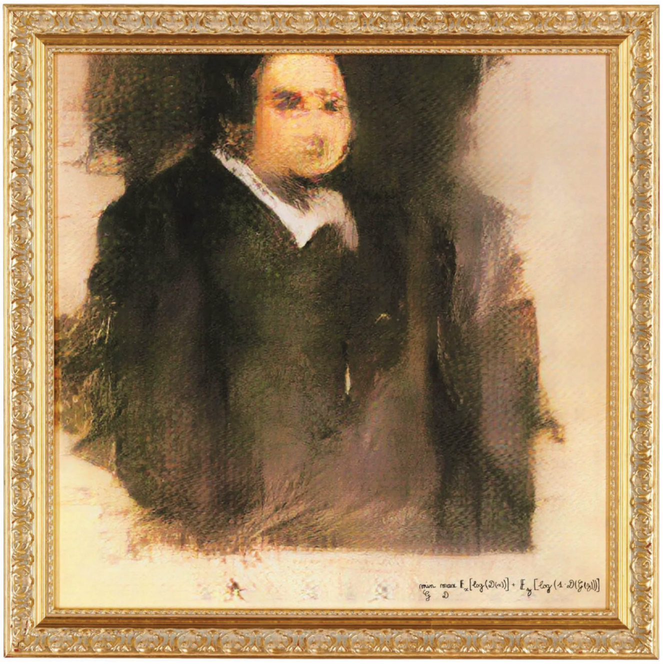

1) Объекты, в процессе создания которых человек пользуется ИИ как инструментом; 2) Объекты, которые созданы непосредственно самим ИИ. Если имеется наличие прямого участия человека, то, согласно Резолюции, применяться будут нормы права интеллектуальной собственности. В случаи же автономного функционирования искусственного интеллекта, потенциальное применение прав интеллектуальной собственности, о которых говорится в самой Резолюции, будет иметь вокруг себя ряд вопросов [16, п. 14-15]. Также важным является аспект о применении алгоритмов с целью обучения ИИ, так как среди этих данных, вполне могут быть объекты интеллектуальной собственности, результаты творческой деятельности человека. В этой связи ВОИС отнесла данный вопрос к числу дискуссионных. В целом признается факт, о необходимости баланса между ними [8, с.10]. Касательно за границей, в статье 4-й Директивы (ЕС) за номером 2019/790, разрешаются воспроизведение, а также и выбор законно доступных произведений и иных объектов для интеллектуального анализа текстов и данных, также и для целей коммерческого характера. Кроме этого, данное возможно только, и только при том условии, в случаи если правообладатели, прямым текстом не оставили за собой права на использование произведений и иных объектов для вышесказанных целей [17]. Соответственно соглашусь с мнением Ю. О. Коряченковой, о том, что: «данный механизм вполне эффективен в части установления сбалансированного положения и может быть заимствован» [14, с. 136].

Хотелось бы, подытожить вышесказанное, тем, что при разрешении споров, в ходе распределения прав на объекты авторской деятельности ИИ, следовало бы руководствоваться такими способами правового регулирования как: 1) «определять программиста или пользователя как автора созданного произведения» [18, с. 18]; и 2) в целях защиты лиц заинтересованных, а также и обеспечения развития технологий ИИ, было бы целесообразным предоставление правовой охраны sui generis (своеобразный, единственный, особый); в связи с тем, что подобный режим не может быть, так сказать «калькирован» (калькировать-снять точную копию) по сравнению с «классическими», с «традиционными» объектами ИС, ведь он не связан с трудом (творческим) лица, режим права интеллектуальной собственности которого поощряет [9, с. 103].

Список использованной литературы

1.Трансформация права в цифровую эпоху: монография//Министерство науки и высшего образования РФ, Алтайский Государственный Университет, под ред. А.А.Васильева-Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2020.-432 С.

2.Искуственный интеллект и его применение в управлении административными процессами в области Интеллектуальной Собственности. URL: https://www.wipo.int/about-ip/ru/artificial_intelligence/ip_administration.html

3.W. Michael Schuster, Artificial Intelligence and Patent Ownership, 75 Wash. & Lee. L. Rev. 1945(2018) URL: https://scholarlycommons.law.wlu.edu/wlulr/vol75/iss4/5

4.Регулирование новых робототехнических технологий в Европе: Робототехника перед законом и этикой. URL: http://www.robolaw.eu/

5.Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Институт статистических исследований в экономике знаний. URL: https://issek.hse.ru/news/227178200.html

6.Is artificial intelligence set to become art`s next medium? //Christie`s URL: https://www.christies.com/features/A-collaboration-between-two-artists-one-human-one-a-machine-9332-1.aspx

7.AIVA. URL: https://www.aiva.ai/

8.WIPO Conversation on Intellectual Property (IP) and Artificial Intelligence (AI)//WIPO. URL: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/en/wipo_ip_ai_3_ge_20/wipo_ip_ai_3_ge_20_inf_5.pdf

9.Леанович Е.Б. К вопросу о регулировании результатов деятельности искусственного интеллекта в праве интеллектуальной собственности//Інтелектуальна власність та кібербезпека: аогляд з XXI століття: Зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практтичної

10.Civil law Rules on Robotics: European Parliament resolution with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics, 16 February 2017, No.2015/2103 (INL)//Official Journal of the European Union URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0051&team=EN

11.Civil Liability Regime for Artificial Intelligence: European Parliament resolution with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence, 20 October 2020, No. 2020/2014 (INL)//European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0178_EN.pdf.

12.Copyrights, Designs and Patents Act 1988//Legislation.gov.uk. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/contents

13.Воскресенская Е. В., Ворона-Сливинская Л.Г., Лойко А.Н. К вопросу о правовой природе результатов искусственного интеллекта//colloquium-journal.2019. №5(29) С.7-9

14.Ю.Щ.Коряченкова. «Искусственный Интеллект: Вызовы для права интеллектуальной собственности». Международные отношения: история, теория, практика: материалы XI науч. практ. Конф. Молодых ученых фак. междунар. отношений Белорус. гос. ун-та, Минск, 4 фев., 2021 г.//Белорус. гос. ун-т; редкол.:Е.А.Достанко, Минск: БГУ, 2021 Г. – С. 132-137. URL: https://elib.bsu.by/handle/123456789/268837

15.Romalho A. Will Robots Rule the (Artistic) World? A Proposed Model for the Legal Status by Artificial Intelligence Systems. (“Will Robots Rule the (Artistic) World? A Proposed Model for the Legal ...”) URL: https://ssrn.com/abstract=2987757

16.Intellectual Property Rights for the Development of Artificial Intelligence Technologies: European Parliament resolution on intellectual property rights for the development of artificial intelligence technologies, 20 October 2020, No. 2020/2015 (INI). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0277_EN.pdf

17.On copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29 EC: Directive (EU) of the European Parliament and of the Council, 17 April 2019, No. 2019/790. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0790&from=EN

18.«Правовой Аспект Результата творческой деятельности Искуственного Интеллекта» Бортновская Кристина Алексеевна

No 05 • 2023

ƏQLİ MÜLKİYYƏT

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ
THE INTELLECTUAL PROPERTY

Elmi-praktik jurnal / Научно-практический журнал / Scientific & practical journal

BAŞ REDAKTOR:
Ədalət Mədədoğlu

ƏDƏBİ REDAKTOR:
Şərif Kərimli

DİZAYNER:
Nəcəf Əzizli

FOTOMÜXBİR:
Şöhlət Abbas

KONSEPSİYA:
Murad İsmayılzadə

© Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyi -2019
Bütün hüquqlar qorunur.

"Əqli Mülkiyyət" jurnalı Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçmişdir.
Qeydiyyat № 4208

Jurnal 2019-cu ilin aprel ayından çıxır.

Dərc olunan yazılar müəlliflərin mövqeyini əks etdirir.
Jurnalda dərc olunan material və şəkillərdən
istifadə edərkən istinad vacibdir.

Jurnalda Yandex.ru və Flickr.com saytlarının
sərbəst əlçatımlıqda olan şəkillərindən istifadə olunmuşdur.

Dövriliyi:	rüblük
Dili:	Azərbaycan və rus (rezümelər ingilis dilində)
Yayım ərazisi:	Azərbaycan, MDB ölkələri və digər xarici ölkələr
Qiyməti:	yarımillik abunə – 10 AZN; illik abunə – 20 AZN; fərdi qaydada 1 nüsxəsi – 7 AZN
Tirajı:	300 nüsxə

Redaksiyanın ünvanı:
Bakı şəhəri, Mərdanov qardaşları, 124.
Telefon:
(+994 12) 449 99 59
E-poçt:
info@copat.gov.az

Əqli Mülkiyyət Agentliyinin mətbəəsində çap olunmuşdur.